

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**NOSTALJİ EĞİLİMİ VE DİNİ YÖNELİM İLİŞKİSİ: 60 YAŞ
ÜSTÜ BİREYLER ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

Esra HISİM

Danışman

Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Esra HISİM tarafından, Pof. Dr. Ali Rıza AYDIN danışmanlığında hazırlanan “NOSTALJİ EĞİLİMİ VE DİNİ YÖNELİM İLİŞKİSİ: 60 YAŞ ÜSTÜ BİREYLER ÜZERİNE BİR İNCELEME ” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 15.8.2023 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Hüseyin İbrahim YEĞİN Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi?

Evet ☒ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☐

12 / 09 / 2023
Esra HISİM

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: NOSTALJİ EĞİLİMİ VE DİNİ YÖNELİM İLİŞKİSİ: 60 YAŞ ÜSTÜ BİREYLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 18/05/2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 27

Tek kaynak oranı : % 2 çıkmıştır.

12 / 09 / 2023
Pof. Dr. Ali Rıza AYDIN

ÖZET

NOSTALJİ EĞİLİMİ VE DİNİ YÖNELİM İLİŞKİSİ: 60 YAŞ ÜSTÜ BİREYLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Esra HISİM

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Ağustos/2023
Danışman: Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN

Bu araştırmada, 60 yaş üzeri yetişkin bireylerin dini yönelim ve nostalji eğilim düzeyleri bazı sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, yaş, medeni durum, yaşamın geçtiği yer, eğitim düzeyi, meslek, birlikte yaşadığı kişi) açısından incelemek ve aralarındaki ilişkiyi açıklamak amaçlanmıştır.

Araştırmanın örneklemi, farklı yerleşim yerlerinde ikamet eden 60 yaş üzeri yetişkinlerden oluşan ve tesadüfi olarak seçilen 353 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmada yedi bağımsız değişken ile ilişkili soruların yer aldığı “Kişisel Bilgi Anketi”, dini yönelimi ölçmek amacıyla Allport ve Ross tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Cırhinlioğlu tarafından yapılan “Dini Yönelim Ölçeği” ve nostalji eğilimini ölçmek amacıyla Holak ve Havlena tarafından geliştirilen Türkçe uyarlaması Altuğ ve Özhan tarafından yapılan “Nostalji Eğilimi Ölçeği” kullanılmıştır.

Araştırma giriş, kavramsal çerçeve, yöntem ve uygulama, bulgular ve yorum ile sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, önemi, problem ve alt problemler, hipotezler, sınırlılıklar, sayıltılar ve temel kavramlar; ikinci bölümde yaşlılık, din, dindarlık, dini yönelim ve nostalji kavramlarını içeren kavramsal çerçeve; üçüncü bölümde yöntem ve uygulama, dördüncü bölümde ise bulgular ve yorum kısmı yer almaktadır. Sonuç kısmında ise araştırmada elde edilen bulguların genel değerlendirmesi ve öneriler bulunmaktadır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS 26 programı kullanılmıştır. Veriler normal dağılım göstermediği için verilerin analizi için Mann Whitney U, Kruskal Wallis H ve Spearman Brown testi uygulanmıştır. Sonuçların anlamlılık düzeyinde hata payı en çok “0,05” olarak kabul edilmiştir.

Araştırmada cinsiyet, medeni durum, yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yer, öğrenim durumu, meslek, birlikte yaşadığı kişi ile dini yönelim arasında anlamlı farklılaşmaların ve dini yönelim ile nostalji eğilimi arasında da pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, dini yönelimin nostalji eğiliminin artmasında bir etken olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Din, Dini yönelim, Dindarlık, Nostalji, Nostalji eğilimi, Yaşlılık.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN NOSTALGIA PRONENESS AND RELIGIOUS ORIENTATION: A RESEARCH ABOUT INDIVIDUALS OVER AGED 60

Esra HISIM

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Philosophy and Religious Sciences
Master, August/2023
Supervisor: Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN

In this study, it was aimed to examine the levels of religious orientation and nostalgia proneness of adults over the age of 60 in terms of some sociodemographic variables (gender, age, marital status, place of residence, education level, occupation, cohabitant) and to explain the relationship between them.

The sample of the study consists of 353 randomly selected participants who are adults over the age of 60 residing in different settlements. In the study, "Personal Information Questionnaire" including questions related to seven independent variables, "Religious Orientation Scale" developed by Allport and Ross and adapted into Turkish by Cırhınlioğlu to measure religious orientation and "Nostalgia Proneness Scale" developed by Holak and Havlena and adapted into Turkish by Altuğ and Özhan to measure nostalgia tendency were used.

The research consists of introduction, conceptual framework, method and practice, findings and interpretation, and conclusion. The introduction part includes the subject, purpose, importance, problem and sub-problems, hypotheses, limitations, assumptions and basic concepts of the research; the second part includes the conceptual framework including the concepts of old age, religion, religiosity, religious orientation and nostalgia; the third part includes the method and application and the fourth part includes the findings and interpretation. In the conclusion, there is a general evaluation of the findings obtained in the research and recommendations.

SPSS 26 program was used to analyze the data obtained in the study. Since the data were not normally distributed, Mann Whitney U and Kruskal Wallis H tests were applied for data analysis. The margin of error in the significance level of the results was accepted as "0.05" at most.

In the research, it was found that there were significant differences between gender, marital status, place where most of life is spent, education status, occupation, cohabitant and religious orientation, and that there was a positive and significant relationship between religious orientation and nostalgia proneness. In this context, it has been observed that religious orientation is a factor in the increase of nostalgia proneness.

Keywords: Religion, Religious orientation, Religiosity, Nostalgia, Nostalgia proneness, Old age.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Yaşlılık; bireyin fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan gerileme süreçlerinin başladığı bir dönem olarak bilinir. Her bir dönemde olduğu gibi yaşlılık döneminde de bireyler birtakım değişimler yaşamaktadır. Yaşadığı değişimlerden biri olan din olgusu bu dönemde birey için başka bir boyutta ortaya çıkmaktadır. Yaşlılıkla beliren ölüm düşüncesinin artık kendini iyiden iyiye hissettirmesi bireyin dine yönelimini artırmaktadır.

Bireyin yaşlılık sürecinde sıklıkla yaşadığı bir başka durum ise geçmişe yönelik hissettiği şiddetli özlemdir. Geçmiş özlemi, özellikle yaşlılık döneminde yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Birey bu dönemde geçmişine, gençliğine, yaşadığı kayıplara karşı derin bir özlem içinde olmaktadır.

Din psikolojisi alanında dini yönelim beraberinde pek çok kavramla birlikte birçok kez çalışma konusu edilse de nostalji kavramı ile ilgili herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bu nedenle 60 yaş üzeri ileri yetişkin bireylerin dini yönelim ve nostalji eğilim düzeylerinin arasındaki ilişkinin konu edildiği bu çalışmanın literatüre fayda sağlayacağı umut edilmektedir.

Bu araştırmanın planlanıp hazırlanmasında bana yardımcı olup yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN'a, bana her zaman destek olan sevgili aileme, kıymetli dostlarıma ve araştırmaya katılma nezaketinde bulunan tüm katılımcılara teşekkürlerimi sunarım.

Esra HISİM

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	viii
TABLolar DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.3. Araştırmanın Problemi.....	2
1.4. Hipotezler.....	2
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
1.6. Sayıtlar.....	4
1.7. Temel Kavramlar.....	4
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	6
2.1. Yaşlılık Dönemi	6
2.1.1. Fiziki Özellikler	7
2.1.2. Psikolojik Özellikler.....	8
2.1.3. Sosyal Özellikler.....	8
2.2. Din, Dindarlık ve Dini Yönelim	9
2.2.1. Din.....	9
2.2.2. Dindarlık.....	12
2.2.2.1. Dindarlığın Boyutları	13
2.2.2.2. Dindarlık Tipleri	14
2.2.3. Dini Yönelim	15
2.2.3.1. Dini Yönelim Türleri.....	17
2.2.3.1.1. Dış güdümlü/Dışsal Dini Yönelim.....	17
2.2.3.1.2. İç Güdümlü/İçsel Dini Yönelim.....	18
2.2.3.1.3. Sorgulayıcı Dini Yönelim.....	19
2.2.3.1.4. Fundamental/Katı Kuralcı Dini Yönelim	20
2.2.4. Yaşlılıkta Dini Yönelim	20
2.3. Nostalji	25
2.3.1. Nostalji Kavramı ve Tanımı	25
2.3.2. Nostaljinin Tarihçesi	26
2.3.2.1. Fiziksel Bir Hastalık Olarak Nostalji	27
2.3.2.2. Nostaljinin Mental Hastalığa Evrilmesi	29
2.3.3. Bir Duygu Olarak Nostalji.....	32
2.3.3.1. Pozitif Bir Duygu Olarak Nostalji.....	32
2.3.3.2. Negatif Bir Duygu Olarak Nostalji	35
2.3.3.3. Acı-Tatlı Bir Duygu Olarak Nostalji.....	36
2.3.3.4. Patolojik Bir Durum Olarak Nostalji.....	36
2.3.4. Nostalji Duygusunun Tetikleyicileri	37
2.3.5. Nostalji Türleri.....	41
2.3.5.1. Kişisel Nostalji (Doğrudan Kişisel Deneyim)	42
2.3.5.2. Kişilerarası Nostalji (Dolaylı Kişisel Deneyim)	43
2.3.5.3. Kültürel Nostalji (Doğrudan Kolektif Deneyim)	43
2.3.5.4. Canlandırılmış Nostalji (Dolaylı Kolektif Deneyim).....	44
2.3.6. Yaşlılık Döneminde Nostalji	44
2.3.7. Nostalji Eğilimi.....	45
2.3.8. Nostalji ile İlgili Çalışmalar.....	46

3. ARAŞTIRMADA YÖNTEM VE UYGULAMA	48
3.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	48
3.2. Araştırmada Veri Toplama Araçları	48
3.2.1. Kişisel Bilgi Anketi	48
3.2.2. Dini Yönelim Ölçeği	49
3.2.2.1. Dini Yönelim Ölçeğinin Geçerliliği	50
3.2.2.2. Dini Yönelim Ölçeğinin Güvenirliği	50
3.2.3. Nostalji Eğilimi Ölçeği	51
3.2.3.1. Nostalji Eğilimi Ölçeğinin Geçerliliği	51
3.2.3.2. Nostalji Eğilimi Ölçeğinin Geçerliliği	52
3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi	52
4. BULGULAR VE YORUM	53
4.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri	53
4.1.1. Cinsiyet Durumu	53
4.1.2. Yaş Durumu	53
4.1.3. Medenî Durumu	54
4.1.4. Yerleşim Yeri	54
4.1.5. Eğitim Düzeyi	54
4.1.6. Mesleki Durumu	55
4.1.7. Birlikte Yaşadığı Kişi	55
4.2. Araştırmaya Katılan Bireylerin Dini Yönelim ile Nostalji Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki Analizi	56
4.3. Araştırmaya Katılan Bireylerin Dini Yönelim Düzeyleri Açısından Değerlendirilmesi	57
4.3.1. Cinsiyete Göre Dini Yönelim Düzeyi	57
4.3.2. Yaşa Göre Dini Yönelim Düzeyi	59
4.3.3. Medeni Duruma Göre Dini Yönelim Düzeyi	61
4.3.4. Yaşamın Çoğunluğunun Geçirildiği Yere Göre Dini Yönelim Düzeyi	64
4.3.5. Öğrenim Durumuna Göre Dini Yönelim Düzeyi	66
4.3.6. Mesleki Duruma Göre Dini Yönelim Düzeyi	69
4.3.7. Birlikte Yaşadığı Kişiye Göre Dini Yönelim Düzeyi	71
4.4. Araştırmaya Katılan Bireylerin Nostalji Eğilim Düzeyleri Açısından Değerlendirilmesi	73
4.4.1. Cinsiyete Göre Nostalji Eğilim Düzeyi	73
4.4.2. Yaşa Göre Nostalji Eğilim Düzeyi	75
4.4.3. Medeni Duruma Göre Nostalji Eğilim Düzeyi	76
4.4.4. Yaşamın Çoğunluğunun Geçirildiği Yere Göre Nostalji Eğilim Düzeyi	77
4.4.5. Öğrenim Durumuna Göre Nostalji Eğilim Düzeyi	78
4.4.6. Mesleki Duruma Göre Nostalji Eğilim Düzeyi	80
4.4.7. Birlikte Yaşadığı Kişiye Göre Nostalji Eğilim Düzeyi	81
5. SONUÇ	83
KAYNAKÇA	87
EKLER	97
Ek-1: Kişisel Bilgi Anketi	97
Ek-2: Dini Yönelim Ölçeği	99
Ek-3: Nostalji Eğilim Ölçeği	100
Ek-4: Etik Kurul Kararı	101
ÖZ GEÇMİŞ	102

SİMGELER VE KISALTMALAR

akt.	: Aktaran
çev.	: Çeviren
DDY	: Dışsal Dini Yönelim
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
DY	: Dini Yönelim
ed.	: Editör
İDY	: İçsel Dini Yönelim
N	: Kişi Sayısı
NE	: Nostalji Eğilimi
OED	: Oxford English Dictionary
Ort.	: Ortalama
p	: Anlamlılık Düzeyi
TDK	: Türk Dil Kurumu
U	: Gruplar Arasında Farklılık Derecesi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
x^2	: Bağımsızlık Testi

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Nostalji Kategorileri	42
Tablo 4.1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımları.....	53
Tablo 4.2. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımları.....	53
Tablo 4.3. Katılımcıların Medenî Durumuna Göre Dağılımları	54
Tablo 4.4. Katılımcıların Yaşamlarını Büyük Çoğunlukla Geçirdikleri Yere Göre Dağılımları.....	54
Tablo 4.5. Katılımcıların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları	54
Tablo 4.6. Katılımcıların Geçmişte Yaptığı ya da Şu Anda Yapmakta Olduğu Mesleklerine Göre Dağılımları	55
Tablo 4.7. Katılımcıların Yaşantısını Birlikte Sürdürdüğü Kişi Bakımından Dağılımı	55
Tablo 4.8. Dini Yönelim ile Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Korelasyon Analiz Sonuçları.....	56
Tablo 4.9. Cinsiyete Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları	57
Tablo 4.10. Yaş Gruplarına Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları ..	60
Tablo 4.11. Medeni Duruma Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları	62
Tablo 4.12. Yaşamın Çoğunluğunun Geçirildiği Yere Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları	64
Tablo 4.13. Öğrenim Durumuna Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları.....	67
Tablo 4.14. Meslek Durumuna Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları.....	69
Tablo 4.15. Birlikte Yaşadığı Kişiye Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları.....	72
Tablo 4.16. Cinsiyete Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları.....	74
Tablo 4.17. Yaş Gruplarına Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları	75
Tablo 4.18. Medeni Duruma Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları.....	76
Tablo 4.19. Yaşamın Çoğunluğunun Geçirildiği Yere Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları	78
Tablo 4.20. Öğrenim Durumuna Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları.....	79
Tablo 4.21. Meslek Durumuna Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları.....	80
Tablo 4.22. Birlikte Yaşadığı Kişiye Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları.....	81

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Birey, doğumundan ölümüne kadar geçen yaşam süreci içerisinde birbirini ardışık olarak takip eden gelişim dönemlerinden geçmektedir. Bu gelişim dönemlerinde fiziki, sosyal ve psikolojik açılardan değişimler yaşamaktadır. Özellikle araştırma konusuna dahil edilen yaşlılık döneminde bu değişimler diğer dönemlere göre daha çok görülmekte ve hissedilmektedir.

Yaşlılık döneminde olan bireyler fiziksel, ruhsal ve birçok açıdan geçirdikleri değişimler ve rahatsızlıklarından ötürü yaşamlarında bir motivasyon arayışında olabilmektedir. Bir motivasyon kaynağı olarak din, tam da bu dönem yetişkinlerinin hayatlarında meydana gelen birçok olay veya durumda kullandığı bir araç olarak görülmektedir. Din, anlam arayışında olan insanları içinde bulundukları belirsizlik duygusundan kurtararak onlara tekrar öz güven kazandırır ve onlara varoluşuyla ilgili bilgiler vererek hayatın bir bütün olarak anlaşılmasında yardımcı olur (Köse ve Küçükcan, 2000: 142).

Yaşlılık dönemindeki bireylerde gözlemlenen bir diğer duygu durumu ise geçmişe duyulan hasrettir. Geçmişe duyulan özlem, kişinin geçmişinden ve hatıralarından haz duyması ve bu anlarda umutla dolması gibi olumlu duygularla yaşadığı ruh halinden bir kaçış olarak görülmektedir (Sayar, 2019: 18).

Tüm bunlardan hareketle bu çalışmanın konusu, 60 yaş üstü bireylerin nostalji eğilimi ve dini yönelim ilişkisi şeklinde belirlenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırma konusunun seçilmesindeki öncelikli amaç, ileri yaş bireylerde dini yönelim ve nostalji eğilimi arasındaki ilişkiyi bilimsel olarak tespit etmektir. Yaş düzeyi arttıkça bireyin dini yöneliminin arttığı yapılan çalışmalarla görülmektedir. Literatürde yaşın artmasıyla birlikte dini inanç, ibadet ve dini tutumlarda önemli bir artışın olduğu ve yaşlanma ile dini inancın daha çok değer kazandığı ifade edilmektedir. Bununla beraber, yaş kuşaklarına ilişkin olarak yapılan incelemelerde nostaljik hissetme düzeyinin de bireylerin yaş kuşaklarına göre değişkenlik gösterdiği, yaş ilerledikçe bu düzeyin arttığı ifade edilmiştir. Bunlar göz önüne alınarak araştırmanın 60 yaş üstü bireyler olarak sınırlandırılması tercih edilmiştir. Dini

yönelimin 60 yaş üstü bir bireyin hayatında ne yönde etkili olduğu, bireyin nostaljik hissetmesine dini yönelimin bir katkısının olup olmadığı ve dini yönelim ile nostalji eğilimi arasında ne yönlü bir ilişkinin var olduğu çeşitli değişkenler açısından tespit edilerek sonuçlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Alanyazın incelendiğinde dini yönetime dair birçok çalışma mevcuttur. Fakat nostaljiye dair ülkemizde yapılmış pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada edinilen bilgilerin çoğu Avrupa ülkelerinde yapılan çalışmalardan elde edilmiştir. Ülkemizde nostaljiye dair yapılan sınırlı sayıdaki çalışma ise İşletme, Reklamcılık ve Sosyoloji alanları etrafında yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada yaşlılık, din, dindarlık, dini yönelim ve nostalji kavramlarına birçok alt başlığı ile detaylıca değinilecektir. Literatürden edinilen bilgiler de mukayeseli bir şekilde ele alınacaktır. Bundan dolayı bu çalışmanın literatürdeki eksiklikleri giderme adına katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Bu anlamda dini yönelimin nostalji eğilimine olan etkisinin araştırıldığı bu çalışmanın Türkiye'de yapılan ilk çalışma olması nedeniyle önemli olacağı düşünülmektedir.

1.3. Araştırmanın Problemi

Problem; teoremler veya kurallar yardımıyla çözülmesi istenen soru, mesele şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Bu araştırmanın temel problemi “60 yaş üstü yetişkinlerde dini yönelim ile nostalji eğilimi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” olarak belirlenmiştir.

Temel problem çerçevesinde 60 yaş üstü yetişkin bireylerde dini yönelim ile nostalji eğilim düzeylerinin demografik değişkenlere göre anlamlı bir fark gösterip göstermediği ise araştırmanın ikinci problemi olarak belirlenmiştir.

1.4. Hipotezler

- 1) 60 yaş üzeri yetişkinlerde dini yönelim ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- 2) 60 yaş üzeri yetişkinlerde cinsiyet ile dini yönelim arasında anlamlı bir fark vardır. Kadınların dini yönelim düzeyi, erkeklere göre daha yüksektir.
- 3) 60 yaş üzeri yetişkinlerde yaş ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaş arttıkça dini yönelim düzeyi artmaktadır.

- 4) 60 yaş üzeri yetişkinlerde medeni durum ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Evli yetişkinlerin dini yönelim düzeyi, bekar ve diğer grubundaki bireylere göre daha yüksektir.
- 5) 60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yer ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaşamın çoğunluğunu küçük yerleşim yerlerinde geçirenlerin dini yönelim düzeyi, yaşamını daha büyük yerleşim yerlerinde geçirenlere göre daha yüksektir.
- 6) 60 yaş üzeri yetişkinlerde öğrenim durumu ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Öğrenim durumu ilköğretim olanların dini yönelimi lisans ve lisansüstü mezunlarına göre daha yüksektir.
- 7) 60 yaş üzeri yetişkinlerde mesleki durum ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.
- 8) 60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamını sürdürdüğü kişi ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yalnız yaşayan bireylerin dini yönelim düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir.
- 9) 60 yaş üzeri yetişkinlerde cinsiyet ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.
- 10) 60 yaş üzeri yetişkinlerde yaş ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaş ilerledikçe nostalji eğilim düzeyi artmaktadır.
- 11) 60 yaş üzeri yetişkinlerde medeni durum ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.
- 12) 60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yer ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.
- 13) 60 yaş üzeri yetişkinlerde öğrenim durumu ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.
- 14) 60 yaş üzeri yetişkinlerde mesleki durum ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.
- 15) 60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamını sürdürdüğü kişi ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yalnız yaşayan bireylerin nostalji eğilim düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

- 1) Bu araştırma, 2022 yılında farklı şehirlerde ve farklı yerleşim yerlerinde yaşayan yetişkinleri kapsamaktadır.
- 2) Araştırma, 60 yaş üzeri olan 353 yetişkin bireye uygulanan anket sonuçlarını içermektedir.
- 3) Bireylerin dini yönelim düzeyi ve nostalji eğilim düzeyi kullanılan ölçeklerin ölçtüğü niteliklerle sınırlıdır.
- 4) Bu araştırmada elde edilen bulgular araştırmanın yapıldığı zaman dilimiyle sınırlıdır.

1.6. Sayıtlar

- 1) Araştırmanın örneklemini evreni temsil etme yeterliliğine sahiptir.
- 2) Araştırmada kullanılan veri toplama araçları amaca ulaşmada yeterlidir ve ölçme araçlarının ölçtüğü özellikler bakımından geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmaktadır.
- 3) Örneklemini oluşturan 353 yetişkin bireyin kendilerinden istenilen bilgileri içtenlikle ve doğru olarak cevaplandırıdıkları kabul edilmektedir.

1.7. Temel Kavramlar

Çalışmada sıkça kullanılan önemli kavramlar kısaca aşağıda belirtilmektedir.

Din: Din (religion) terimi Latince *religare* kökünden türemiş olup Tanrı ile yarattıkları arasındaki bağlantı ve gelişen bağ anlamında kullanılmıştır (Ayten ve Hussain, 2020: 56). Arapça bir terim olan din; adet, durum ceza, mükafat ve itaat anlamlarına gelen “deyn” kökünden türemiştir (Tümer, 1994). TDK sözlüğünde ise din terimi “inanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022).

Hangi dönemde olunursa olunsun din kavramı tanımlanmaya çalışılırken zorluk yaşanmıştır. Herkes tarafından kabul gören bir din tanımı ortaya konamamıştır. Bilim insanları kendi alanlarına veya inançlarına göre din tanımı yapmaya çalışmışlardır. Çok çeşitli din tanımı ortaya çıksa da yapılan tanımlardan “her şeyden üstün bir varlığa inanmayı, onu kutsal saymayı, ona tapmayı ve ona sadık kalmayı içeren kurallar bütünü” şeklinde ortak nokta çıkarılabilmektedir (Peker, 2020: 30).

Dindarlık: Dindarlık, dinin hayata geçirilerek bizzat yaşanmasıdır (Hökelekli, 2017: 43). Dindarlık; bilgi, duygu ve davranışı kapsayan çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Her din kendi inanç ve ibadetleriyle farklı dindarlık tipleri oluşturmaktadır ve her birey de dini yaşantı haline getirirken farklılıklar ortaya koymaktadır. Bu sebeple dindarlık kişiden kişiye, kültürden kültüre ve inançtan inanca farklılık oluşturabilir (Ayten ve Köse, 2016: 111).

Dini Yönelim: Bu terim, bir kişinin dini inançlarını ve değerlerini uygulama ve yaşama biçimini tanımlamak için kullanılmaktadır (Huyut, 2013: 8). Dini yönelim, bireyin hayatında dini nasıl deneyimlediği ve dinin onun için ne anlama geldiği ile ilgilidir (Erdoğan, 2015: 229).

Nostalji: Nostalji terimi, kişinin anavatanına dönüş anlamına gelen *nostos* ve acı veya ıstırap anlamına gelen *algos* kelimesinden türemiş Yunanca kökenli bir kelimedir (Hepper vd., 2012: 102). Terimin gündelik hayatta kullanımı geçmişi özlemek şeklindedir (Diren ve Kandemir, 2021: 67). Psikoloji alanında ise nostalji, geçmişe duyulan özlem olarak tanımlanmaktan ziyade “geçmişin ayıklanmış izine duyulan özlem” şeklinde tanımlanmaktadır (Loş, 2021: 2).

Nostalji Eğilimi: Bireyin nostaljik duygu yaşama eğilimi olarak ifade edilmektedir (Özhan ve Altuğ, 2017b: 55).

Yaşlılık: Yaşlılık kelimesi yaşamın ileri dönemindeki gelişmenin devamını ve bireyin yaşadığı değişimleri anlatır. Bu dönem, yaşamda kayıpların ve çöküşün ortaya çıktığı dönemdir (Arpacı, 2005: 15). Yaşlılık, birtakım olumsuzlukları olsa da bilgi ve tecrübe birikimine sahip olunan bir dönem olarak adlandırılabilir (Şentürk, 197: 123). Yaşlılık denilen esasen göreceli bir kavramdır. Çünkü yaşlılığın ne zaman başladığı konusunda farklı söylemler bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü’nün tasnifine göre 60-74 yaş aralığı yaşlılık dönemi, 75-89 yaş ileri yaşlılık, 90 ve üstü ise ihtiyarlık şeklindedir. Bu çalışmada da bu tasnif göz önünde bulundurularak örneklem 60 yaş üstü şeklinde belirlenmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yaşlılık Dönemi

Yaşlılık, sözlük anlamı olarak yaşlı olma durumu olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). DSÖ ise yaşlılığı, kişinin kendi kontrolü dışında ortaya çıkan ve çevresel etkenlere uyum sağlayabilme yetisinin azaldığı biyolojik dönem olarak ifade etmektedir (WHO, 2022).

İleri yetişkinlik ya da son yetişkinlik olarak da adlandırılan yaşlılığın aslında tam olarak hangi yaşlarda başlayacağına dair bir kesinlik bulunmamaktadır. Yaşlılık yaşı herkes için aynı şekilde olmadığı gibi bireyler aynı yaşlarda aynı yaşlılık belirtileri gösterecek diye de bir durum söz konusu değildir (Apalı, 2021: 48). Dolayısıyla “Yaşlılık ne zaman başlar?” sorusuna tek bir yanıt vermek güçtür. Çünkü yaşlanma bireysel bir değişim süreci olarak bireyin fiziksel, sosyal ve ruhsal yönlerden gerilemesidir. Bu gerileme süreçleri bireyden bireye farklılık gösterebilmektedir (Koca, 1994: 8). Örneğin bir kısım kaynaklarda yaşlılığın başlangıcı 65 yaş sonrası olarak görülmektedir. Bunun temel sebebi, birçok ülkede bireylerin bu yaşta emekliliğe ayrılması ve bunun yanı sıra toplumsal hizmet ve sağlık hizmetlerinden yararlanmaya başlamasıdır (Onur, 2004: 285). Peker’e (2020: 176) göre yaşlılık, gelişim ve yıpranma durumlarına göre farklılık göstermekle beraber ortalama 60 yaşında başlamaktadır. Hooyman ve Kiyak’a (1991: 3-4) göre ise yaşlılık yaygın düşüncenin aksine ne 40 yaşından ne de 65 yaşından sonra başlamaktadır. Yaşlılık doğum anından itibaren başlar. Aslında yaşlanma genel olarak yaşam süresi boyunca organizmada meydana gelen iyi, kötü ve nötr değişiklikleri ifade eder. Birey hem fiziki hem de sosyal açıdan doğum anından itibaren gelişimini devam ettirdiği için bu durum ilk dönemlerde yaşlılık olarak değil de gelişme veya olgunlaşma olarak isimlendirilir. Bununla birlikte bireyde 30 yaşından sonra bir gerileme ya da düşüşü gösteren birtakım değişiklikler meydana gelir ki bu yaşlanma olarak nitelendirilir. Yaşlanma vücutta kademeli olarak gerçekleşir.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’nün yaşlılık için yaptığı sınıflandırmaya göre ise; 45-59 yaş arası orta yaş, 60-74 yaş arası yaşlılık, 75-89 yaş arası ileri yaşlılık, 90 ve üstü ise ihtiyarlık şeklinde gruplandırılmıştır (Arpacı, 2005: 16-17).

Yaşlılık; fiziksel, psikolojik ve sosyal yönleriyle değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. Fizyolojik açıdan yaşlılık, kronolojik yaşla birlikte gözlenen değişiklikleri

ifade etmektedir. Psikolojik açıdan yaşlılık, insanlarda yaşa bağlı olarak algı, öğrenme, psikomotor becerileri, problem çözme ve kişilik özellikleri açısından uyum sağlama yetilerindeki değişiklikleri açıklamaktadır. Sosyolojik açıdan yaşlılık ise toplumda belirli bir yaş grubundan beklenen davranışlar ve toplumun o gruba yüklediği değerlerle ilgilidir (Beğer ve Yavuzer, 2012: 1).

Erikson'un Psikososyal Gelişim Teorisi'ne göre son evre 60 yaş üstü bireyleri kapsayan benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk evresidir. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi değerlendirildiğinde yaşlı yetişkinlerin çoğunluğu, piramidin en tepesinde fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamış; ait olma ve saygınlık ihtiyaçlarını mesleki, ailevi ve sosyal ortamları aracılığıyla yerine getirmiş ve bir anlamda kendini gerçekleştirme konusunda önemli mesafeler kat etmiş bireyler olarak kabul edilebilir (Dağlı, 2018: 18). Çünkü bu dönemin en önemli gelişimsel görevleri; başarılı alışkanlıkları sürdürmek, geçmişle bütünleşmek, olgunluktan bilgeliliğe geçiş yapmak, yaşlılıkta olgunluk değişikliklerini kabul etmek ve yaşamın sona ereceğini kabullenmektir (Onur, 2021: 335).

2.1.1. Fiziki Özellikler

Altmışlı yılların başlarında orta yaş dönemi sona ermektedir. Birey bu süreçte çeşitli açılardan köklü değişimlere maruz kalır. Bu yaşlarda birey için gerçek anlamda fiziksel bir çöküş meydana gelir. Daha önceden de ifade edildiği üzere bu çöküş aslında 30'lu yaşlara uzanmaktadır. Fakat o yaşlarda çöküş hızlı değil, yavaştır. Bireyler aniden 50, 60 ya da 70 yaşında ihtiyar olmaz. Ancak bu yaşlarda birçok zihinsel ve bedensel gerilemeler kendini açık bir biçimde hissettirmeye başlar (Köylü, 2020: 78).

Bireyler yaşlandıkça birtakım fiziksel değişikliklere uğramaktadırlar. Yaşlılık döneminde başlıca derinin buruşması ve saçların beyazlaması gibi belirtilerin yanı sıra tepkilerde yavaşlama ve zayıflama, vücutta iyileşme hızının azalması, beslenme ihtiyacının azalması gibi değişiklikler görülmektedir (Kurt, 2014: 268-269).

İnsan bedeni bir bütün olarak uyum içindedir. Birey yaşlandıkça bu organlar arasındaki uyum da bozulmaya başlamaktadır. Orta yetişkinlikte olduğu gibi yaşlılıkta görme ve işitmede de birtakım sıkıntılar meydana gelmektedir. Yapılan bazı çalışmalar göstermektedir ki 60-80 yaşlar arasında görme oranları %75 azalmaktadır. Görme ve işitme bozuklukların yanı sıra daha önceki dönemlerde (gençlik ve çocukluk) daha az

olan bazı kronik rahatsızlıklar ileri yetişkinlikte daha fazla görülmeye başlamaktadır (Köylü, 2020: 79-82).

2.1.2. Psikolojik Özellikler

Yaşlanma beraberinde sadece fiziki değişimleri değil aynı zamanda psikolojik olarak da birçok değişimi getirir. Yaşlılık psikolojisinin en belirgin belirtileri arasında eskiye aşırı bağlılık, yenilikten korkma ve egoizm vardır (Kurt, 2014: 274).

Yaşlılıkta eskiye hasretin artmasıyla yaşlanan bireyler ve gençler arasındaki mesafe devamlı olarak açılmaktadır. Bu böyle olunca yaşlı bireyler gün geçtikçe her yenilikten ürkmeye, alışkanlıkları terk edememeye ve yeni durumlara ayak uyduramamaya başlar. Yenilikten kaçan yaşlı bireyler her yeni hatırayı unutmak istercesine yakın hadiselerden başlayarak hafızalarını da kaybeder. Bunun yanı sıra yaşlılık döneminde bireyler bencil ve egosantrik olma belirtileri de gösterebilmektedir. Yaşlı yetişkinlere göre çevresindeki herkes onlara hürmet ve hizmet etmelidir (Kurt, 2014: 274-276).

Yaşlılar, maruz kaldıkları fiziksel rahatsızlıklardan dolayı psikolojik bozukluk, duygusal ya da davranış bozukluğu, nörotik durumlar, hastalık hastası ve depresyon gibi bazı psikolojik rahatsızlıklarla karşı karşıya kalmaktadır (Köylü, 2020: 84). Yaşlıların gençliklerini ve gençken yapabileceklerini kaybetmeleri, sağlıklarını yitirmeleri, yakınlarını ölüm nedeniyle kaybetmeleri gibi duygularla sarsıldıkları yadsınamaz. Bununla beraber yaşlılık dönemlerinde bireyler kendilerini işe yaramaz olarak görüp kendileriyle ilgilenenlerin sırtında bir yük oldukları hissiyatına da bürünürler (Apalı, 2021: 71).

Yaşla birlikte, birey gerçek bir kişilik ve tam bir varlık haline gelmektedir. Bu süre zarfında kimlik geliştirmeyi de tamamlamış olmaktadır. Yıllar boyunca çok şey görmüş, pek çok insanla tanışmış ve çok şey deneyimlemiştir. Yaşlı bireyler tecrübeleriyle bilgelik denilen daha makul ve akıllıca karar verme ve hüküm verme yetilerini geliştirmişlerdir (Köylü, 2020: 85).

2.1.3. Sosyal Özellikler

Son yetişkinlik döneminde birey kendisiyle toplum arasında dengeli bir yaşam sürme eğilimindedir. Bu dönemde kişi yapması gereken işlerinin çoğunu yapmış bir konumdadır ve eğer ki birey geçmişine olumlu bir şekilde yaklaşabilip kendini yaptıklarından dolayı takdir edebiliyorsa kalan yıllarını daha mutlu ve huzurlu

geçirebilecektir. Fakat geçmiş yaşantısında çok fazla takdir edilecek bir yönü yoksa, o zaman geri kalan hayatı da birtakım huzursuzluklarla geçecek demektir (Köylü, 2020: 87).

Yaşın ilerlemesi sosyal iletişimlerini de etkilemektedir. Yaşlı yetişkinler kendilerini yeni ortamlara, yeniliklere veya yeni öğrenmelere kapatırlar. Ölümün nedeniyle sosyal çevreleri daralır, yeni ilişkiler kurmak da zorlaşır. Fakat iyi bir bakım, devam eden sosyal ilişkiler, çocuklar ve torunlarla paylaşılan zamanlar yaşlıların bu dönemde en önemli sosyal destekleridir (Kurt, 2014: 271-272).

Erikson, yaşlanmayı “benlik bütünlüğünün tamamlandığı dönem” olarak tanımlamaktadır. Bu, birey için geçmiş deneyimlerin kendisine ait olduğunu kabul etmek ve pişmanlık duymamak veya geçmişe özlem duymamakla ilgilidir. Bunu başarabilen yaşlı insanların güvenli bir geleceği olur ve ölümden de korkmazlar (Kurt, 2014: 272).

2.2. Din, Dindarlık ve Dini Yönelim

2.2.1. Din

Din, insanın varoluşundan bu yana hep var olan ve insanları her anlamda etkilemeyi başaran evrensel bir olgudur. Bireysel ve toplumsal hayatın her alanında bir duygu, düşünce, davranış ve ilişki biçimi olarak dinden bahsetmek mümkündür. Din, insan hayatında sürekli bir deneyim olarak vardır ve yine din, insanın nasıl yaşaması gerektiğini söyleyen bir hidayet rehberidir (Sambur, 2006: 424-425).

İnsan köklerinin ne olduğuna, nereden geldiğine dahası neden var olduğuna dair sorduğu sorulara cevap bulabilmek adına bir varoluşsal arayış içerisinde (Sambur, 2006: 426). Din bu noktada, anlam arayışında olan insanı içinde bulunduğu belirsizlik duygusundan kurtararak ona tekrar özgüven kazandırır; bireyi varoluşu noktasında tatmin ederek hayatın bir bütün olarak anlaşılmasında yardımcı olur ve belirsizliğin doğuracağı boşluktan onu kurtarır (Küçükcan ve Köse, 2000: 142).

Ortak dini değerlerin ve paylaşımın olduğu yerlerde düşünce veya davranışlarda inanca ya da dini değerlere başvurmayan, az ya da çok din ile ilgisi olmayan çok az insan vardır (Hökelekli, 2017: 30). İnsan, yüce ilahi bir varlık ile bir şekilde yakın bir bağ kurduğunda veya her şeyin yaratıcı gücün iradesiyle gerçekleştiğini tüm kalbiyle kabul ettiği andan itibaren bir dini inanca sahip olur (Yavuz, 1982: 87).

Din terimi tarih boyunca tanımlanmaya çalışılmış fakat kabul edilir tek bir tanım ortaya konulamamıştır. Özellikle modern zamanlarda bilim insanları dini tanımlamaya çalışmış ve birçok teori geliştirmiş olsalar da farklı farklı dinler ve toplumların kendilerine özgü tanımları nedeniyle bu terimin tam anlamıyla tek bir tanımı olmamıştır (Hussain, 2015: 13).

Psikologlar, sosyologlar ve antropologlar dahi din teriminin tanımı konusunda anlaşmaya varamamışlardır. Sosyologlar ve antropologların din anlayışında harici yani sosyal perspektif hakimdir ve din grup yöneliminden incelenir. Psikologlar ise dini araştırmak ve bireyi deneyimleri, içsel duyguları ve inançları açısından incelemek için içsel bakış açısını yani zihin dünyasını kullanırlar. Bu yüzden psikologlar sosyal temelli akademik bir din tanımından çok bireyin dini nasıl algıladığına ve dinden nasıl yararlandığına odaklanmaktadır (Ayten ve Hussain, 2020: 56). Din nihai olan ile ilgilenir. Psikolojide bireyin neye inandığının bir önemi yoktur, bu inancı nasıl kullandığı önemlidir (Sambur, 2006: 426).

Din üzerinde şimdiye kadar uzlaşılan bir tanımın olmamasında birtakım sebepler bulunmaktadır. Dinin tanımlanmasındaki zorluğun sebeplerinden birincisi; dinin çok boyutlu bir gerçeklik olması ve basit hiçbir unsura indirgenememesidir (Hökelekli, 2017: 37). Din çok yönlüdür ve tek bir tanıma sığdırılamamaktadır. Çünkü din durum ve bağlamlarla iç içedir, zaman ve şartlara göre değişebilmektedir (Mehmedoğlu, 2005: 303). İkinci sebep ise bilim insanlarının dini ele alışlarında, dini kendi kişisel anlayışları ile sınırlamış olmalarıdır. Kimileri din tanımlarında bilişsel yöne önem verirken kimileri duygusal, sosyal ya da davranışsal yönünü ön plana çıkarmıştır (Hökelekli, 2017: 38). Dolayısıyla yapılan hiçbir tanım veya sınıflama dinin ne olduğunu tam anlamıyla tasvir edecek güce sahip olamamıştır. Çünkü din üzerine yapılacak her açıklama, başta nasıl bir terminolojinin kullanılacağı meselesi olmak üzere pek çok sıkıntıyı da beraberinde getirmektedir (Fromm, 2022: 31).

Psikolojinin kurucusu sayılan Wilhelm Wundt dini “bir kimsenin kendisine ferdi gayretin en yüksek amaçları olarak görülen ideallerin gerçekleşeceğini düşündüğü, yüce bir dünyanın varlığını ve kendisinin ona ait olduğu hissini uyandıran bir duygu” olarak tanımlamıştır (Yavuz, 1982: 96). Din psikolojisinin kurucularından biri kabul edilen William James dini, bireysel bir fenomen olarak görmüş ve onu bireyin ilahi olarak kabul ettiği şeylerle ilgili olarak bireyin anlık kişisel deneyimleri, duyguları ve eylemleri olarak tanımlamıştır (James, 1902: 26). James’ten sonra Sigmund Freud ve

Carl G. Jung gibi bazı psikologlar dini indirgemeci bir şekilde incelemiş olup onun asıl toplumsal gerçekliğini ihmal etmişlerdir. Freud, dinin bir yanılsamadan ibaret olduğunu ve dinin tıpkı nevroz gibi hastalıklı bir hal olup bireylerin ondan kurtulması gerektiğini (Ayten, 2017: 55); Jung ise dinin bilinçaltındaki psişik eylem olduğunu ve insanın onu kabul etmek veya reddetmek için herhangi bir özgür iradesi olmadığını savunmuştur. Öte yandan, özgür iradeye önem veren Abraham Maslow, Gordon Allport ve Viktor Frankl gibi psikologlar dinin insan doğasının çok önemli bir yönü olduğunu ve dahası özgür iradenin birey ve din arasındaki ilişkide çok önemli bir bileşen olduğunu ifade etmişlerdir (Ayten ve Hussain, 2020: 57). Erich Fromm dini, hayattaki çelişkilerden ve huzursuzluklardan kurtulma çabası olarak nitelendirmiştir (Ayten, 2017: 110). Allport'a göre ise din, temel olan hususlarla ilgilendiğinden dolayı bütün inançların en önemlisi (Allport, 2019: 96) olup bireyin anlamlı ve huzurlu bir hayat yaşamasında vazgeçilmez bir kaynaktır (Köse ve Ayten, 2016: 56).

Leuba, din kavramını şemsiye bir kavram olarak ifade ederek din teriminin birbirine zıt ya da birbirini tamamlayan birçok olguyu içinde barındırdığını dile getirmiştir. Yapılan din tanımları herkesin üzerinde uzlaşmaya varacağı tanım olmaktan ziyade sadece tanımı yapanı tatmin edecek türden olmuştur. Dinin kişiye özgü olması, dine karşı duyulan bağlılık ve insani amaçların değişkenliği kapsamlı ve genel kabul gören bir tanımın yapılmasını imkânsız kılmaktadır (Sambur, 2006: 425). Yine de çok farklı din tanımlarının yapılmasına rağmen tanımlardaki ortak nokta, dinin insanın içindeki psikolojiyi, kendi dışındaki toplumsal yönü ve onun ötesindeki aşkın boyutu açıklayan bir sistem olmasıdır (Köse ve Ayten, 2016: 111).

Din, insanı doğruya ve güzele, anlamlı olana ulaştırmayı hedeflemektedir. Din çok işlevli oluşuyla insanın hayatı için güdüleyici bir rol oynamaktadır. Birey hayatında karşılaştığı birçok durum, olumsuzluk veya felaketler karşısında dini bir motivasyon aracı olarak kullanmakta ve böylelikle yaşamış olduğu değişimlere ayak uydurmaktadır. Bu yüzden de insan, hayatında her daim dinin izlerini, dinin hayata yansımalarını ve yardımını görecektir. Elbette bu, her bireyin dindarlığına göre farklı boyutlarda meydana gelecektir (Güven, 2011, 78).

2.2.2. Dindarlık

Dini tanımlama zorluğuna benzer şekilde bilim insanları dindarlık terimini de tanımlamada büyük zorlukla karşılaşmışlardır. Bu durumun sebebi tamamen öznellik düşüncesinden dolayıdır. Din kavramı nesnel özelliklere sahip bir yapıyı ima ederken dindarlık tamamen öznel bir girişimdir. Buna rağmen temel anlamda dindarlık, dinin ilkelerini veya öğretilerini bireyin günlük yaşamına aktarmak olarak tanımlanmaktadır (Ayten ve Hussain, 2020: 57).

Dindarlık kişinin, grubun veya toplumun bir dinin inanç ve öğretilerine inanması ve bunu yaşaması anlamına gelir (Hökelekli, 2017: 43). Din, insanların yaşamlarını şekillendiren bir ilkeler sistemidir. Dindarlık ise dini ilkelerin kişisel ve toplumsal hayata uygulanması, yani dinin yaşantıya aktarılmış biçimi olarak ifade edilir. Bu nedenle dindarlıkta dini inançların çeşitli tutum ve davranışlarla bireyin günlük yaşamına sirayet etmesi söz konusudur (Köse ve Ayten, 2016: 111; Hökelekli, 2017: 43).

Her din, kendi inanç ve ritüelleriyle farklı farklı dindarlık biçimlerine sahiptir. Çünkü bir dine mensup olan her birey, psiko-sosyal aktarım süreci nedeniyle dininin ilkelerini farklı şekilde iletmektedir. Dindarlık çok yönlü oluşuyla bireyden bireye değişiklik gösterebilen bir yapıya sahiptir (Köse ve Ayten, 2016: 111). Dindarlığın boyutları her birey ya da her kültür için aynı olmamaktadır. Farklı toplumlarda veya kültürel çevrelerde dindarlığın tezahürleri de farklılaşacaktır. Örneğin, dindarlığın şehirde veya köyde dahi karşımıza çıkan görüntüleri birbirinden oldukça farklıdır. Kırsal kesimde dinin daha çok pratik tarafına önem verilirken, şehirde ise inanca oranla pratikte azalma olabilmektedir (Adıgüzel, 2014: 44).

Dinin etkisi bireye, bireyin mensup olduğu dine, mensup olduğu mezhep veya cemaate, dini bağlılık düzeyine, çevreye, bireyin fiziksel ve ruhsal sağlığına ve daha birçok faktöre bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir (Hökelekli, 2017: 44). Üstelik bu durumu daha da karmaşıklaştıran şey, her dinin kendi teolojik bağlamına özgü farklı dindarlık türlerine sahip olmasıdır. Örneğin, Müslüman dindarlık türleri yalnızca psiko-sosyal değişkenler nedeniyle değil, aynı zamanda dinlerin teolojik içerikleri nedeniyle de Hristiyan dindarlık türlerinden açıkça farklılaşmaktadır (Ayten ve Hussain, 2020: 58).

2.2.2.1. Dindarlığın Boyutları

Dindarlık üzerine Batı’da yapılan çalışmaların başlangıcında sosyal bilimciler bir kişinin dindar olup olmadığını tespit etmek istediklerinde sadece dini katılım hakkında tek bir soru sormuşlardır. Bu soru ise ‘Kilise hizmetlerine ne sıklıkla katılıyorsunuz?’ şeklinde olmuştur. Kısa bir süre içinde bu anketler geliştirilmiş ve böylece dindarlığı ölçmek için yeni ölçekler oluşturulmuştur. Dindarlığı daha iyi ölçmek için bazı psikolog ve sosyologlar dindarlığı çok boyutlu bir yapı olarak incelemeyi gerekli görürken diğerleri onu yönelimleri üzerinden incelemişlerdir (Aytan ve Hussain, 2020: 58).

Dinde her birey, dini farklı şekillerde algılayıp kültürel ortamda yaşantı haline getirirken birtakım farklılıklar sergileyebilmektedir. Bu nedenle dindarlığın ne olduğu, nasıl ve neden yaşandığı ve bunda nelerin etkili olduğu dindarlığın boyutlarını belirlemeye yönelik araştırmaların çıkış noktası olmuştur (Köse ve Aytan, 2016: 112).

Charles Glock, *On Dimension of Religiosity* başlıklı çalışmasında dindarlığın beş boyutu olduğunu savunmuştur: İnanç, duygu (tecrübe), ibadet, etki ve bilgi. Dindarlığın bir bireyden diğerine ve bir dinden diğerine farklılık göstermesine rağmen tüm din türleri için geçerli olan bazı çerçeveler veya boyutlar olduğunu ifade etmiştir (Aytan ve Hussain, 2020: 59; Köse ve Aytan, 2016: 112). Dindarlığın farklı tasniflerinden bahsetmek mümkün ancak bu beş boyutlu dindarlık yapısı genel kabul görmektedir (Hökelekli, 2017: 51).

İnanç boyutu, din mensuplarının inanması gereken birtakım inanç ilkeleri bulunduğunu ki bu ilkelerin de daha çok Tanrı inancı, ahiret ve kaderle ilgili olduğunu ve bireyin de bu ilkeleri kabul etmesidir. Duygu boyutu, yaşanan dini tecrübeye ilgili olumlu veya olumsuz (korku, sevgi, huşu vb.) tüm dini duyguları kapsamaktadır. Uygulama boyutu olmayan bir inanç sisteminden de söz etmek mümkün değildir. İbadet boyutunda din mensuplarının yerine getirdikleri uygulamalar (ayin, dua, namaz, oruç vb.) yer almaktadır. Bilgi boyutu, inancın temel öğretileri ve kutsal metinleri ile ilgili bilgilere sahip olmaktır. Etki boyutu ise, diğer dört boyutun oluşturduğu etkileri kapsamaktadır yani insanların ne yapmaları gerektiği ve dinlerin etkilemesi sonucu hangi zihniyete sahip olmaları gerektiğini belirleyen dini kuralların tümü burada ortaya çıkmaktadır. Bu boyut, bireyin bağlı olduğu sosyal hayatta etik ve ahlaki sınırlarını ifade eder ve günlük hayatında yankılanır. Örneğin; domuz eti yememek,

kürtajdan kaçınmak, sadaka olarak gülümsemek, yaratıcının rızasını kazanmak için yardım etmek vb. dindarlığın etki boyutuna örnektir (Yıldız, 1998: 11-13; Adıgüzel, 2014: 31-32; Ayten ve Hussain, 2020: 59-60).

Dindarlığın boyutlandırılması noktasında teorisyenler tarafından birçok model ortaya konulmuştur. Bu boyutlandırmalar daha çok Yahudi-Hristiyan geleneğine bağlı toplumlar çevresinde oluşturulmuştur. Türkiye’de ise dindarlığın boyutlarıyla ilgili benzer bir model ortaya koyan sosyal bilimcilerin varlığından bahsetmenin güç olduğu söylenebilmektedir. Türkiye’de dindarlığı ölçmek için kullanılan modeller genelde Batı’dan uyarlanmaktadır. Glock’un dindarlık modeli ise en çok tercih edilen olmuştur. Bunun sebebi ise Glock’un yaşayan dünya dinlerini inceledikten sonra modelini geliştirmiş olması ve bu sayede modelin farklı din ve kültürlerde kullanım olanağını artırmış olmasıdır. Bu nedenle de Glock’un modelinin İslam dini, kültürü ve değerlerine ters düşmediği için Türk sosyal bilimciler tarafından yoğunlukla kullanıldığı düşünülmektedir (Yıldız, 1998: 16).

2.2.2.2. Dindarlık Tipleri

Dindarlığın tek bir biçiminden bahsetmek imkansızdır. Dindar insan sayısı kadar dindarlık çeşidi olabilir. Dini bağlılık ve dini değerlerin içselleştirilmesi ile davranışsal yansımalar kişiden kişiye değişebilmektedir (Hökelekli, 2017: 59).

W. James (1902), dindar kişilerin dini tecrübeyi yaşama bakımından öncelikle sağlıklı düşüncelilik (iyimserler) ve hasta ruhluluk (kötümserler) olarak iki gruba ayrılabilirliğini dile getirmiştir. Gruehn, dindarlığı bir benlik fonksiyonu ve düşüncenin kendine özgü bir bağlantısının sonucu olarak değerlendirerek dindarlık tipini üç kategori altında sıralamıştır: Akılcı tip dindarlık, mistik tip dindarlık ve merkezi tip dindarlık (Hökelekli, 2017: 60-61). Dindarlığı, bir grup tarafından paylaşılan ortak amaçlara kendini adanarak ele alan Fromm, otoriter dindarlık ve hümaniter dindarlık olarak iki tip dindarlık ayırımında bulunmuştur (Fromm, 2022: 41).

Le Bras, Hristiyan toplumlarda insanların dinle ilişkisini değerlendirirken dört temel dindarlık tipinden söz etmektedir. Bunlar; koyu dindarlar, dini pratikleri düzenli yerine getiren dindarlar, dini belirli gün ve olaylarla ilişkili olarak yaşayan dindarlar ve dini hayata tamamen yabancılaşmış olan dindarlar (Yapıcı, 2013: 34). Yapıcı

(2002) ise liberal, muhafazakâr, dogmatik ve fanatik dindar tiplerinden söz etmiştir (Hökelekli, 2017:60-61).

Günay (1999: 260-262), Müslüman Türk toplumu üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında bazı dindarlık tipleri tespit etmiştir. Dinin emir ve yasaklarına bağlılık ve bunların hayata geçirilmesi ile ilgili olarak ortaya koyduğu sınıflamada ateşli dindarlar, alaca dindarlar, mevsimlik dindarlar, beynamaz dindarlar ve ilgisiz dindarlar olmak üzere beş tipten bahsetmektedir.

Taplamacıoğlu (1962: 145) ise yaptığı çalışmasında bireyleri dindarlık noktasında beş kategoriye ayırmıştır. Bunlar şu şekildedir: Gayr-i amil dindarlar, idare-i maslahatçı, amil zümre, sofı zümresi ve softa zümresi. Taplamacıoğlu'nun dindarlığı, dini yaşayışın şiddet ve yoğunluğuna göre bu şekilde sınıflandırması bu alandaki ilk çalışma olmuştur (Kurnaz, 2015: 27-28).

Ortaya konan çalışmalar neticesinde çok fazla dindarlık boyutları ve tiplerinden bahsedilse de bu farklı kategorizasyonlar temelde birbirleri ile benzerlik göstermektedir (Gezenler, 2019: 15). Bu sebeple dindarlığı anlama noktasında tüm boyutları dikkate alarak yapılan kuşatıcı bir çalışma daha da faydalı olacaktır (Kayıklık, 2006: 494).

2.2.3. Dini Yönelim

Sosyal psikolojinin bağımsız bir alan olarak ortaya çıktığı 20. yüzyılın ilk yarısından bu yana üzerinde durduğu önemli hususlardan biri yönelim (orientation) konusudur (Adıgüzel, 2014: 50). Yönelim kelimesi Türkçe sözlüğünde “kendi durumunu veya bulunduğu yerin durumunu başka yerlere göre belirleme” ve “bireyin, karşılaştığı karışık ve sorunlu durumlar karşısında belirlediği tutum” anlamlarına gelmektedir (TDK, 2022). Dini yönelim, bir din veya dini uygulamaya yönelik motivasyonu tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu terimden dinin hem kişinin kendisi hem de dünya görüşü üzerindeki rolünün kaynağı kastedilmektedir (Harlak ve Eskin, 2018: 25).

Dini yönelimi dindarlıktan ayıran husus, dini yönelimin dine yönelik motivasyonudur. Dindarlık ise bir dine inanma, o inancın ilkelerine göre yaşama ve onun uygulamalarını yaşamına geçirmeyi içerir. Kısaca dini yönelim, kişinin inandığı dine nasıl ve hangi saiklerle inandığıdır. Dindarlık ise, kişinin bir dine ne ölçüde

inandığı, gereklerini ne şekilde yerine getirdiği ve bir dine bağlılık düzeyini nasıl algıladığı ile ilgili bir kavramdır (Harlak ve Eskin, 2018: 25).

Dini yönelim, bireyin bir dini herhangi bir derecede benimseme veya benimsememe şeklindeki değerlendirmesi olarak onun dinle ilgili psikolojik yönelimidir (Kurnaz, 2015: 20-21). Kişinin dini anlamlandırma ve yaşama biçimi ile ilgilidir. Bireylerin dine yönelmeye ve dini davranış geliştirmeye iten motivasyon kaynaklarının neler olduğu, bireyin dine yaklaşımının ne yönde olduğu dini yönelim biçimleriyle ilişkilidir (Erdoğan, 2015: 229). Bir kişinin dini inancına ve bilgi düzeyine göre sergilediği tutum ve davranışlar gözlemlenerek o kişinin dini yönelimi hakkında bir yargıya varılabilir. Başka bir deyişle, bir kişinin dindar olup olmadığı, yalnızca onun dini tutum ve eylemleri ile belirlenir (Coştu, 2009: 122).

Allport dindarlık üzerine çalışmalarına, dini yaşamının arkasındaki motivasyona odaklanarak başlamıştır. Bu, zamanla yönelim kavramına çevrilmiştir. Aslında merak edilen, dindar bireylerin bu motivasyonu günlük dini yaşama nasıl yönlendirdiğidir (Ayten ve Hussain, 2020: 61). Allport, dini hassasiyetlerin kişiden kişiye değiştiğini belirtmektedir. Bazıları için din yüzeysel ve hatta önemsiz olsa da bazıları için hayatta daha derin bir şekilde var olmaktadır (Sözer, 2017: 12).

İnanmak gönülden gelir. Bundan dolayı tüm ilahi inançlarda ortak bir dildir. Ancak "Allah'a olan inanç ve tavrına" anlamlı bir şekil veren bireyler kendilerine has bir tarz belirleyerek hayatlarını buna göre yönlendirmektedir (Göcen, 2013: 106). Bireyler kendi inanç ve değerlerini yansıtacak dini tercihlerde bulunmaktadır (Huyut, 2013: 8). Her bir birey için Tanrı'yı algılama biçimi ve Tanrı'nın kişinin inanç dünyasında sahip olduğu yer farklıdır. Diğer dinlerde olduğu gibi İslam dininde de yaratıcı, müminler için sonsuz bir sevgi ve güven kaynağı olduğu gibi zalimleri cezalandırma gücü ve yetkisinin de kaynağı olarak kabul edilir. Kimi Allah'ı daha çok "seven", "affeden" gibi sevgi yönelimli olarak algılarken kimi de Allah'ı daha çok "cezalandıran", "korkulan" gibi korku yönelimli sıfatlarla algılamaktadır (Erdoğan, 2015: 224).

İnsanların kendilerini dine verme derecesi, dini hayatı yaşamadaki dikkati ve yoğunluğu farklı olmasından ötürü bireylerin dini yönelme biçimi farklılık arz edebilir. Bu noktada, bireylerin dinin gereklerini yerine getirirken niyet ve amaçları önemli bir husustur (Hökelekli, 2017: 62). Kimileri için din üzerinde konuşulması dahi dinden

çıkmaıyla eş değeri sayılırken kimileri için de akıl süzgecinden geçirdikten sonra uygulanacak kural ve değerleri ifade etmektedir. Bazısı dini sorgulamayı olumlu bir durum olarak kabul ederken bazısı için din ortaya konan kuralları sorgulamadan uygulamaktan ibarettir. Kimi bireyler ise dine içsel ve samimi duygularıyla yönelmektedir (Erdoğan, 2015: 225).

Genel olarak dindarlıktaki bu farklı yönelimler ilk olarak Allport tarafından iki temel yönelim halinde ele alınmıştır. Dindarlık yaşantısındaki samimiyet ve içtenlik farklılığına dayalı bu yönelimler “dış güdümlü (extrinsic) dini yönelim” ve “iç güdümlü (intrinsic) dini yönelim” olarak isimlendirilmiştir (Hökelekli, 2017: 62). Allport’un bu iki yönelimine Batson ve Ventis üçüncü bir boyut olan “sorgulama boyutu”nu da ekleyerek dini yönelim kavramının ancak bu üç boyutta anlaşılabilirliğini ileri sürmüştür (Cirinlioğlu, 2010: 1371).

2.2.3.1. Dini Yönelim Türleri

Dini yönelim türlerine ilişkin tasniflerin farklılık göstermesinden dolayı belirli sınıflandırmaları dikkate almak ve değerlendirmek daha makuldür. Bu sınıflandırmalar arasında en önemli ve geçerli olanlardan biri Allport ve Ross tarafından önerilen dış güdümlü ve iç güdümlü yönelim sınıflandırmasıdır (Güven, 2011: 107).

2.2.3.1.1. Dış güdümlü/Dışsal Dini Yönelim

Dış güdümlü dindarlıkta birçok insan için din sıradan bir alışkanlıktır. Dış güdümlü dindarlar, kişisel huzuru sağlamak veya ailelerinin güvenliğini kazanmak amacıyla dini törenlere katılırlar. Bu törenlere katılım onların gözünde bir aile sorumluluğudur (Güven, 2011: 107). Dışsal dini yönelime sahip insanlar dini, kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için bir araç olarak kullanma eğilimindedirler (Karaca, 2001: 193).

Dış güdümlü dindarlar, bedenleri Tanrı’ya yönelmiş fakat düşünceleri ve fikirleri başka yönde olan kişiler olarak ifade edilmektedir. Zamanla bu bireyler; sadece kendi çıkarları için dini uygulamalara katılan bireyler haline gelirler. Onlar için din sadece bir kazanç elde etme konusudur (Güven, 2011: 108). Sigortacıların potansiyel müşterilerle temas kurmak için düzenli olarak kiliselere gitmesi dış güdümlü dini yönelime örnek olarak verilmektedir (Paloutzian, 2017: 204-205). Kendi kültürümüzden ise satıcıların mallarını satmak amacıyla sık sık Allah’ın adını

anarak yemin etmeleri örnek olarak verilebilir. Çünkü birçok kültürde olduğu gibi bizim kültürümüzde de birçok insan yalan olduğunu bildikleri halde Allah'ın adını anarak ürünlerin kalitesi ve fiyatı konusunda kendi fikirlerini dayatmaya çalışırlar.

Dışsal değerler her zaman faydacıdır. Dış güdümlü dindar kişiler dini; güvenlik, rahatlık, sosyal kazanç, statünün korunması gibi çıkarlar için kullanırlar (Taş, 2006: 180-181; Tiliopoulos vd., 2007: 1610). Dışsal dini yönelime sahip kişiler, “Dindar bir insan olmama rağmen, dini düşüncelerin günlük işlerimi etkilemesine izin vermeyi reddediyorum” gibi ifadelerle katılma eğilimindedirler (Paloutzian, 2017: 207). Bu tür dini yönelimde olan dindarlar Tanrı’ya yönelmiş olsalar da aynı zamanda kendine de yönelmiş olmaktan vazgeçmezler. Örneğin namazı ve duayı Allah'a karşı hesap vermenin bir gereği olarak değil de sıkıntılı zamanlarda başvurulacak geçici bir sığınak olarak görürler (Hökelekli, 2017: 63). Bundan dolayı da din onlar için öncelik olarak kendi benmerkezciliğini korumak adına vardır (Erdoğan, 2014: 76).

Dışsal dini yönelimi inceleyenlerin çoğu dışsal dini yönelimin dışsal-kişisel ve dışsal-sosyal olarak iki boyutta ele alınabileceğini öne sürmüştür (Cirhinlioğlu, 2006: 21). Dışsal-kişisel yönelime sahip bireyler dini daha çok rahatlama, korunma, güvenlik elde etme ve teselli gibi bireysel faydaları için kullanmaktadırlar. Dışsal-sosyal boyut ise dinin bireye sağladığı sosyal faydalar için kullanılması ile ilişkilidir. Örneğin arkadaş edinme, sosyal statü elde etme vb. (Erdoğan, 2014: 77). Kiliseye katılım ile bu tür dini yönelim arasında da pozitif ilişki bulunmuştur (Cirhinlioğlu, 2010: 1371).

2.2.3.1.2. İç Güdümlü/İçsel Dini Yönelim

İçsel (iç güdümlü) dini yönelim kişinin dini inancını, inancın kendisi uğruna deneyimleme ve yaşama motivasyonudur. Kişinin dini, kendi başına bir amaç ve dışsal zorlama olmaksızın izlenen bir hedeftir (Gorsuch, 1994: 317).

Din, yaşama anlam veren bir değerler sistemidir ve bireyler günlük yaşamlarını dinine göre yaşama eğilimindedir (Cirhinlioğlu, 2006: 20). İçsel yönelimli dindarlar dini kendileri için bir araç görmezler. Din onlar için korkularını giderme, sosyalleşme ya da topluma uyum sağlama, olumsuz içgüdülerini bastırma veya arzularını gerçekleştirme aracı değildir. İç güdümlü dini yönelimde, bireyler kendileri için en önemli güdüleyici olarak dini görürler. İnançlarıyla uyum içinde yaşarlar ve dinlerini hayatlarına yansıtmak ve içselleştirmek için çaba gösterirler. Din onların nihai hedefidir (Güven, 2011: 109).

Allport, bir tarafta dini bir araç olarak kullanan dindar profili, öte yandan dini dünya hayatını ve sonsuz mutluluğu elde etmenin temeli olarak gören dindar profili çizmiştir ve dindarlığı bu iki profil üzere açıklamıştır (Güven, 2011: 110). Allport'un modeli, dini yönelimi içsel olan bir kişinin dini değerlerinden ödün vermek yerine kendi dini değerleriyle uyumlu olanı yapma olasılığının daha yüksek olduğunu öne sürer (Paloutzian, 2017: 207). İç güdümlü dini yönelime sahip insanlar, inançlarını içselleştirmeye ve tüm dini değerlere bağlı kalmaya çalışırlar (Huyut, 2013: 9). Bu yönelime sahip insanlar kendi arzularından vazgeçerler ve kendilerini dine adanır. (Hökelekli, 2017: 64). Allport'a göre içsel dini yönelim duygusu bireyin tüm yaşamını anlam ve motivasyonla doldurabilmekte ve ancak bu tür duygu ile kardeşlik öğretisi kök salabilmektedir (Hunt ve King, 1971: 340). İçsel dini yönelime sahip bireylerde sevgi, saygı, hoşgörü, başkalarına karşı iyi niyetli olmanın yanı sıra önyargı ve ayrımcılık gibi olumsuzluklardan da uzak durma eğilimi görülmektedir (Yapıcı ve Kayıklık, 2005: 416).

2.2.3.1.3. Sorgulayıcı Dini Yönelim

Dini yönelim bazen de hayatın nihai sorularını araştırmayı, sorgulamayı ve bunlarla boğuşmayı içerir. Bu fikri ele almak için iki boyutlu (iç güdümlü ve dış güdümlü) modele sorgulayıcı/arayışsal dini yönelim boyutunu da ekleyip üç boyutlu bir dini yönelim modeline genişleten üçüncü bir yönelim Batson vd. tarafından önerilmiştir (Paloutzian, 2017: 208).

Arayış dindarlığı şeklinde de adlandırılan bu yönelim türü, dine karşı sorgulayıcı bir yaklaşım benimseyerek basmakalıp ve kesin yanıtlara yönelik bir tutum içermektedir (Sezen, 2010: 136). Sorgulama yönelimi, bireyin karmaşık fikirlere yönelik sorgulamasını içermektedir (Cirhinlioğlu, 2006: 21). Sorgulama yöneliminin üç bileşeni kapsadığı düşünülmektedir. Bir arayış olarak dinin ilk olarak karmaşıklıklar içinde varoluşsal sorularla dürüstçe yüzleşmesi gerektiğini savunur. İkinci olarak din ile ilgili şüpheleri önemli ve pozitif olarak görür ve üçüncü olarak ise dini soruların yanıtlarını formüle ederken belirsizliği ve tamamlanmamışlığı vurgular (Neyrinck vd., 2010: 426; Batson ve Schoenrade, 1991: 417).

Yapılan araştırmalarda sorgulama dini yönelimi ile ölüm düşüncesi arasında önemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sorgulama dini yönelimine sahip bireyler, varoluşsal sorunlara ve ölüme hazır olduklarını ifade etmişlerdir (Eryücel, 2017: 108).

2.2.3.1.4. Fundamental/Katı Kuralcı Dini Yönelim

Dinsel fundamentalizm kavramı, birçok çalışmada dini yönelimin veya dindarlığın bir boyutu olarak kavramsallaştırılmıştır. Dini fundamentalizm ölçeği, özellikle din ve önyargı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda dini bir yönelim olarak kullanılmıştır (Sezen, 2010: 135).

Allport (2016: 493) önyargı konusundaki çalışması olan *Önyargının Doğası* adlı eserinde, dinin bir yandan önyargı oluşturabilecek diğer yandan önyargıyı yok edebilecek bir potansiyele sahip olduğunu ifade etmiştir. Dinin bu paradoksal işlevini de iç güdümlü ve dış güdümlü dini yönelimler ile açıklama yoluna gitmiştir. Fakat Hunsberger gibi bazı araştırmacılar, Allport'un yaptığı bu ayrımın din-önyargı ilişkisinde paradoksu çözemediğini iddia etmiş ve alternatif bir model arayışına girmiştir. Batson vd. (1993: 166)'nin ortaya attığı arayışsal dini yönelimine ek olarak bazı araştırmacılar, ötekine yönelik özellikle olumsuz tutumları açıklama ve yorumlama sürecinde diğer bir dinsel yönelim tespit ederek buna “dinsel fundamentalizm yönelimi” adını vermişlerdir (Hunsberger, 1995: 115-120).

Dinsel fundamentalizm eleştirel olmayan dar görüşlülüğü, kişinin dini inançlarının doğruluğuna olan inancını ve mutlak gerçeğe ulaşma inancını vurgular (Sezen, 2010: 137). Bu yönelim biçimi kişinin dini kalıp yargılara sahip olduğunu gösterir. Bu eğilime sahip insanlar dinin değişmez kurallar bütünü olduğuna inanırlar (Altemeyer ve Hunsberger, 1992: 118). Din ve Tanrı hayatlarının merkezinde yer alır ve oldukça büyük bir etkiye sahiptir (Erdoğan, 2014: 171).

2.2.4. Yaşlılıkta Dini Yönelim

İnsanları motive edip yaşamlarına yön ve şekil veren, mutlu eden, hayatını değerli ve anlamlı kılan birçok faktörden bahsedebiliriz. Ancak bunların arasında din, hayatı tamamen kuşatan ve hayata her yönden güven ve tatmin duygusu veren en büyük motivasyon kaynağıdır (Güven, 2011: 77).

Yaşın ilerlemesiyle bireyin dine bağlılığı ya da dine yöneliminde düşüş mü yoksa artış mı olduğu din psikologları tarafından araştırılmış olup bu soruya cevap aranmıştır. Yapılan araştırma bulgularına göre, ileri yaşlarda özellikle yaşlılıkta dini inanç ve tutumlarda artış, dini etkinliklerde ise azalma kaydedilmektedir. Genel olarak din yaşlıların hayatında önemli bir yer işgal etmektedir (Hökelekli, 2017: 93). Uysal

(2006: 227) yaptığı bir araştırmada, orta yaş döneminde dine ilginin daha belirgin olduğunu, sonraki yaşlarda ise dine ilginin doruk noktasına ulaştığını ifade etmiştir.

Günümüzde yapılan araştırmalara göre ileri yetişkinlerin dini hayatlarında değişimlerin olması kaçınılmazdır. Her ne kadar yaşlılıkta gelişim potansiyeli sınırlı olsa da bazı değişimler mutlaka olacaktır. Gerçekleşen bu değişimler yaşlıların dini bütünlüğe olan bağlılığını artırabileceği beklendiği gibi azaltabileceği de beklenmektedir (Kılavuz, 2006: 103). Kayıklık, 40-94 yaşlar arasındaki bireyler üzerinde yaptığı çalışmada, yaşın artmasıyla birlikte genel dini yaşayışta bir artış olduğuna ulaşmıştır (Kayıklık, 2003; akt. Hökelekli, 2017: 158). Şengül (2007: 135) ise yaptığı çalışmada, dindarlığın yaşa bağlı olarak değişeceğini söylemenin pek mümkün olmadığı ve yaşın ilerlemesi ile dini yönelim arasında bir ilişkinin belirlenemediği bulgusuna ulaşmıştır. Ayten'in yapmış olduğu dindarlık araştırmasına göre de dindarlığın en üst düzeyde yaşanıldığı dönem son yetişkinlik dönemidir. Yaşlılık döneminde ise dindarlık, yetişkinlik dönemine göre biraz düşmektedir. Bu dönem birey için benlik bütünlüğünün kazanıldığı ya da umutsuzluğun yaşandığı dönemdir (Köse ve Ayten, 2016: 121).

Batı Avrupa ve Amerika'da yaş ve dindarlık arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların verilerine bakıldığında, otuzlu yaşlardan sonraki yaşlarda durağan bir seyir izlediği, kırklı yaşlardan sonra ise bir yükselişin gözlemlendiği vurgulanmaktadır (Onay, 2004: 108). Zorn ve Johnson'un (1997: 214) 114 kadınla gerçekleştirdiği çalışmada ise "Yaşın artmasıyla birlikte dini inançların değerinde önemli bir artış oldu mu?" sorusuna katılımcıların %24,6'sı önemli bir değişim olmadığını ifade ederken %69,3'ü yaşlanma ile dini inançların daha çok değer kazandığını ifade etmiştir.

Göcen'in (2013: 119), yapmış olduğu araştırmanın bulgularına göre dini yönelime sahip bireylerde öne çıkan iki özellik vardır: "Kendini kabul ve hayata dair anlam ve amaç isteği" ile inanç duygusunun da özünde olan "teslimiyet ve aidiyet duygusu". Anlam kazandırıcı bir sistem olan din, insanın özellikle hayatını derinden etkileyen doğum, evlenme, hastalık, kaza, ölüm gibi durumları kabullenebileceği bir forma getirir ve böylelikle insanın ruh sağlığına önemli bir katkıda bulunur (Göcen, 2013: 119). Din insanlara verdiği bakış açısı sayesinde, onların kaostan bir anlam çıkarabilmelerine yardımcı olur (Sheehy, 1977: 372).

Yaşamın son basamağındaki birey için din önemli bir konumda olmaktadır. Çünkü bu dönem yaşlı birey için kafasındaki birçok soruyu anlamlandırma dönemi olabilmektedir. Birey varoluş, ölüm ve ahiret gibi konuları yoğun bir şekilde düşünmektedir. Ölüm düşüncesiyle başa çıkmak için de dinin teselli edici kucağına ihtiyaç duymaktadır (Kurt, 2014: 295).

*“Neylersin, ölüm herkesin başında.
Uyudun uyanamadın olacak.
Kim bilir nerede, kaç yaşında?
Bir namazlık saltanatın olacak,
Taht misali o musalla taşında.”*

Cahit Sıtkı Tarancı, *Yaş Otuz Beş Yaş* adlı şiirinin bu beşliğinde herkesin ölümü tadacağını ve kimsenin ebedi olmayacağından söz etmektedir. Bu dizelerinden şairin kendisine teselli bulmaya çalıştığını görmekteyiz (Yetiştiren, 2014: 126). Kişi ölüm karşısında acizliğini hissederken başka hiçbir şeyde bulamadığı dayanma gücünü de dinde bulmaktadır (Şentürk, 1997: 126).

Öncesinde düzenli bir dini yaşantısı olmayan bireyler dahi ölüm gerçeğinin kendisini hissettirmesi ve yaşamın zevklerinin sona ermesiyle hayatlarına bir amaç ve anlam katma amacıyla dine yönelim sağlamaktadır (Çeker, 2019: 11). Dini yönelim, yaşlılıkta yaşanan sağlık sorunları ve kayıplar sebebiyle duygusal sarsıntılara maruz kalan yaşlı bireylerin yaşamlarının anlam ve kalitesine katkı yaparak yaşlıya manevi destek vermektedir (Yılmaz, 2013: 248). Dini inançlar, yaşlı insanların sağlığının bozulduğu dönemlerde çok güçlü bir destek olabilmektedir (Koenig vd. 1998: 540-541).

Dini inanç ve dini yaşam, yaşlılıkta ortaya çıkan sorunların çözümüne olumlu etki ederek kendini göstermektedir (Yılmaz, 2013: 248). Dini inançlar bireyin karşılaştığı zorlukları aşması için yol göstermektedir (Jones, 2004: 326). Dini inançtan kaynaklanan manevi değerlerden mahrum olan bireyler, ruhsal sıkıntılarında kendilerine bir sığınak bulamayacağından kötü telafiler ya da yanlış tercihler yapar. Bunun yanı sıra inançlı bir insan ise bu sarsıntılar esnasında inancın manevi gücünden her yönüyle faydalanabilecektir (Armaner, 1973: 108).

Birçok yaşlı için din, hayatın sınırlılığı, sıkıntılara katlanma ve başa çıkma için bir liman görevi görmektedir. Bu dünyaya yönelik hayat amaçları tükendiği durumda

din, yaşlılar için sonsuzluk duygusunu canlı tutan manevi huzur ve zevk kaynağı olarak bir anlam taşımaktadır (Hökelekli, 2017: 113). Din, insanlara sorunları ne olursa olsun, işlerin yoluna gireceğine dair bir umut ve duygusal iyileşme elde etmek için daha fazla motivasyonu sağlayabilmektedir (Koenig vd., 1998: 541). Dini inancı olanlar için bu hayat bir imtihan sürecidir. Bu dünyada insanlar yaratıcı tarafından imtihan edilir. İnançlı olanlar ise bu imtihanı doğru bir şekilde geçmek için çaba harcarlar (Kurt, 2014: 295).

Yaşlılık döneminde, önceden edinilmiş dini alışkanlıkların devam ettirildiği görülmektedir. Diğer faaliyetlerin azalması nedeniyle yaşlıların daha sık ibadet ettiği de bilinmektedir. Çünkü bu evredeki birey, topluma ve toplumsal gösterilere olan ilgisini kaybetmeye başlar (Peker, 2020: 176-177). Yaşlı bireyler de din ile iç içe olmaktan rahatlık duyarak diğer yaş gruplarına göre inandıkları değerleri daha çok içselleştirip inançlarını hayata geçirmeye daha çok çaba sarf ederler (Hökelekli, 2017: 93). İngiltere’de yapılmış bir araştırmaya göre sağlıklı ve işlevsel bir yaşlılık için beden egzersizleri, kulüp ve sosyal ortamlara katılım, bulmaca, zihin egzersizleri benzeri yöntemler bulunmaktadır (Çifçili, 2012: 8). Bir sosyal katılım örneği olarak kimi yaşlılar dini amellerini yerine getirmek amacıyla cemaatle camide namaz kılarak bir nevi sosyalleşmenin bir başka versiyonunu ortaya koyarlar (Apalı, 2021: 76). Yaşlı bireylere göre dini katılımın gerçekleştiği ortamlar (cami, kilise vb.) onlara yeni arkadaş çevreleri sağlayarak engelleme ve krizler gibi zorlu durumlarda dayanak olmaktadır (Dam, 2002: 51). Yapılan çalışmalarda yaşlı insanların dinsel faaliyetlere katılımının onları yalnızlık, işe yaramama düşüncesi gibi birçok duruma karşı dirençli hale getirdiğini ortaya koymaktadır (Kobayashi vd., 2009: 388; Koenig vd., 2012: 93; Schwab ve Petersen, 1990: 342). Dini faaliyetlere düzenli katılım sosyal bağları destekleyici ilişkilerin geliştirilmesini ve sürdürülmesini teşvik edip sosyal bütünleşme ve sosyal destek mekanizmaları aracılığıyla dolaylı olarak yalnızlık vb. sıkıntılı durumlara karşı koruma sağlayabilmektedir (Rote vd., 2012: 41).

Yaşlılıkta geçmişe yönelik telafiler yoğunluk kazanmaktadır (Köse ve Ayten, 2016: 121). Bazı yaşlı insanlar hayatlarında yaptıkları hatalardan pişmanlık duyarak geçmişi onarmaya çalışırlar ve geçmiş deneyimler nedeniyle yaşadıkları suçluluk duygusunu hafifletmek için kendilerini affettirmeye yönelik davranışlar sergilerler. (Yılmaz, 2013: 247-248). Geçmişte yapılamayan ibadetler yerine getirilmeye başlanır. Fakat birey fiziksel rahatsızlıklarından dolayı ibadetlerini yerine getirme noktasında

zorlanmaktadır. Bu dönemde birey için dini hayatın mahiyeti değil de dozu değişmektedir (Köse ve Ayten, 2016: 121-122).

Dinin yaşlılar için işlevi; yalnızlığa karşı bir tampon, bir sosyal destek kaynağı, bir değere ve değerli bir varlık olma hissine sahip olma şeklinde özetlenebilir (Glass, 1990; akt. Köylü, 2020: 158). Bununla birlikte, yaşlılık dönemindeki bireylerin dini ilgilerinin arttığı ya da azaldığına dair yapılan çalışmaların bulguları da çelişkilidir (Koç, 2000: 97). Bu dönemde yaşlıların çoğu, daha önce sahip oldukları dinî duygu, inanç ve tutumlarını sürdürmektedir. Yaşlıların dine özel önem vermelerinin asıl sebebi psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılama amaçlarıdır (Yılmaz, 2013: 250; Köylü, 2020: 158).

Ülkemizde yapılan bazı alan araştırmaları, yaşla birlikte dine yönelimin de arttığını ortaya koymaktadır. Örneğin Dam (2003: 31-59), 60 ve üstü yaş grubunun ibadet oranının %80 olarak belirlerken; Taş (2004: 64) ise 61 ve yukarı yaşlardaki insanların dinin ibadet boyutuna yönelik en olumlu tutum düzeyine sahip olduğu grup olduğunu belirtmiştir. Orta yaş ve yaşlılık dönemi ile ilgili Kayıklık tarafından yapılmış bir araştırmada, yaşlıların orta yaşlılardan daha çok ibadet ettikleri sonucuna ulaşılmıştır (Kayıklık, 2003; akt. Ceviz, 2009: 58). Türkiye’de huzurevlerinde yapılan bir çalışmada yaşlılar, ibadet etmenin ve dinsel pratikleri yerine getirmenin morallerini yükselttiğini ve onlara huzur verdiğini ifade etmişlerdir (Koca, 1994: 71-74).

Yaşlılık dönemi bireylerin dini yönelim düzeylerinin daha yüksek olduğunu belirten çalışmalar olduğu gibi aksini gösteren çalışma bulguları da mevcuttur. Örneğin Köktaş (1993: 81), Allah inancının 30 yaşından itibaren ilerleyen yaşla birlikte sistematik olarak arttığını ancak 61 yaşından itibaren küçük de olsa azalma yaşadığını ifade etmiştir. Ayten (2009: 126) yaptığı araştırmada yaşlılık dönemindeki bireylerin orta ve son yetişkinlere göre inanç, etki ve ibadet boyutlarında daha düşük ortalamalara sahip olduklarını tespit etmiştir. Yaşlılıktaki bu düşüş, fiziksel sorunlar nedeniyle yardıma muhtaç duyan bireylerin ibadetlerini yerine getirmede zorluk çekmelerinden kaynaklanabilmektedir.

Yurt dışında da yaş düzeyinin artıkça dini yönelimin arttığını gösteren çalışmalar (Tiliouine vd., 2009; Bengston vd., 2015) mevcuttur. Poll, 65 ve daha yukarı yaştakilerin %71’inin hayatlarında “dinin çok önemli bir yeri olduğunu” belirttiklerini ifade etmektedir (Harris, 2007: 205). Stark ve Bainbridge *A Theory of Religion* adlı

çalışmada, dinin yaşlı insanlar için neden önemli olduğunu açıklamaktadır. Onların teorisine göre insanlar ödül, mutluluk, hayattan zevk alma çabası ya da kötü şeylerden, mutsuzluk ve acılardan kaçınma arzusu içindedir (Stark ve Bainbridge, 1987; akt. Akgül, 2004: 21).

Yaş ile dini yönelim arasındaki ilişki konusuna bakıldığında ülkemizde yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar yaşa bağlı olarak dindarlığın artma eğiliminde olduğunu gösterse de literatürde farklı araştırma sonuçlarına rastlamak da mümkündür. Yaş arttıkça dine yönelimin arttığına dair çalışma sonuçları olduğu gibi yaş arttıkça azaldığı yönünde de çalışmalar da mevcuttur (Ceviz, 2009: 58; Şengül, 2007: 135). Bu durumun sebebi olarak araştırmalara katılan bireylerin sosyo-demografik özellikleri ve kültürel farklılıkların etkili olması düşünülebilir (Çeker, 2019: 32).

2.3. Nostalji

“İnsanın mutsuzken mutlu bir zamanı hatırlaması kadar büyük bir acı yoktur.”

Dante Alighieri

2.3.1. Nostalji Kavramı ve Tanımı

Nostalji, günümüzde bellek takıntısının en yaygın şekillerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Sayar, 2018: 83). İnsanlar hangi yaşta olursa olsun geçmişe özlem duyabilmektedir. Çünkü geçmiş bazen bir kaçış bazen bir sığınak görevi görür.

Andreas Huyssen, şimdinin gelenekten koptuğunu, medya doygunluğunun her şeyi anında tekrarlanabilir kılıp uzamsal ve zamansal farklılığı ortadan kaldırdığı koşullarda geçmişe dönüşün aynı zamanda yeni bir tutunma noktası bulma çabası olarak yorumlanabileceğini söylemektedir (Sayar, 2018: 82). İnsanlar günümüzde demodeden kaçıp değişimin artan hızını kucaklarken aynı zamanda uzun zaman önce değersiz bulup kenara attıklarını da hevesle orijinal ve ilgi çekici bulabilmektedir (Cross, 2018: 7-8). Bu noktadan bakıldığında aslında ne bugünden vazgeçilebiliyor ne de geçmişin kapıları tamamen kapatılabiliyor.

Nostalji kelimesi tarih boyunca hem anlamsal hem de çağrışımsal olarak önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. İsviçreli doktorlar evlerini özleyen askerlerin hallerini bu kelimeyle tabir etmişlerdir (Batcho, 2013: 165; Stafford, 2014). Bu kavram, genel anlamda geçmişe duyulan özlem olarak tanımlanmaktadır (Newman ve Sachs, 2020: 1). Nostalji kavramı köküne bakıldığında *nostos* (dönüş) ve *algos* (acı, eziyet)

kelimelerinden oluşmaktadır (Cassin, 2020: 16-17). TDK sözlüğünde ise kelimenin anlamı “geçmişte kalan güzelliklere olan özlem duygusu ve bu duygunun baskın bir duruma gelmesi, değişime karşı duyulan korku sonucu geçmişe sığınma duygusu, geçmişseverlik” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Buradan da anlaşılabacağı üzere nostalji bir bakıma geçmişte kalan güzel günlerin, hatıraların zihninizde yeniden uyanışı ve yeniden hatırlanışıdır (Ergür, 2019: 35).

Önceleri memlekete veya eve özlem olarak kullanılan nostalji sözcüğü zamanla eski günlerle ilişkili sahip olunan nesne ya da faaliyetlere düşkünlüğü ifade etmek şeklinde daha geniş anlamda kullanılmaya başlanmıştır (Stafford, 2014; Holbrook, 1993: 245). Çünkü nostalji uzağına düştüğümüz bir yuva ya da geri dönüp bulabileceğimiz bir memleket özleminden ziyade silinip gitmekte olan giderek ortadan kalkan hatta büsbütün kaybedilmiş bir geçmişi özlemeye dayanır (Sancar, 2019: 21). Aslında nostalji geçmişi çağrıştıran nesneler, kişiler, deneyimler, fikirler üzerine yansyarak ortaya çıkan karmaşık bir duygu halidir (Özhan ve Altuğ, 2017a: 339). Bu karmaşık duygu acı-tatlı bir duygu şeklinde de nitelendirilebilir. Bu duygunun acı tarafı şu ki, nostaljik insanlar kayıp zamanların izini sürmektedir. Çünkü artık var olmayana duyulan bir özlem söz konusudur (Boym, 2009: 14). Bir zamansal mesafe ve yer değiştirme sancısı olan nostalji, aslında kişinin içinde yaşattığı bitmek bilmeyen özlem ile yaşadığı zamana ve yere kendini ait hissetmeme duygusunu açığa çıkaran ve birçok insanda yer edinen bir rahatsızlık şeklinde ifade edilebilir (Beriş, 2010: 63).

2.3.2. Nostaljinin Tarihçesi

Nostaljinin kavramsal geçmişine bakıldığında birçok değişime uğradığı görülmektedir. Dolayısıyla nostalji kavramı, vatan özlemi ya da ev özlemiyle sınırlandırılmayacak kadar geniş bir kavramdır (Beriş, 2010: 64). Nostalji, tarihsel olarak öncelikle tıbbi bir hastalık olarak sonra psikiyatrik, psikanalitik ve son olarak da psikolojik sıkıntı ve melankolinin bir işareti olmakla ilişkili bulunarak evrimini izlemiştir (Özhan ve Altuğ, 2017a: 338; Batcho, 2013: 165).

Nostalji, 17. yüzyılda askerlerin rahatsızlıklarının adını alarak literatüre geçen bir hastalığın ismi olarak ortaya çıkmıştır (Cassin, 2020: 17). Bu nostaljik duygu, uzun bir dönem savaşlarda askerleri olumsuz bir şekilde etkilemiştir. O dönemlerde birçok hastalık ve davranış da nostaljik duygunun bir sonucu olarak teşhis edilmiştir (Havlena ve Holak, 1991: 323-329).

Her ne kadar nostaljinin terim olarak 17. yüzyılda ortaya çıktığı bilinse de bu duygunun tezahürleri elbette ki terim olarak ortaya çıkışından çok önce görülmüştür. Örneğin; ozan Homeros'un nostaljinin şiiri olarak nitelendirdiği, kahraman Odysseus'un eve dönüş maceralarını şarkıya dökmek için yazdığı edebi bir ürün olan *Odyseia* destanında nostalji duygusunun yoğun olarak işlendiği görülmektedir. Odysseus'un evinden hatta insanlıktan fiziksel ve sosyal olarak ayrı kalması eve duyduğu nostaljik özlemi tetiklemiştir (Cassin, 2020: 16).

2.3.2.1. Fiziksel Bir Hastalık Olarak Nostalji

Nostalji, Jean-Jacques Harder isimli bir doktor tarafından 1678 yılında 14. Louis'nin paralı askerlerinin mustarip olduğu sıra özlemini açıklamak için ortaya atılmış bir kelimedir. Kelime terim olarak ise ilk kez 1688'de Jean Hofer tarafından Bale Üniversitesi'nde yazılan tıp tezinde gençlerin hikayelerini anlatmak için kullanılmıştır. Bu hikayelerden biri; Bale'de bir öğrenci olan ve yolda perişan olup daha Berne'e gelmeden iyileşen Bernois, diğeriyse hastanelik olup tedavi ve yemeği reddederek "evimi istiyorum, evimi istiyorum" diyerek inleyen ve evine döner dönmez iyileşen bir çiftçi hakkındadır. Buradan kelimenin kökeninde bir hastalığı işaret ettiği anlaşılmaktadır (Cassin, 2020: 17).

Hofer nostaljiyi bir hastalık olarak dile getiren ilk kişi olmuştur. Nostalji başlangıçta, kişinin doğduğu topraklara dönme arzusunun neden olduğu acı bir duygu şeklinde ifade edilmiştir. Hofer sonrasında nostaljiyi Alplerdeki evlerinden Avrupa ovalarına savaş açmak için giden İsviçreli ve paralı askerleri etkileyen tıbbi bir hastalık olarak kavramsallaştırmıştır (Routledge, 2016: 4). Nitekim tarihte kayıt altına alınan ilk nostaljikler de bu askerler olmuştur (Cross, 2018: 14). Hofer askerler arasındaki vakalara dayanarak üzüntü, uykusuzluk, ateş, halsizlik, iştahsızlık, kalp çarpıntısı, ağlama nöbetleri ve sürekli evi düşünme gibi semptomlar listelemiştir (Batcho, 2013: 166; Wildshut vd., 2006: 975). Hastaların geçmişle şimdiyi, gerçek ile hayali olayları birbirine karıştırması ve gaipten sesler duyup hayaletler görmesi de bu hastalığın ilk belirtilerinden olduğu ifade edilmiştir (Boym, 2009: 26).

Hofer, askerlerin yaşadığı nostalji duygusunu tetikleyen uyarcıların "çorba", "köy sütü", duydukları "köy ezgileri" olduğunu belirtmiştir (Cross, 2018: 14). Çoban ezgilerini, Alp şarkılarını duyan İsviçrelilerin firar edebileceği düşüncesinden dolayı İsviçrelilerin o ezgileri birliklerinde dinlemeleri yasaklanmış ve bu ezgiyi dinlemenin

cezası ise ölüm olmuştur. Çünkü duydukları bu ezgi onlarda vatanlarını yeniden görmek için öyle güçlü bir arzu uyandırmıştır ki askerler ya gözyaşlarına boğulmuş ya firar etmişler ya da ölmüşlerdir (Cassin, 2020: 17). Hofer, bu hastalığın tedavisi olarak ise afyon, sülük gibi geleneksel tedavilerin yanı sıra hastaların bir süre ordudan ayrılıp Alplerdeki evlerini ziyaret etmenin de çözüm olabileceğini ifade etmiştir (Cross, 2018: 14). 18. yüzyılda hekimler de nostaljiden mustarip olan hastanın; ailesine, arkadaşlarına ve evine geri dönerek sağlığına kavuşabileceğine inanmaktaydılar (Silva, 2014: 125). İsviçreli askerlerin doktoruna o dönemde bu konu ile alakalı, “Moral bozukluğu yüzünden ölüm eşiğine gelmiş birinin ailesini ziyaret etmesi onu nasıl kurtarabilirdi?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Doktor, iyileşmek için köylerini uzaktan karşı bir tepeden izlemeleri ya da çayırdaki inekleri görmelerinin bile yeterli olduğunu gösteren vakaların var olduğundan söz etmiştir (Cassin, 2020: 41).

Hofer, bedensel belirtiler için fiziksel mekanizma önermesine rağmen, nostaljinin nedenini tekrarlayan düşüncelere ve ev anılarına bağlamıştır (Batcho, 2013: 166). Bu nedenle Hofer nostaljinin bir beyin hastalığı olduğunu öne sürmüştür (Routledge, 2016: 4; Wildshut vd., 2006: 975). O dönemde nostalji teşhisi koyulan bireyler, geçmişin acı vermesi ve tek düşüncelerinin memleketlerine özlem olması gibi emarelerle saplantılı bir hale bürünmüşlerdir. Bunun yanı sıra hastalar hiçbir şeye önem vermemiş, cansız ve süzgün görünerek adeta çaresi bulunmayan bir hastalığın pençesinde kıvranmışlardır (Ergür, 2019: 35).

Başlangıçta nostalji, yerinden edilmiş birkaç insan için bir sorun gibi gözükmemekte idi. Fakat bu durum 18. yüzyılın sonlarına doğru değişmeye başlamıştır. Nostalji artık evini özleyen askerlerle sınırlı kalmamış; çok sayıda Avrupalı, kaybolan geçmişleri ve geldikleri yerlerin özleminden dert yanmaya başlamıştır (Cross, 2018: 15-16). Sanıldığı gibi aksine nostalji sadece İsviçreli askerlere özgü bir hastalık olmaktan çıkmış ve Avrupa’ya yayılmaya başlamıştır. Nostalji, tedavi edilebilir yerel bir hastalık olarak düşünülürken modern çağın tedavi edilemeyen bir salgını halini almıştır. Dönemin doktorları da bu rahatsızlığın ne zihindeki ne de bedendeki tam yerini bulmayı başaramamışlardır (Boym, 2009: 26-31). Nitekim bir dönem nostaljinin bazı belirtileri tüberkülozla karıştırılmış, tüberkülozun tedavisi bulunurken nostaljinin tedavisi bulunamamıştır (Boym, 2009: 37). Teşhisi koyulamayan nostalji, 19. yüzyıla kadar nörolojik veya tıbbi bir hastalık olarak görülmüştür (Routledge, 2016: 4).

2.3.2.2. Nostaljinin Mental Hastalığa Evrilmesi

Değişen dünya ve zamanla nostaljiye atfedilen anlamlar da değişmeye başlamıştır. 19. yüzyılın başlarında nostalji fiziksel ya da nörolojik bir hastalık olarak görülmek yerine artık melankoli veya depresyon biçimi olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Wildshut vd., 2006: 975). Nostaljiye daha iyimser yaklaşan doktorlar, tıpta gerçekleşen gelişme ve ilerlemeler ile bu hastalığın tedavi edilebileceğini düşünmüşlerdir (Ergür, 2019: 36).

1838 yılında cerrah John Collins Warrens bir kadını nostaljiden, memleketine duyduğu yoğun özleminden mustarip olarak teşhis etmiştir (Rham, 1841: 115). Herhangi bir bedensel rahatsızlık bulamadığı için de onun zayıflığının zihninden kaynaklandığını ifade etmiştir (Batcho, 2013: 166). Birleşik Devletlerde Amerika İç Savaşı'nın sürdüğü dönemde ise birlik doktorları savaşın ilk iki yılında 2500'den fazla asker arasında üzüntüden beyinsel rahatsızlığa kadar değişen nostalji semptomları bildirmişlerdir (Matt, 2007: 483). Nihayetinde, nostaljiyi fiziksel anormalliklerle açıklamaya yönelik girişimler başarılı olamamış ve doktorlar nostaljiyi fiziksel belirtilerle kendini gösteren bir ruhsal hastalık olarak görmeye başlamışlardır (Clarke, 2007: 256).

İlerleyen yıllarda mental hastalığın incelenmesi ve tedavisi, tıp alanındaki uzmanların ilgi alanından çıkıp psikiyatristlerin uzmanlık alanı haline gelmiştir (Hilgard vd., 1991: 80). Nostalji, psikiyatride çok kısa bir dönem ilgi görmüş fakat yine de o dönemde teorisyenler üzüntüye vurgu yaparak nostaljiyi bir melankoli biçimi olarak sınıflandırmışlardır (Batcho, 2013: 167). Nostaljinin bir tür hastalık olduğu iddiasını sürdürenler de olmuştur. 1892 yılında psikiyatrist Daniel Tuke, *A Dictionary of Psychological Medicine* adlı eserinde nostalji kavramı için “Nostalji her zaman psikolojik ve bedensel rahatsızlıkların kombinasyonunu temsil eder ve bu nedenle her zaman bir hastalık olarak tanımlanmalıdır.” şeklinde bir ifade kullanmıştır (Tuke, 1982: 858).

20. yüzyılın ilk yarısında nostalji psikiyatrideki yerini kaybetmiş ve psikanalitik akım nostaljinin gelişmekte olan psikoloji disiplinine kaymasına katkıda bulunmuştur. Her ne kadar nostalji kavramı Freud'un yazılarında yer almasa da Freud'un o dönem yaklaşımı nostalji kavramsallaştırmalarını derinden etkilemiştir (Batcho, 2013: 167). Psikoloji alanındaki bilim insanları nostaljiyi “göçmen psikozu”, “çocukluğa üzücü bir

veda” ve “kayıp, keder, yas tutmaya karşı bir savunma, depresyonun bir çeşidi ve sonsuza dek kaybedilen geçmişe duyulan özlem” şeklinde tanımlamışlardır (Wildshut vd., 2006: 975; Batcho, 2013: 167). Nostalji artık psikiyatrik bir bozukluk olarak görülmekten uzaklaşmış ve psikodinamik yaklaşımlar nostaljiyi önceki yaşantılarımıza dönmek için bilinçaltı bir arzu olarak kabul etmiş ve bu, baskıcı kompulsif bir bozukluk olarak nitelendirilmiştir (Sedikides vd., 2008: 304).

Nostalji bireyselleşme ya da ayrılma güçlükleriyle ilişkili hoş olmayan bir durum, hatta kişinin cenin haline dönmek için bilinçaltında duyduğu bir özlem olarak yorumlanmıştır. Psikologlar, nostaljiyi bir hastalık olarak görme geleneğini sürdürmüşler fakat bu hastalığın bedensel bir hastalık olduğuna inanmamışlardır. Bunun yerine nostaljinin zihnin bir bozukluğu olduğunu düşünmüşlerdir (Routledge, 2016: 5).

Nostalji başlangıçta tıbbi bir hastalık olarak düşünüldüğünde odak noktası ev özlemiydi. Bu odaklanma anlamlıydı çünkü konuyla ilgili tıbbi ilginin büyük bir kısmı evlerinden uzakta olan ve evlerine özlem duyan askerler etrafında dönüyordu. Yirminci yüzyılda, kişinin evine veya anavatanına duyduğu özel bir özlemin aksine kişinin geçmişine (örneğin çocukluğuna) duyduğu genel bir özleme yapılan yeni vurguyla birlikte nostaljiye ilişkin görüşler değişmeye başlamış (Routledge, 2016: 5) ve 20. yüzyılın ikinci yarısında nostalji ayrı bir kavramsal statü kazanmıştır (Wildshut vd., 2006: 975). Kuramcılar, nostaljiyi önlenemez ve tedavi edilecek bir hastalık olarak tanımlamak yerine nostaljiyi strese veya değişime uyum sağlayan bir tepki, insan deneyiminin temel bileşeni veya olumlu bir evrensel duygu olarak görmeye başlamıştır (Batcho, 2013: 169-170). Örneğin Davis, nostaljiyi yaşamdaki süresizliğe uyum sağlama girişimi olarak kavramsallaştırmıştır (Davis, 1979: 49).

Yapılan bir araştırma, yetişkin katılımcıların nostaljiyi ev ve yurt özleminden farklı görmeye başladığı sonucuna ulaşmıştır. Örneğin katılımcılar; sıcak, eski zamanlar, çocukluk ve hasret sözcüklerini yurt özleminden daha çok nostaljiyle ilişkilendirmişlerdir (Sedikides vd., 2008: 304). Zamanla yurt özlemi ve nostaljinin güncel sözlük tanımları da bu iki kavramın farklılığını yansıtmaya başlamıştır. Zira Oxford İngilizce Sözlüğü, yurt özlemini “evden uzak kalınan bir süre boyunca ev özlemi yaşamak” ve nostaljiyi “geçmiş için duygusal özlem” olarak tanımlamıştır (OED, 2022).

20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık nostalji ve sıla/yurt özleminin birbirinden ayrı iki kavram olduğu kabul edilmiştir. Sıla özlemi, insanın memleketine duyduğu hasrete karşılık gelirken; daha geniş bir boyuta sahip olan nostalji ise geçmişteki kişileri, olayları ve yerleri de kapsayarak mekâna olduğu kadar olgulara duyulan özlemi de kapsamına dahil etmiştir (Beriş, 2010: 64). Örneğin McCann, insanların evlerine özlem duyabilecekleri gibi çok çeşitli nesnelere veya kişilere de özlem duyabileceklerini belirtmiştir. O dönemde psikanalistler de insanların geçmişlerinin gözden kaçırdıkları yönlerini simgeleyen herhangi bir nesne için nostaljik olabileceklerine inanma eğilimi içerisinde olmuşlardır (Routledge, 2016: 5).

Günümüzde nostalji için bir reçete talep etmek akla yatmayan bir istek gibi görünse de 17. yüzyılda tıpkı bir soğuk algınlığı gibi tedavi edilebilir bir hastalık olarak görülmüştür (Boym, 2009: 14). 21. yüzyıla gelindiğinde geçici olarak kabul edilen bu hastalık, çaresi olmayan modern bir bilinmezliğin içerisine girmiştir ve tıp, psikiyatri, psikoloji bilimleri dışında farklı disiplinler tarafından da odak haline gelmiştir (Boym, 2009: 14; Ergür, 2019: 36). Nostaljinin geçmişte hastalık olarak görüldüğü bir gerçektir fakat bugün yaşamın hızının arttığı ve tarihsel altüst durumların yaşandığı bir çağda nostalji artık modern zamanın getirdiği değişimlere karşı insanların oluşturduğu savunma mekanizması halini almıştır (Boym, 2009: 15; Diren ve Kandemir, 2021: 67). Çünkü sanayileşme ve modernleşme ile yaşamın hızlı temposu insanları geleneğe, geçmişin yavaş işleyişine, toplumsal kaynaşmaya özlemi daha da artırmıştır (Boym, 2009: 45). Bundan dolayı da hızlı ve yorucu hayattan sıkılan ya da geleceğe dair umut beslemeyen insanlar geçmişlerine özellikle çocukluk dönemlerine özlem duymaya meyilli olmaktadır. Çünkü nostalji modern zamanda yaşayan bireyin geçmişiyle bağ kurmasını sağlayıp geçmişi bugüne taşıyarak şimdiki daha yaşanılır hale getirmektedir (Diren ve Kandemir, 2021: 67).

Davis, nostaljiyi “yaşanmış bir geçmişin olumlu çağrışımı” olarak tanımlarken nostaljik deneyimin geçmiş güzellik, zevk, neşe, memnuniyet, iyilik, mutluluk, sevgi ifadeleriyle dolu olduğunu savunmuştur. Ona göre nostaljik duygu; mutsuzluk, hayal kırıklığı, umutsuzluk, nefret, utanç veya istismar gibi olumsuz olarak düşündüğümüz duygularla bir arada bulunmaz (Davis, 1979: 14-18). Davis’in nostaljiyi olumlu bir çağrışım olarak yansıtmalarının yanı sıra bazı teorisyenler de nostaljinin olumsuz tarafını vurgulamışlardır. Örneğin Ortony, Clore ve Collins, nostaljiyi iyi oluş duygularının olumsuz alt kümesinin bir parçası olarak görmüşlerdir. Nostaljiyi

özellikle sıkıntı ve kayıp duyguları altında kategorize etmişler ve nostaljinin geçmişle ilgili üzüntü veya yas duygularını çağrıştırdığını kabul etmişlerdir (Orthony, 1988; akt. Wildshut vd., 2006: 976).

Nostalji üzerine yapılan araştırmalar geliştirildikçe insanların ne için nostaljik olabileceği görüşüne duygusal durumların nostaljiyle ne ilgisi olduğu düşüncesi de eşlik etmiştir. Zaman içerisinde psikologlar da nostaljiyi acı-tatlı bir duygu olarak görmeye başlamıştır. Kısacası nostalji sadece depresyona benzeyen ve hoş olmayan bir duygusal durum gibi değil aynı zamanda zevkli bir duygu olarak da kabul edilmeye başlanmıştır (Routledge, 2016: 6).

2.3.3. Bir Duygu Olarak Nostalji

Bugün araştırmacılar ve teorisyenler, nostaljinin evrensel bir duygu olduğunu kabul etmektedirler (Sedikides vd., 2008; Routledge vd., 2011; Wildschut vd., 2006). Mizaç ve kişilik özelliklerindeki farklılıklar nostalji eğilimini etkilese (Holbrook, 1993: 255) de şu ya da bu zamanda nostalji yaşamamış hiç kimse yoktur (Kaplan, 1987: 465).

Nostaljinin bir duygu olarak hangi kategoriye gireceği ise ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Bir kısım nostaljinin pozitif bir duygu olduğunu (Wildschut vd., 2006; Sedikides vd., 2004; Routledge vd., 2008) belirtirken bir kısım ise negatif yönlü bir duygu (Newman ve Sach, 2020; McCann, 1941; Batcho, 2013) olduğunu ifade etmiştir. Bu iki düşüncenin yanı sıra nostaljinin karışık (Newman vd., 2020; Havlena ve Holak, 1991; Kaplan, 1987; Batcho, 2013) yani ne olumlu ne de olumsuz olduğu fikri de ortaya atılmıştır.

2.3.3.1. Pozitif Bir Duygu Olarak Nostalji

Nostalji “yaşanmış geçmişin olumlu tonda bir çağrışımı” olarak adlandırılmıştır (Davis, 1979: 18). Bu tanımlama, nostaljinin ilk gözlemcileriyle büyük bir tezatlık içerisindedir. Zira nostalji uzun yıllar bir hastalık ve olumsuz haller kaynağı olarak görülmüştür.

Nostalji, olumlu bir duygulanım deposu olarak hizmet etmektedir (Wildshut, 2006: 975-993). Bu kavram, mutluluk duygusuna yol açan “neşe verici bir deneyim” olarak nitelendirilmiştir (Kaplan, 1987: 465). Sayar, nostaljik ruh haline sahip bir birey için geçmişe özlemin hüznü, umutsuzluk gibi duygular ile hissedilemeyeceğini ifade etmektedir. Nostaljik ruh halinde olan birey, yüksek bir pozitif duygu durumundadır

(Sayar, 2019: 18). Çünkü birey geçmişine duyduğu özlemle o zamandan haz almış, umut ile dolmuştur (Sayar, 2018: 86). Bu şekilde bir ruh halinde olan birey zaten sağlıklı bir nostaljik ruh halindedir.

Nostalji zaman zaman acı tatlı bir duygu gibi görünür, ancak acıdan ziyade tatlı duygular ön plandadır. Nostalji, olumsuz olay veya duyguların olumlu sonuçlanmasına katkı sunarak kurtarıcı bir yol izlemektedir. Başka bir deyişle, insanlar nostaljik oldukları geçmiş deneyimleri akıllarına getirdiklerinde bu değerli hatıralar için bir mutluluk ve takdir duygusu ifade etmektedirler (Routledge, 2016: 17).

Nostaljik bir duygu, genellikle olumsuz olarak düşündüğümüz duygularla (mutsuzluk, hüsrân, umutsuzluk, nefret vb.) neredeyse hiçbir zaman bir arada yer almamaktadır (Davis, 1979: 14). Batcho (2007), Kaplan (1987), Havlena ve Holak (1998), bu görüşe paralel olarak nostaljik düşünmenin, duygusallığın neden olduğu orijinal deneyimden yeniden keyif alma yolculuğu olduğunu belirtmektedir. Batcho (2007: 363), nostaljinin “yabancılaşmaya karşı koyarak psikolojik iyi oluşu desteklediğini ve toplumu güçlendirdiğini” ifade etmektedir. Kaplan’a göre (1987: 482) ise nostaljik anılar aynı zamanda erken çocukluk döneminden bir şeyleri, çok sevilen bir çocuk hissini korumaktadır.

Nostalji, insanı negatif bir hale büründürmemektedir. Yapılan çalışmalara bakıldığında da nostaljinin ağırlıklı olarak olumlu bir duygu olduğu görülmektedir (Ludden, 2020). Sağlıklı bir nostaljik ruh halinin insana birçok anlamda yararı dokunmaktadır. Son araştırmalar, nostaljinin olumlu etkilerini vurgulayarak ve bunun ağırlıklı olarak olumlu bir duygu olduğunu öne sürerek nostaljinin sayısız psikolojik fayda ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Örneğin bir araştırmada, nostaljiye eğilimli bireyler (daha yüksek nostalji yoğunluk ve sıklığı bildirenler), yaşamda daha fazla anlam ve motivasyon bildirmişlerdir. Aslında nostalji yaşamdaki anlamı, iyimserliği, benlik saygısını, sosyal bağlılığı ve olumlu etkiyi artırmaktadır (Newman vd., 2020: 325).

Nostalji insanlara manevi açıdan da tatmin sağlamaktadır (Direni ve Kandemir, 2021: 67). İnsanlar geleceğe dair umutsuzluk içine girdiklerinde nostalji onlar için bir sığınak görevi görebilmektedir (Newman ve Sachs, 2020: 1). Çünkü nostalji bireyi olumlu düşünceye yönlendirir. İnsanlar nostaljiyle meşgul olduklarında kendilerine dair olumlu deneyimleri akla getirirler. Bununla birlikte, insanlara gelecekte umutlu

olmaları için de bir neden verir (Routledge, 2016: 75). Öte yandan nostalji, yalnızlık duygusunun olumsuz sonuçlarını hafifletmekle birlikte yaşamdaki anlamı, olumlu etkiyi, benlik saygısını artırmakta ve olumsuz deneyimlerin olumsuz etkilerini hafifleterek onarıcı veya hafifletici bir işlev görmektedir. Bazı nostaljik duygular, anlamsızlığın olumsuz tarafına karşı koyabilmekte, uyarılan benlik tehdidinin olumsuz etkilerini azaltıp uyarılan yalnızlığın ardından sosyal destek algılarını artırabilmektedir (Newman ve Sachs, 2020: 1). Nitekim nostaljinin sosyal bir duygu olduğu (Wildschut vd., 2006: 990) ve bundan dolayı da nostaljinin bireyin hayatını anlamlı olarak algılamasını sağlayan önemli bir bileşen (Mikulincer vd., 2003: 7) olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca nostalji kişiye sevildiğini, desteklendiğini ve sosyal ilişkilerde etkili olduğunu da hissettirmektedir (Zhou vd., 2008: 1023-1028).

Nostaljinin bireylerin benlik saygısını güçlendirmesi (Wildshut vd., 2006: 975) ve bireyleri yaşadıkları varoluşsal problemler ve ölüm kaygısının olumsuz etkilerinden koruyarak benliğe daha doğrudan faydalar sağlaması (Vess vd., 2012: 274) nostaljinin pozitif yönünü işaret etmektedir. Sedikides, Willdschut ve Baden yaptıkları çalışmalarda nostaljinin pozitif ruh hali ile yaşamdaki anlam duygusunu artırdığını ve sosyal bağlılığı güçlendirdiğini öne sürmüşlerdir. (Sedikides vd., 2004: 200-211; Wildshut vd., 2006: 975). Buna istinaden nostalji, bireyi korku duygusundan uzak tutmak ve amaca yönelik biçimde ilerlemek için insanlar ve olaylarla ilişki sağlamada işe yarayacak bir kaynaktır (Stafford, 2014).

Nostalji, ölüm düşüncesine karşı bir savunma olarak incelenmiştir. Nostaljinin ölüm düşüncesi ile beraberindeki kaygıyı kısmen azaltıp anlam algılarını kolaylaştırarak ölümlü olma bilincinin varoluşsal tehdidi azalttığı ileri sürülmüştür. Nostalji hayatı anlamla doldurmakta ve bu durum varoluşsal tehditle baş etmeyi kolaylaştırmaktadır (Routledge vd., 2008: 132-137). İnsanların travmalarıyla başa çıkmasında nostalji yardımcı bir kaynak olarak hizmet etmektedir (Routledge, 2016: 6).

Yüzyıllar boyunca psikolojik bir rahatsızlık olarak kabul edilen nostalji artık insanın temel bir gücü olarak ortaya çıkmaktadır. Nostalji, günlük yaşamın bir parçasıdır ve en az dört temel psikolojik işleve hizmet etmektedir: Olumlu etki yaratmak, özgüveni yükseltmek, sosyal bağlılığı teşvik etmek ve varoluşsal tehdidi hafifletmek. Nostalji bunları yaparken kişinin günlük yaşamının iniş çıkışlarında başarılı bir şekilde gezinmesine yardımcı olmaktadır (Sedikides vd., 2008: 307).

2.3.3.2. Negatif Bir Duygu Olarak Nostalji

Nostalji gezisi yapmak bir bakıma hüznün yolculuğudur. Hertz'e göre geçmişin telafi edilemez bir şekilde kaybolduğunu kavramak birey için ancak olumsuz bir tezahür olabilmektedir (Andersson, 2011: 15-16). Nostalji, bireylerin mevcut koşullarıyla başa çıkma girişimlerini derinden etkileyen, geçip giden bir üzüntü ve karşı konulamaz bir arzuya duyulan özlemdir (Peters, 1985: 135).

Rosen (1975: 28-51) nostaljiyi, "köklerinden koparılmış, sosyal ilişkileri parçalanmış, yalnız bırakılmış, tamamen hüsrana uğramış ve yabancılaşmış hisseden bireyleri etkileyen psikopatolojik bir durum" olarak tanımlamaktadır. Nitekim kimilerince nostalgik duygu geçmişle sağlıklı meşguliyet, beyin ve psikiyatrik bozuklukların belirtisi olarak kabul edilmiştir (Stephan vd., 2014: 13).

Newman ve Sach (2020: 1) tarafından yapılan çalışmada, nostalji iyi oluşla olumsuz yönde ilişkilendirilmiştir. Deneysel bulguların aksine nostaljinin yalnızlığı hafifletmediği ancak yalnızlığın iyi oluş üzerindeki olumsuz etkilerini büyüttüğü görülmüştür. Nostaljinin iyi oluş üzerindeki olumsuz etkileri, insanların kendilerini daha fazla yalnız hissettikleri günlerde daha yoğun olmuştur.

Nostaljinin yalnızlık ve başka deneyimlerin olumsuz etkilerini azaltması elbette mümkündür. Örneğin; yalnızlığın nostaljiyi artırdığı ve dolayısıyla kişinin sosyal medyadaki eski arkadaşlarının resimlerini görüntülemesine neden olduğu bir durumda, kişi eski arkadaşlarıyla iletişime geçiyorsa nostaljinin yalnızlığın başlangıçtaki olumsuz etkilerine karşı bir tampon sağladığı söylenebilir (Newman ve Sachs, 2020: 5-7). Bununla birlikte, yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular bu varsayımsal örneğin çok sık meydana gelmediğini göstermektedir. Yani nostaljinin yalnızlığın olumsuz tarafını bastırdığına veya hafiflettiğine dair tam anlamıyla bir kanıt bulunamamıştır. Örneğin Newman vd. (2020: 342) tarafından yapılan bir çalışmada nostaljinin olumsuz etki, pişmanlık ve depresyon ile pozitif ilişkili olduğu; yaşamdan memnuniyet, yaşamdaki anlamın varlığı ve benlik saygısı ile negatif ilişkili olduğu görülmüştür. Nostaljiye yatkın katılımcıların nispeten yüksek düzeyde kaçınma motivasyonu, nevroitiklik, geçmişi olumsuz bir şekilde düşünme gibi duygu durumları bildirdiği de belirtilmiştir. McCann'e göre ise nostalji, kişinin eve ya da memlekete dönmek için yaşadığı yoğun duygusal arzusunun bir hüsrandır ve nostalgik duygu bir kara sevda ya da ölüm kederinden farksızdır (Batcho, 2013: 169). Çınar'a göre de

nostaljinin tahlilinde takıntılı durum, pişmanlık, bulunulan durumdan kopma arzusu, gerileme ve sınırların silikleştiği bir bitkinlik psikolojisi hakimdir (Çınar, 2010: 84).

2.3.3.3. Acı-Tatlı Bir Duygu Olarak Nostalji

Nostalji şu anki hayatımızdan daha iyi olan geçmiş hayatımıza geri döndüğümüzde yaşadığımız acı-tatlı duygudur (Ludden, 2020). Pek çok araştırmacı da anılardan bahsederken hissedilen acı-tatlı bileşenin nostaljinin işareti olduğunu ifade etmiştir. Örneğin Werman nostaljiyi “hüzünlü bir sevinç, hüzünlü bir zevk” olarak adlandırmıştır (Andersson, 2011: 16).

Araştırmalar, nostaljinin ağırlıklı olarak olumlu bir duygu olsa da aslında karışık da bir duygu olduğunu öne sürmüştür (Newman vd., 2020: 325; Newman ve Sachs, 2020: 1). Çünkü nostalji hem hoş olan hem de hoş olmayan bileşenlerden oluşmaktadır (Havlena ve Holak, 1991: 323-329). Öyle ki nostalji kelimesi kökünde dahi olumlu ve olumsuz yönleri (nostos: eve dönüş, algos: acı) içermektedir (Newman vd., 2020: 327). Nostalji, özlemini duyduğumuz şeyin bize mutluluk vermesinden dolayı tatlı; özlemini hissettiğimiz o şeyin geçmişte kalıp gitmesinden ötürü de acıdır. Buradan hareketle, nostaljinin mutlulukla ilişkili bir duygu olduğunu fakat geçmişe ulaşamayacağının farkına varılmasıyla üzüntü uyandırdığı söylenebilir.

Psikanalitik bakış açısına göre, nostalji her ne kadar melankoliyle birlikte vurgulansa da aslında nostaljinin özünü çelişkili duygular oluşturmaktadır (Batcho, 2013: 168). Çünkü nostaljinin normal bir duygu olabilmesi için hem memnun etmesi hem de depresif etkiler içermesi gerekmektedir. Kaplan’a göre nostalji, geçmişin belirli anlarıyla ilgili olarak canlandırıcı bir ruh hali ile sonuçlanan evrensel bir duygudur. Nostalji aynı zamanda geçmişin asla geri dönmeyeceğinin farkına varılmasını ve bunu kabullenmeyi de beraberinde getirir. Bileşenleri hüzünlü veya acı tatlı olarak nitelendirilebilecek bir geri dönülmezlik vardır (Kaplan, 1987: 465). Nostalji genel itibari ile pozitif duyguları anımsatır fakat kendi içinde yine de bir çatışma ve karmaşık duygular içermektedir. Bu ayırt edici özelliğinden ötürü nostalji acı-tatlı bir kimliğe bürünmektedir.

2.3.3.4. Patolojik Bir Durum Olarak Nostalji

Nostalji duygusu, bireylerde zaman zaman takıntılı bir hale dönüşebilmektedir. Bu durumda da birey sağlıklı bir nostalji duygusundan uzaklaşarak patolojik bir nostaljik ruh haline girebilmektedir.

Patolojik durumda olan nostaljik birey hatıraları üzerine fazla düşünmektedir. Birey hatıralarıyla iç içedir ve artık gerçeklik algısı tamamen yitirilmiştir. Birey şimdiye odaklanmak yerine geçmişi şimdiye taşıyarak bu hatıraları tekrar canlandırma ve sürekli geçmişten bahsetme peşindedir (Sayar, 2018: 86). Bazı araştırmacılar, patolojik nostaljiden mustarip olanların zihninde kayıp geçmişi kabullenmenin eksik olduğunu söyler. Patolojik nostaljide, geçmişin bittiği kabul edilmeden geçmişe duyulan özlem vardır. Böylece ruh hali depresif bir bileşen içermez. Aksine, ruh hali inkâr etmeye hizmet eder. Buradaki asıl sorun ise geçmişin fazla idealize edilmesidir (Kaplan, 1987: 465).

Sayar'a (2018: 86) göre bireylerin geçmişle takıntılı olmalarının birtakım sebepleri bulunmaktadır. Geçmişe takıntılı olan bireylerin çoğunlukla geçmişte takılı kaldıkları bir kahramanları vardır ve bu kahramanlar aile içerisinde olabileceği gibi aile dışından da olabilmektedir

2.3.4. Nostalji Duygusunun Tetikleyicileri

İnsanların birçoğu, yaşı ne olursa olsun, düzenli olarak hafıza şeridinde nostaljik geziler yapmaktadır. Bu sebeple sık sık dikkatimizi geçmişe çevirmemizin ve çoktan unutulmuş deneyimleri tekrar tekrar ziyaret etmemizin arkasında neler yattığı kısacası nostaljik hissetmemizi tetikleyen şeylerin neler olduğu da merak konusudur.

İnsanlar hoş olmayan durumlardan kaçınmaya ve hoş olanlara yaklaşmaya güdülenirler (Cacioppo vd., 1999: 18). Nostalji kaçınma güdüsünü ortadan kaldırıp yaklaşma güdüsünü kolaylaştırarak motivasyonel düzenleyici bir işleve hizmet eden psikolojik bir mekanizmadır (Routledge, 2016: 117). Hoş olmayan olumsuz psikolojik durumlar nostaljiyi tetiklerken nostalji de olumlu psikolojik durumları harekete geçirerek olumsuz durumları ortadan kaldırmaktadır (Routledge, 2013: 816).

Birçok farklı durum ve ortam (olumsuz hava koşulları, sosyal dışlanma, yalnızlık, can sıkıntısı vb.) nostaljik duyguları tetikleyebilir. Hepsi olmasa da nostaljinin tetikleyicilerinin çoğu olumsuz duygulardır (Newman ve Sachs, 2020: 1). Hangi tür ruh halinin nostaljiyi tetiklediğine dair yapılan bir çalışmada, yalnızlık ve korku gibi olumsuz duygu durumları ile depresyon ve hüznün de nostaljinin ön plana çıkmasına katkı sağladığı görülmüştür. Yapılan incelemede katılımcıların çoğu kendilerini yalnız veya üzgün hissettikleri zamanlarda görmedikleri arkadaşlarını ya da ailelerini düşünmeye yöneldiklerini ifade etmiştir (Wildschut vd., 2006: 975-990).

İnsanlar kendilerini yalnız hissettiklerinde, aidiyet eksikliği yaşadıklarında (Juhl vd., 2020: 486) veya sosyal ihtiyaçları karşılanmadığında (Routledge, 2016: 53) nostaljiye yönelirler. Çünkü bireyler, ilişkilerinde başarılı olduğu bir noktaya zihinsel olarak zaman yolculuğu yapmak isterler. Nostalji bu noktada aidiyet ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir araç sunabilmektedir (Routledge, 2016: 31). Bunun yanı sıra nostalji, yalnızlığı yoğun hisseden bireyleri gelecekteki ilişkileri konusunda daha iyimser hale getirerek bu anlamda motive edici bir kaynak olarak hizmet etme özelliği de taşımaktadır (Gable, 2006: 175). Hülâsa, yalnızlık nostaljiyi tetiklemekte ve nostalji sayesinde birey sosyal bağlılık duygularını geliştirebilmektedir (Zhou vd., 2008: 1028). Aslında bu, nostaljinin bir bakıma onarıcı bir işleve sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

Van Tilburg vd. (2013: 5) anlam arayışına yol açan can sıkıntısının nostaljiyi tetiklediğini belirtmektedir. İnsanlar can sıkıntısı yaşadıklarında hayata anlam katmak isterler. Amacı olan bir şey yapmak için can atarlar. Bu nedenle, anlam arayışında olan birey geçmiş deneyimlerine odaklanmaktadır. Örneğin, insanların en fazla vakit geçirdikleri mekanların en başında şüphesiz ki evleri gelmektedir. Bugün birçok insan evini geçmiş yıllara ait çerçevelenmiş fotoğraflar ile süslemektedir. Bu durum nostaljinin bir bakıma hayata anlam katma aracı olarak kullanıldığını göstermektedir (Routledge vd., 2011: 639; Korkmaz, 2020: 20).

Nostaljiye bu kadar ilgi duymamızın bir diğer nedeni de geleceğe dair beslediğimiz korkudur. Gelecek belirsizdir ve zaman geçtikçe bu belirsizlik korkuya dönüşür çünkü dünya giderek korkulacak bir hal almaktadır. Dünyanın artık pek de güvenli bir yer olmadığı ve her şeyin bir etkisinin olacağı saplantısıyla insanları sarmalayan “korku kültürü” geçmişe duyulan özlemin kışkırtıcı nedenlerinden biri sayılmaktadır (Özben, 2010: 16). Savaşlar, küresel ısınma, ekonomik krizler ve insani yozlaşmalar geleceğe dair endişeleri artırmaktadır. Geleceğe karşı umudunu yitirmekte olan birey bu kaygı ile başa çıkabilmek için kendisini geçmişin güvenli sularına bırakır. Geçmiş güvenlidir çünkü orada öngörülemeyen hiçbir şey yoktur. Her şey iyi ya da kötü bir şekilde yaşanmış ve sonlanmış. Oscar Wilde tarafından ifade edildiği gibi “Geçmişin bize güzel görünmesinin sebebi, onun geçip gitmiş olmasıdır.” (Ergür, 2019: 36; Biçer, 2019: 25). Kısacası nostalji insanların sıkıntıyla baş edebilmek veya hayatın birtakım zorluklarıyla başa çıkmak için başvurdukları bir kaynaktır (Routledge, 2016: 25).

Buraya kadar psikolojik olarak sıkıntı veren durumların nostaljiyi tetiklediği ifade edildi. Bunun yanı sıra, sıkıntı veya psikolojik tehdit ile ilişkili olmayan nostalji tetikleyicileri de mevcuttur (Routledge, 2016: 37). Bir şarkı, bir fotoğraf, bir obje, bir yiyecek ya da bir koku nostaljik duyguların açığa çıkmasına sebep olabilmektedir (Korkmaz, 2020: 1).

Nostaljinin yadsınamaz bir çekiciliği olduğu ortadadır. Ne zaman arkadaşlarla bir araya gelirse eski günlere mutlaka gidilir. Eskiden ya da geçmişten bahsetmek mutluluk vermektedir. Çünkü geçmiş; boğulduğumuz, sıkışıp kaldığımız şimdiki zamanımıza bir pencere açar ve bizi rahatlatır (Ergür, 2019: 35). Bu minvalde, olumsuz yaşantı ve duyguların nostaljiyi tetiklediği gibi olumlu etki ve durumlar da bireyin nostaljik hissetmesine sebep olabilmektedir.

Birey, kendisini mutlu hissettiğinde de aklına geçmişte yaşadığı güzel hatıralar gelebilmektedir. Yıl dönümleri ya da doğum günleri de nostaljinin bir diğer tetikleyicileri arasında sayılabilmektedir (Wildshut vd., 2006: 975-993). Ayrıca müzik de nostaljinin bir diğer güçlü tetikleyicisidir (Routledge, 2016: 41). İnsanlar gençlik yıllarından şarkılar duyduklarında nostaljik duyguları ortaya çıkar ve genellikle bu tür müzikleri kasıtlı olarak dinlerler (Belfi ve Jakubowski, 2021: 1; Routledge, 2016: 55). Baumgartner (1992: 618-619), müzik parçalarının anıları harekete geçirmede oldukça etkili olabileceğini ve müzik tarafından tetiklenen hatıraların güçlü ve genellikle olumlu bir şekilde duygu yüklü olduğunu ifade etmektedir.

Sosyal medya da nostaljiyi tetikleyebilmektedir. Sosyal medyanın hayatımızdaki artan varlığıyla sosyal etkileşimin tetiklediği nostalji fırsatları bol miktarda bulunmaktadır. Örneğin; Instagram’da “throwback thursday” olarak adlandırılan trend, aile ve arkadaşlarla yeniden bir araya gelmenin internet versiyonudur (Routledge, 2016: 38). Yine Instagram’ın zaman zaman “3 yıl önce bugün paylaştığın gönderiyi gör” türünden bir bildirimi ya da “Tarihte bugün”, “İki yıl önce bugün” şeklindeki uyarısı Instagram kullanıcılarının geçmişe bir yolculuk yapmasına neden olabilmektedir.

Mücevher, antika, oyuncak ve araba gibi nesnelerin de insanları nostaljik kıldığı bilinmektedir (Havlena ve Holak, 1991: 325-327). Ayrıca düğünler, okul gezileri ve tatiller gibi etkinliklerin de nostaljiyi artırdığı görülmüştür (Wildschut vd., 2006: 975-989). Bu tür kişisel anıların çoğunlukla olumlu olduğuna dair açık kanıtlar olmasına

rağmen Baker ve Kennedy bir nesnenin, bir sahnenin, bir kokunun veya bir müzik türünün neden olduğu nostaljinin hala hüzünlü bir ruh haline, yani acı tatlı olmasına neden olduğunu söylemektedir (Baker ve Kennedy, 1994: 169).

Nostaljinin tetikleyicilerine dair yapılan bir araştırmada, katılımcılardan sadece nostaljik olmaya meyilli oldukları durumlar üzerinde düşünmeleri ve açıklamaları istenmiştir. En yaygın çıkan kategori “olumsuz duygu” olmuştur. Katılımcıların yaklaşık %40’ı hoş olmayan duygular yaşadıklarında nostaljik hissetme eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Örneğin, bir katılımcı “Genelde işler pek iyi gitmediğinde – yalnız veya depresif– nostaljik deneyimlerimi düşünürüm.” şeklinde ifade etmiştir. %24 ile ise bir sonraki tetikleyici “sosyal etkileşim” olmuştur. Bu kategoride katılımcılar “birileriyle buluştuklarında ve bir konuda konuşup gülüp ağladıklarında” nostaljik hissettiklerini bildirmişlerdir. Bir diğer güçlü tetikleyici ise “duyusal girdiler”dir. Yani kokular ve müzik. Araştırmada bir diğer nostalji tetikleyicisi ise “hissedilir ve elle tutulur” yani bireye nostaljik deneyimini hatırlatan her şey olmaktadır. Örneğin; özel bir günde giyilen bir kıyafet daima o günü hatırlatıp bireyde birçok his uyandırmaktadır. Araştırmada katılımcılar, geçmişte yaşadıkları durumlara benzer olaylarla karşılaştıkları zamanda da nostaljik hissettiklerini bildirmişlerdir. Yine özellikle bireylerin dingin veya durgun olduğu yani oturup düşünmek için yeterince zamanı olduğunda, uzun bir yolculukta iken de nostaljik hissetme meyilinde oldukları saptanmıştır (Wildschut vd., 2006: 975-993).

Özetle, toplamda iki genel nostalji tetikleyicisi sınıfı olduğu görülmektedir. İlk olarak, insanlar duygusal olarak olumsuz veya psikolojik olarak tehdit edici deneyimlere tepki olarak nostaljiye yönelirler. Bu durumlar; olumsuz etki, yalnızlık, anlamsızlık, can sıkıntısı, aidiyet eksikliği, gelecek belirsizliği şeklindedir. İkinci olarak, geçmişi hatırlatan sosyal karşılaşmalar ve duyusal girdiler sıklıkla nostalji duygularını tetiklemektedir. İnsanlar yakınlarıyla yüz yüze veya sosyal medya aracılığıyla bağlantı kurduğunda genellikle nostaljik olmaktadır. Aynı şekilde insanlara geçmişi hatırlatan koku, film, müzik gibi duyusal deneyimler de güçlü nostalji tetikleyicileri olarak görülmektedir (Routledge, 2016: 41-42).

2.3.5. Nostalji Türleri

Nostaljinin tanımlanması için literatürde birçok araştırmacı tarafından farklı sınıflandırmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin Fred Davis, üç nostalji tipinden söz etmiştir: İlki, “kişisel” ya da “birinci dereceden nostalji” yani basit anlamıyla nostaljidir. Bu, açıkça geçmişe yönelik yansıtıcı özlemi tanımlar. İkincisi, “ikinci dereceden” veya “dönüslü nostalji” olarak adlandırılır ki burada nostalji geçmişin görkemli olmadığı fikrine dayanır ve geçmişin gerçekten mükemmel olduğu izlenimini nostaljik hafızanın bir oyunu sayar. Son olarak ise “üçüncü dereceden” veya “yorumlanan nostalji” tanımlaması bulunmaktadır. Bu, özünde nostaljik duyguların nesnelleştirilmesine dayanır ve popüler kültürün ve genel olarak kültür endüstrilerinin geçmişi meta haline getiren eğilimleri için de çok elverişli bir zemin hazırlamaktadır (Davis, 1979; 17-24; Köse ve Aydın, 2020: 763).

Davis’in yaptığı kategorilendirme dışında kimi araştırmacılar da nostaljiyi Davis’in öne sürdüğü gibi “gerçek nostalji” ve “sosyal nostalji” (Davis, 1979) olarak da bilinen “kişisel nostalji” ve “tarihsel nostalji” (Batcho, 2007: 363; Holbrook, 1993: 245; Stern, 1992: 13-17) şeklinde farklı alt türlere ayırmıştır. Bunlara ek olarak Baker ve Kennedy (1994: 171) tarafından üç nostalji türü daha önerilmiştir: Gerçek nostalji, simüle edilmiş nostalji ve kolektif nostalji. Zaman içerisinde bu kategoriler dışında başka kategoriler de ortaya konmuştur. Hirsch (1992: 390), dini gelenekleri kurumsallaşmış bir nostalji biçimi olarak görebileceğimizi ifade etmiştir.

Literatürdeki nostalji tartışmaları, nostalji veya nostalji benzeri deneyimlerin farklılık gösterebileceği iki ayrı boyutu tanımlamaktadır: (1) Kişisel ve kolektif deneyim, (2) doğrudan ve dolaylı deneyim. Kişisel deneyimler, bireye özgü ve insanlar arasında önemli ölçüde farklılık gösteren anılara dayanırken; kolektif deneyimler bir grubun üyelerinin paylaştığı kültürel olaylara dayanmaktadır (Holak vd., 2006: 195).

Doğrudan deneyim, bireyin kendi hayatındaki olaylara dayanırken; dolaylı deneyim arkadaşlar veya aile üyeleri tarafından anlatılan hikayelerden, kitaplardaki, filmlerdeki veya diğer medyadaki bilgilerden kaynaklanır (Holak vd., 2007: 650). Holak ve Havlena (1998: 224), nostaljik deneyimin dört yönlü bir sınıflandırmasını geliştirmek için bu iki boyutu kullanmıştır.

Tablo 2.1. Nostalji Kategorileri (Holak vd., 2006: 196)

Deneyimin Doğası	Sosyal Deneyim		
	Doğrudan	Kişisel	Kolektif
		Kişisel Nostalji	Kültürel Nostalji
	Dolaylı	Kişilerarası Nostalji	Canlandırılmış Nostalji

Tablo 2.1'de gösterilen, sonuçta ortaya çıkan dört nostalji sınıfı şunlardır:

1. Kişisel nostalji (doğrudan kişisel deneyim)
2. Kişilerarası nostalji (dolaylı kişisel deneyim)
3. Kültürel nostalji (doğrudan kolektif deneyim)
4. Canlandırılmış nostalji (dolaylı kolektif deneyim)

Temellerindeki farklılıklar nedeniyle nostaljinin dört sınıfı önemli ölçüde farklı tepkiler içerebilir. Kişisel ve kültürel nostaljide, kişilerarası veya canlandırılmış nostaljiden çok daha zengin, karmaşık deneyimler olabilir. Öte yandan, kültürel ve canlandırılmış nostalji, topluluk vurguları nedeniyle muhtemelen bireyler arasında kişisel veya kişiler arası nostaljiden çok daha tutarlı olacaktır (Holak vd., 2006: 196). Tablo 2.1'de gösterilen nostaljinin dört sınıfı aşağıda özetlenecektir.

2.3.5.1. Kişisel Nostalji (Doğrudan Kişisel Deneyim)

Kişisel nostalji, çoğu psikolojik ve sosyolojik analizin konusu olan doğrudan kişisel deneyime dayalı nostaljiyi ifade etmektedir (Baker ve Kennedy, 1994: 164). Davis'in "gerçek (true) nostalji" şeklinde isimlendirdiği ve Baker ve Kennedy'nin "gerçek (real) nostalji" olarak ifade ettiği nostalji türüdür (Baker ve Kennedy, 1994: 171). Gerçek nostaljiyi uyandırmak için kişisel deneyime ihtiyaç duyulmaktadır. Bu deneyim belirli bir olay, kişi, yer, ruh hali, görünüm veya koku gibi unsurları içermektedir. (Eser, 2007: 117-125). Kişisel anılara dayalı duygusal bir deneyim olan kişisel nostalji bireye özgüdür (Baker ve Kennedy, 1994: 171).

Nostaljinin dar bir perspektifi olan kişisel nostalji, bir bireyin kitaplardan, hikayelerden, yayınlardan ziyade kendi kişisel tarihinden faydalanması gerektiğini öne sürmektedir (Havlena ve Holak, 1991: 324). Davis (1979: 8-9), bireyin yaşamadığı bir döneme özlem duyamayacağını belirtmektedir.

Kişisel nostalji, kişinin çocukluk ya da yaşamının diğer zamanlarındaki süslü anılarından oluşturulan geçmişinin oldukça duygusallaştırılmış bir görünümünü yansıtmaktadır. Bu şekilde kişisel nostalji gerçek mutlu bir çocukluk ya da yaşama bağlı olmaktan ziyade daha çok idealleştirilmiş, yeniden oluşturulan bir geçmişe bağlıdır (Pascal vd., 2002: 40).

2.3.5.2. Kişilerarası Nostalji (Dolaylı Kişisel Deneyim)

Kişilerarası nostalji, diğer bireylerin anılarına dayanan nostaljik deneyimi ifade etmektedir (Holak vd., 2006: 195-196). Kişiler toplum içinde yaşadıklarından ötürü toplum ile etkileşim halindedirler. Özellikle aile ve arkadaş çevresi, kişilerin deneyim kazanmasında önemli rol oynamaktadır. Kişi; aile, arkadaş ve referans grupları vb. gruplarla etkileşime geçerek o kişilerin deneyimlerinden yola çıkarak nostalji yaşamaktadır (Keskin ve Memiş, 2011: 194).

Bu nostalji düzeyi, Davis tarafından tartışılan nostaljinin nesiller arası yönünü içerir ancak bu yalnız ebeveynlerden veya büyükanne ve büyükbabalardan gelen iletişimle sınırlı olması gerekmez. Aksine, diğerlerinin doğrudan deneyimlerine dayanan kişilerarası iletişime de dayanabilmektedir. Yani, bir çocuğun kişilerarası nostaljisi, ebeveynin hatıralarının yanı sıra çocuğun ebeveynle ilgili kendi hatıralarını ve yaşananların yeniden anlatılmasını içerebilir. Bu nedenle, kişilerarası nostalji daha az yoğun duygular uyandırabilmekte ve orijinal uyaranla ilgili olarak kişisel nostaljiden daha az karmaşık bir duygusal profil olarak karşımıza çıkabilmektedir (Davis, 1979: 61-63; Holak vd., 2006: 195-196).

2.3.5.3. Kültürel Nostalji (Doğrudan Kolektif Deneyim)

Kültürel nostalji, grup üyelerinin kültürel bir kimlik oluşturmaya yardımcı olan benzer bir tepkiyi paylaştığı doğrudan deneyimi içermektedir (Holak vd., 2006: 196). Toplu nostalji olarak da anılan bu nostalji türünde bir neslin insanları o döneme ait objelere özlem duyabilmektedir (Keskin ve Memiş, 2011: 195).

Bu nostalji türü bir kültürün temsiline karşı da hissedilebilmektedir. Bundan dolayı bir kültürü, nesli ya da ülkeyi temsil eden bir geçmişe duyulan acı-tatlı hasrete kültürel/toplu nostalji denilebilmektedir (Eser, 2007: 119).

Kültürel nostalji nesillerle de kısıtlı olmamaktadır. Nitekim bu kavram bir kültürün veya ülkenin üyeleri tarafından tecrübe edilen benzer duyguları anlatmakta da kullanılabilir (Eser, 2007: 119). Örneğin ülkemizde kültürel parçamızın bir

simgesi olan milli ve dini bayramlar da nostaljiyi ortaya çıkarabilmektedir (Keskin ve Memiş, 2011: 195).

2.3.5.4. Canlandırılmış Nostalji (Dolaylı Kolektif Deneyim)

Canlandırılmış nostalji dolaylı ortaklık duygusuna dayanmaktadır (Holak vd., 2006: 196). Bu nostalji türü, Baker ve Kennedy tarafından ortaya konulan simüle edilmiş nostalji ile eşittir. Canlandırılmış nostalji, gerçek olana ulaşmak söz konusu olmadığında ortaya çıkan nostaljidir. Dolaylı olarak tecrübe edilmiş, geçmişe yönelik duygusal veya acı-tatlı bir özlemi ifade eden canlandırılmış nostalji, sevilen bir kişinin hikayeleri ve yorumlarıyla da hatırlanabilmektedir (Baker ve Kennedy, 1994: 171).

Havlana ve Holak (1991: 327), yeni nesil için geri getirilen eski ürünlerin nostalji uyandırabileceğini göstermiştir. Dolayısıyla, birey aslında ürünün temsil ettiği olayı hiç yaşamamışken ürüne karşı nostaljik hissedebilir veya sembolik bir anlam yükleyebilir (Baker ve Kennedy, 1994: 171).

Canlandırılmış nostalji, müzelerde neden nostaljik hissedildiğini de açıklayabilmektedir. Müzede gösterilen olayları tecrübe etmemiş bir kişi yine de nostaljik hissedebilmektedir. Çünkü insanlar, doğrudan deneyimleri olmayan geçmişteki olayları yeniden kurgulamaya meyillidirler. Örneğin, bir şehrin 100. yıl kutlamasında bu durum yaşanabilmektedir. Geçmişten gelen olaylar yeniden kurgulamaya çalışılırken yeniden inşa edilen olaylar için acı-tatlı nostaljik bir duygu hissedilebilir. Burada canlandırılmış nostalji olarak adlandırılan bir duygu açığa çıkar (Baker ve Kennedy, 1994: 171).

2.3.6. Yaşlılık Döneminde Nostalji

Nostaljik duygularla meşgul olma eğilimi yaşam boyunca değişmektedir. Nostaljiye yatkınlığın emeklilik yıllarında zirveye ulaştığı belirtilmektedir (Havlana ve Holak, 1991: 324). Gaynor Kavanagh, bireylerin yaşlandıkça geçmişe çekildiğini çünkü nostaljinin hayatları yeniden değerlendirmeye ya da bir bütün haline getirmeye yardımcı olduğunu söylemektedir (Cross, 2018: 298).

Yaşlı bireylerde geçmişe yönelik hayıflanmaların yaşandığına sıklıkla tanık olmaktadır. Bununla beraber, ileri yetişkinler zaman zaman konuşmalarında “hey gidi günler hey” ya da “nerde o eski zamanlar” gibi söylemlerde bulunurlar. Yaşın ilerlemesiyle anılar çoğalır ve bu sebeple de geçmişe daha sıkı bağlanılır (Aytekin, 2019: 50).

Davis (1979: 55), özellikle yaşlıların nostaljik olma ihtimalinin yüksek olduğuna dikkat çekmiştir. Benzer şekilde Hertz, nostaljinin yaşlıların karşılaştığı büyük zorluklarla başa çıkmak için kullanılan bir mekanizma olduğunu ifade etmiştir. (Hertz, 1990; akt. Batcho, 2013: 170). Yapılan bir araştırmada katılımcıların %85'inin geçmişteki olayları yeniden değerlendirdiği (Bölükbaş ve Arslan, 2003: 238-239) ve eskiye özlem duymanın yaşlanma belirtisi olarak ele alındığı görülmektedir (Kurt, 2014: 274; Bölükbaş ve Arslan, 2003: 238).

Nostalji ileri yaşlarda daha fazla önem kazanmaktadır. Çünkü yaş ile fiziksel sağlıktaki düşüş, yaşlı yetişkinleri özellikle sosyal izolasyona karşı savunmasız hale getirebilmekte ve bu da yakın arkadaşlıkların ve sosyal ağların oluşumunu ve sürdürülmesini sekteye uğratabilmektedir (Sedikides vd., 2008: 307). Birey bundan dolayı geçmişi ve hatıralarını kendi için sığınacak bir liman olarak görmektedir. Geçmişin önem arz etmesinin sebeplerinden bir diğeri de insanların sevdiklerinin henüz bu dünyadan göçüp gitmemiş olmasıdır. Özellikle belli bir yaştan sonra aile büyüklerini kaybedenler için nostalji sevdiklerinin hayatta olması şeklinde düşünülebilmektedir.

Yaşlılar, gençlik günlerini hatırlamaktan ve çocukluklarına dair anılarını anlatmaktan büyük bir haz duyarlar. Şu an, onlara göre hızlıca akıp gitmekte olduğundan ve gelecek onlara mezar gibi görüldüğünden çocukluk hikayelerini zihinlerinde hep canlı tutarlar (Cibran, 2021: 10). Dolayısıyla nostalji, bireye hem günlük yaşantısında eksik olan heyecanı sunmakta hem de çocukluk anılarının kaçıp giden zamandan etkilenmemesi amacıyla bir sığınak temin etmektedir (Cross, 2018: 26).

Nostalji duygusuna sadece yaşlı bireylerin kapıldığını ifade etmek yanlış bir söyleme yol açabilmektedir. Genç ve orta yetişkinler de yaşadıkları toplumda veya yaşantılarında vuku bulan olaylardan etkilenebilmektedir. Bu etkilenme olumsuz anlamda olduğunda bireyler umutsuzluk içinde “geçmiş güzel günlere” sığınabilmektedir (Diren ve Kandemir, 2021: 67).

2.3.7. Nostalji Eğilimi

Nostalji eğilimi nostaljik olma arzusunu ifade etmektedir. Nostaljiye yatkın kişiler nispeten daha çok nostaljik duygu yaşarlar ve varoluşsal kaygıları yönetmede

nispeten yetkin bir durumda olmalarından ötürü nostaljik bir duygu içinde olduklarında daha fazla iyi oluş hali gösterirler (Juhl vd., 2020: 486).

Nostalji eğilimi yüksek olan bireylerin daha duygusal olduğu, daha güçlü anılara sahip olduğu ve insanlarla olan aktiviteleri tercih etme olasılıklarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Tanrıkulu, 2021: 46). Batcho (2013: 362), zor zamanlarda nostaljinin destek mi yoksa tehdit mi olduğuna dair yaptığı bir çalışmada olumlu çocukluk deneyimlerinin nostaljiye yatkın insanlar için zorluklarla başa çıkmada değerli bir kaynak oluşturduğunu belirtmiştir. McKechnie (1977: 256), nostaljiye meyilli kişilerin antikalarından ve tarihi yerlerden hoşlandığını, daha eski dönemlerin eserlerini takdir ettiğini ve sıklıkla duygusal nedenlerle nesneler topladıklarını tespit etmiştir. Bireyin yaşadığı dönem ve diğer kişilik faktörleri nostaljiye yatkınlığını etkilemektedir (Rose ve Merchant, 2013: 2620). Bu bakış açısına göre nostalji eğilimi zamandan veya yaşa bağlı faktörlerden bağımsız olarak değişebilen psikografik bir değişken, yaşam tarzının bir yönü veya bireysel karakterin potansiyel bir yönü olarak görülmektedir (Holbrook, 1993: 246).

2.3.8. Nostalji ile İlgili Çalışmalar

Araştırmalar, insanların ruh halini ve özgüvenini artırmak için kendilerini düşük hissettiklerinde nostaljik düşe girdiklerini göstermektedir. Bir çalışma bulgusuna göre hatıralardan söz etmek, hayatın en mutlu veya en unutulmaz olayı olarak görülmüştür (Ludden, 2020).

Nostaljik duyguların yoğunluğu andan ana ya da günden güne önemli ölçüde değişebilmektedir. Yapılan çalışmalarda bireyler yemek yerken, arkadaşlarıyla ya da aileleriyle birlikte iken nostaljik hissettiklerini; okuldayken, işte çalışırken, ders çalışırken veya iş arkadaşlarıyla, sınıf arkadaşlarıyla birlikte iken ise daha az nostaljik hissettiklerini bildirmişlerdir. İnsanlar başkalarına yardım ettikleri zaman veya sosyal medya kullanımıyla meşgul oldukları günlerde nostaljik hissetme olasılıkları daha yüksektir. Yine benzer şekilde dinledikleri müziğin veya eski dostlukların hatırlattıklarından dolayı bireylerde nostaljik duygu yoğunluğu yaşanır (Newman vd., 2020: 325-340). Wildschut ve diğerlerinin (2006: 980) yaptıkları bir çalışmada, katılımcıların %16'sı “günde en az bir kez” nostalji yaşadıklarını, %26'sının “haftada üç ya da dört kez”, %19'unun “haftada yaklaşık iki kez”, %18'inin “haftada yaklaşık bir kez” nostaljik hissiyat yaşadıklarını belirtmiştir. Böylece katılımcıların %79'u

haftada bir veya daha fazla nostalji duygusuyla karşı karşıya kalmıştır. Nostalji duygusu, katılımcıların çoğu için ortak bir duygu olmuştur.

Bir araştırma şirketi tarafından gerçekleştirilen Türkiye'yi Anlama Kılavuzu'nun 2018 yılını ele alan uyarlamasına göre ise Türkiye'de halkın %76'sı geçmişte daha mutlu olduğunu düşünmektedir. Bunu her 4 kişiden 3'ünün geçmişe özlem duyduğu şeklinde yorumlamak da mümkündür (Biçer, 2019: 25).

Holbrook (1993: 246), şiddeti ve çeşidi açısından nostalji eğiliminin bireyler arasında farklılık gösterdiğine dikkat çekmiştir. Davis (1979: 55) erkeklerin kadınlara göre daha fazla nostalji eğiliminde olduklarını açıklamıştır. Fakat Davis'in aksine Reisenwitz elde ettiği araştırma bulgularıyla kadınların erkeklere göre daha fazla nostalji eğilimi gösterdiklerini dile getirmiştir (Karadeniz, 2019: 27).

Yaşlanmanın etkisi, çocukluk dönemine dair deneyimler, geçmişte tekrar tekrar anma duygusu, nostalji temalı reklamlar nostaljik duyarlılığı etkilemektedir (Karadeniz, 2019: 27). Nostalji genellikle çocukluk ve gençlikle ilişkilendirilen hoş anılara odaklanan geçmişe yönelik bir deneyim olarak görülmüş ve olumsuz duygulardan çok mutluluk gibi olumlu duygularla ilişkilendirilmiştir (Hepper vd., 2012: 102-116). Routledge ve Arndt, nostaljinin insanların hayatlarının anlamlı olduğuna dair kendilerine güvence vermek için kullanabilecekleri psikolojik bir kaynak olduğunu öne sürmüştür. İnsanlar gelecekle ilgili varoluşsal kaygılarla boğuşurken anlamı doğrulayan yaşam deneyimlerini yeniden gözden geçirmenin bir yolu olan nostalji, geçmişe zihinsel bir zaman yolculuğu yapabilmektedir (Routledge, 2016: 89). Hepper ve diğerlerinin (2012: 106-107) yaptığı çalışmada ise katılımcılar nostalji durumunu hatırlama, anımsama, düşünme ve geçmişte yeniden yaşama olarak tanımlamış ve nostaljiyi duygu yüklü bir durum olarak görmüşlerdir. Nostaljiyle birlikte en çok bildirilen duygunun mutluluk olduğu ancak diğer olumlu duygular (rahatlık/sıcaklık, sakinlik/rahatlama) ile olumsuz duyguların (üzüntü, acı/endişe, yalnızlık, kayıp/kaybolma) da ortaya çıktığı görülmüştür. Bu araştırma bulgusu, nostaljinin hem olumlu hem de olumsuz duygularla ilişkili olduğu görüşünü desteklemiş gözükmektedir.

3. ARAŞTIRMADA YÖNTEM VE UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini, 2022 yılında farklı şehirlerde yaşayan yetişkinler oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini ise farklı şehirlerde bulunan 60 yaş üstü olan 353 yetişkin birey temsil etmektedir. Araştırma örneklemine giren 353 kişi; cinsiyet, yaş, medeni durum, yaşamın büyük çoğunluğunun geçtiği yer, eğitim düzeyi, kiminle yaşadığı ve meslek bakımından farklı özelliklerde olup random (tesadüfi) örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir.

3.2. Araştırmada Veri Toplama Araçları

Araştırmamızda en yaygın kullanılan veri toplama aracı olan anket tekniği kullanılmıştır. Anket tekniği; insanların yaşam koşullarını, davranışlarını, inançlarını veya tutumlarını betimlemeye yönelik bir dizi sorudan oluşan bir araştırma materyalidir (Büyüköztürk vd., 2020: 129).

Anket tekniği, diğer veri toplama yöntemlerine göre çok daha büyük gruplara daha hızlı uygulanabilme avantajına sahiptir. Bunun yanı sıra toplanan bilgilerin yüzeysel olması, madde sayısına bağlı olarak cevaplama süresinin uzaması ya da hedef kitlenin duyarlı olduğu bazı konularda (örneğin din, doğum kontrolü vb.) bilgi toplanmasının güç olması gibi bazı sınırlılıklara da sahiptir (Büyüköztürk vd., 2020: 129). Nitekim bu sınırlılıklar çalışmamızın veri toplama sürecinde de yaşanmıştır. Katılımcıların 60 yaş üzeri olmasından ötürü madde sayısı kimilerine çok gelmiş ve zaman zaman anket yarıda bırakılmıştır.

Araştırmamızın örneklemini oluşturan katılımcıların dini yönelim ile nostalji eğilim ilişkisini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi anketi, Allport ve Ross tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Cirhinlioğlu tarafından yapılan "Dini Yönelim Ölçeği", Havlena ve Holak tarafından geliştirilen Altuğ ve Özhan tarafından da Türkçe'ye uyarlanan "Nostalji Eğilimi Ölçeği" kullanılmıştır.

3.2.1. Kişisel Bilgi Anketi

Araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi anketinde, bireylerin dini yönelim ve nostalji eğilimleriyle ilişkili olduğu düşünülen cinsiyet, yaş, medeni durum,

yaşamın büyük çoğunluğunun geçtiği yer, eğitim düzeyi, meslek ve kiminle yaşadığı olmak üzere 7 bağımsız değişken ile ilişkili bilgiler yer almaktadır. Araştırmacı tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Anketinin bir örneği Ek-1’de sunulmuştur.

3.2.2. Dini Yönelim Ölçeği

Araştırmada kullanılan dini yönelim ölçeği, Fatma Gül Cirhinlioğlu’nun “Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyi Hali Arasındaki İlişkiler” adlı doktora çalışmasından alınmıştır.

Allport ve Ross (1967) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Cirhinlioğlu (2006) tarafından yapılan “Dini Yönelim Ölçeği” likert tipi bir ölçek olup 20 maddeden oluşmaktadır. Orijinal ölçeğin 9 maddesi içsel dini yönelimi, 11 maddesi ise dışsal dini yönelimi ifade eden maddelerden oluşmaktadır. Orijinal ölçek uyarlanırken ölçeğin 5. maddesi olan “Şartlar engellemediği sürece ibadetimin gereklerini yerine getiririm” karşılığı olarak “Şartlar engellemediği sürece her gün beş vakit namaz kılarım”, “Senede bir kere malımın zekatını veririm”, “Şartlar engellemediği sürece insanın ömründe bir kez hacca gitmesi gerektiğini düşünürüm” ve “Şartlar engellemediği sürece Ramazan ayında oruç tutarım” maddeleri ölçeğe eklenmiştir. Böylece orijinal ölçekteki bir maddeye karşılık olarak dört madde eklenmesi ile uyarlanan ölçeğin madde sayısı 23 olmuştur. Cirhinlioğlu tarafından yapılan sonraki analizlerle 5. madde ölçekten çıkarılmıştır (Cirhinlioğlu, 2006: 42-44).

Dini yönelim ölçeği 3 alt boyuttan oluşmaktadır (Cirhinlioğlu, 2006: 43). Bu üç boyutla ilişkili maddeler şu şekildedir:

1. faktör içsel dini yönelim: 1, 3, 6, 7, 8, 10, 13, 14, 16, 18, 22

2. faktör dışsal-sosyal dini yönelim: 2, 9, 11, 12, 19, 23

3. faktör dışsal-kişisel dini yönelim: 4, 15, 17, 20, 21

Dini Yönelim Ölçeği, 19’u olumlu 3’ü olumsuz ifade içeren toplam 22 maddeden oluşmuştur. Her madde için “Hiç Katılmıyorum”, “Pek Katılmıyorum”, “Kararsızım”, “Biraz Katılıyorum”, “Tamamen Katılıyorum” şeklinde beş seçenek bulunmaktadır.

Ölçeğin puanlanmasında “Hiç Katılmıyorum” seçeneğine 1, “Pek katılmıyorum” seçeneğine 2, “Kararsızım” seçeneğine 3, “Biraz Katılıyorum” seçeneğine 4, “Tamamen Katılıyorum” seçeneğine 5 puan verilerek hesaplama

yapılmıştır. Hesaplama yapılırken 6, 10 ve 18. maddeler tersten kodlanmıştır. Dini yönelim ölçeğinden alınabilecek en yüksek puan 110 (22x5) iken en düşük puan 22 (22x1) puandır. (Ek-2)

3.2.2.1. Dini Yönelim Ölçeğinin Geçerliği

Geçerlik, testin bireyin ölçülmek istenen özelliğini diğer özelliklerle karıştırmadan ne derece doğru ölçtüğüyle ilgilidir. Ölçme aracının geçerliğini inceleyen ve sık kullanılan yöntemlerinden biri faktör analizidir. Faktör analizi, yapı geçerliğine ilişkin, “Bu testten elde edilen puanlar, testin ölçtüğünü varsaydığı şeyi ölçüyor mu?” sorusuna cevap aramaktadır (Büyüköztürk vd., 2020: 121-124).

Dini yönelim ölçeğinin faktör analizi incelendiğinde ölçeğin 3 faktörden oluştuğu bulunmuştur. Bunlardan 1. faktörün “içsel dini yönelim”, 2. faktörün “dışsal-kişisel dini yönelim” ve 3. faktörün “dışsal-sosyal dini yönelim” faktörlerini ölçtüğü görülmüştür. Tüm faktörlerin toplam varyansın %49.281’ini açıklamaktadır. Maddelerle ilgili olarak tanımlanan 3 faktörün açıkladıkları ortak varyansların ise 0.188 ile 0.685 arasında değiştiği görülmektedir. Cirhinlioğlu (2006) çalışmasında dışsal dini yönelimi tek faktör olarak ele almış ve toplam iki faktöre indirmiştir. Orijinal ölçekte içsel dini yönelim faktörü altında yer alan 5. madde Cirhinlioğlu’nun yaptığı çalışmada dışsal kişisel dini yönelim faktörü altında yer almış ve içerik olarak uyummadığı için de ölçekten çıkarılmıştır. Varyans değeri doğrultusunda ölçek yapısının maddeler tarafından iyi ölçüldüğü ve özgün çalışmadakine benzer sonuçlar elde edildiği belirtilmiştir (Cirhinlioğlu, 2006: 43-44).

3.2.2.2. Dini Yönelim Ölçeğinin Güvenirliği

Güvenirlilik, bireylerin test maddelerine verdikleri cevaplar arasındaki tutarlılık olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, testin ölçmek istediği özelliği ne derece doğru ölçtüğü ile ilgilidir (Büyüköztürk, 2016: 181-182).

Dini yönelim ölçeğinin güvenirliğini belirlemek amacıyla iç tutarlılık kat sayısı ve iki yarım güvenirliği hesaplanmıştır. Tüm ölçeğin iç tutarlık katsayısı Cronbach Alfa .90, iki yarım güvenirliği .89 olarak hesaplanmıştır. İçsel, dışsal-kişisel ve dışsal-sosyal dini yönelim alt ölçeklerinin iç tutarlılık kat sayıları sırasıyla .90, .74, .60; iki yarım güvenirlik sırasıyla .79, .82, .59’dur. Buna göre, dini yönelim ölçeği ve alt faktörlerinin iç tutarlık güvenirliği açısından oldukça iyi değerlere sahip olduğu söylenebilmektedir (Cirhinlioğlu, 2006: 45).

3.2.3. Nostalji Eğilimi Ölçeği

Çalışmada, Holak ve Havlena'nın (2000) geliştirdiği, Türkçe'ye Nevin Altuğ ve Şeniz Özhan (2017) tarafından çevrilmiş "Nostalji Eğilimi Ölçeği" kullanılmıştır. Orijinal hali 31 maddeden oluşan "Nostalji Eğilimi Ölçeği" likert tipi bir ölçektir. Ölçekteki maddeler nostaljinin dört sınıfını ölçmek için geliştirilmiştir. Ölçek ifadeleri nostaljinin hem kişisel-kolektif hem de doğrudan-dolaylı boyutlarını yansıtmaktadır. Ölçekteki 7 madde (6, 9, 10, 11, 14, 16 ve 17) ters yönden puanlanmaktadır. Rusya'nın beş farklı bölgesinden 80 katılımcıdan toplanan verilere uygulanan faktör analizi sonucunda, ölçeğin 31 maddeden oluşan dört faktörlü bir yapıya sahip olduğu (kişisel, kişilerarası, kültürel ve canlandırılmış nostalji) görülmüştür (Özhan ve Altuğ, 2017b: 56).

1. Kişisel nostalji boyutu: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 19, 22, 24, 26, 27, 30
2. Kişilerarası nostalji boyutu: 14, 23
3. Kültürel nostalji boyutu: 20, 21, 25, 28
4. Canlandırılmış nostalji boyutu: 15, 18, 29, 31

Nostalji eğilimi ölçeğinde her madde için "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kararsızım", "Katılıyorum", "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde beş seçenek bulunmaktadır. Ölçek maddelerinde "Kesinlikle Katılmıyorum" seçeneğine 1, "Katılmıyorum" seçeneğine 2, "Kararsızım" seçeneğine 3, "Katılıyorum" seçeneğine 4, "Kesinlikle Katılıyorum" seçeneğine 5 puan verilerek hesaplama yapılmıştır. Orijinal ölçekte tersten puanlanacak 7 madde yer almaktadır. (Ek-3)

3.2.3.1. Nostalji Eğilimi Ölçeğinin Geçerliliği

Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda öz değerleri 1'den büyük 9 faktörde birleştiği gözlenmiştir. 9 faktörlü bu yapının toplam varyansa katkısı %57.093 olmuştur. Faktörlerin toplam varyansa katkıları ve faktörlere ilişkin çizgi grafiği incelendiğinde ölçeğin 4 faktörlü bir yapıda olduğu görülmüş ve faktör sayısının dört faktör ile sınırlandırılması yönünde karar alınmıştır (Özhan ve Altuğ, 2017b: 60).

Faktör analizinde 31 maddelik ölçekten, kararsız yapı gösteren ve düşük faktör yüküne sahip 15 madde (4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 28) ölçekten

çıkartılmıştır. Kalan 16 madde öz değeri 1’den büyük dört faktörlü bir yapıya sahiptir (Özhan ve Altuğ, 2017b: 60).

Nostalji eğilimi ölçeğinde, 1. faktörün “kişisel nostalji”, 2. faktörün “kişilerarası nostalji”, 3. faktörün “canlandırılmış nostalji” ve 4. faktörün “kültürel nostalji” faktörlerini ölçtüğü görülmüştür. Bu dört faktör toplam varyansın %52.781’ini açıklamaktadır. Ayrıca ölçekte yer alan maddelerin faktör yükleri 0.493 ile 0.746 arasındadır. Sonuç olarak, ölçeğin yeterli düzeyde yapı geçerliğine sahip olduğunu söylemek mümkündür (Özhan ve Altuğ, 2017b: 61).

3.2.3.2. Nostalji Eğilimi Ölçeğinin Geçerliği

Nostalji eğilimi ölçeğinin güvenilirliğini ölçmek için iç tutarlılık Cronbach Alfa katsayısına bakılmıştır. Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alfa güvenilirliği .883 bulunmuştur. Bu durum da bize ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir (Salı, 2015: 156).

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplamak amacıyla üç anket kullanılmıştır. Bunlar; Kişisel Bilgi Anketi, Dini Yönelim Ölçeği ve Nostalji Eğilimi Ölçeğidir. Araştırma verileri, Nisan 2022 - Eylül 2022 tarihleri arasında, farklı yerleşim yerlerinde yaşayan 60 yaş üzeri 353 yetişkin birey ile online veya yüz yüze görüşülerek toplanmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bilgiler, katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar ile sınırlıdır. Anketler uygulandıktan sonra yapılan incelemede hatalı veya eksik cevaplandırmalar değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Kişisel Bilgi Anketi, Dini Yönelim Ölçeği ve Nostalji Eğilimi Ölçeğinden elde edilen veriler, SSPS 26 programına aktarılmış ve analizler için hazır hale getirilmiştir. Bilgilerin analizi ve hipotezlerin test edilmesi Mann-Whitney U, Kruskal Wallis H ve Spearman Brown testi ile yapılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

Dört kısımdan oluşan bu bölümün birinci kısmında anket uygulanan yetişkinlerle ilgili kişisel bilgiler yer almaktadır. İkinci, üçüncü ve dördüncü kısımlarda ise araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla yapılan istatistiksel analizleri ve analizler sonucu elde edilen bulgular ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

4.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Çalışmamızın bu bölümünde örneklem olarak belirlediğimiz 60 yaş üzeri yetişkinlerle ilgili kişisel bilgiler tablolar halinde verilmiştir.

4.1.1. Cinsiyet Durumu

Tablo 4.1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımları

Cinsiyet	N	%
Erkek	251	71,1
Kadın	102	28,9
Toplam	353	100

Tablo 4.1'e göre, araştırmaya katılan 353 bireyin 102'si (%28,9) kadınlardan, 251'i (%71,1) ise erkeklerden oluşmaktadır.

4.1.2. Yaş Durumu

Tablo 4.2. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımları

Yaş	N	%
60-69	205	58,1
70-79	119	33,7
80-89	26	7,4
90 ve üzeri	3	0,8
Toplam	353	100

Tablo 4.2'ye bakıldığında örneklemin 205'ini (%58,1) 60-69 yaş, 119'unu (%33,7) 70-79 yaş, 26'sını (%7,4) 80-89 yaş ve 3'ünü (%0,8) ise 90 ve üzeri yaş grubundaki bireyler oluşturmaktadır.

4.1.3. Medenî Durumu

Tablo 4.3. Katılımcıların Medenî Durumuna Göre Dağılımları

Medenî Durum	N	%
Bekar	13	3,7
Evli	276	78,2
Diğer	64	18,1
Toplam	353	100

Tablo 4.3'e göre araştırmaya katılan bireylerin 13'ü (%3,7) bekar, 276'sı (%78,2) evli, 64'ü (%18,1) diğer olarak bulunmuştur.

4.1.4. Yerleşim Yeri

Tablo 4.4. Katılımcıların Yaşamlarını Büyük Çoğunlukla Geçirdikleri Yere Göre Dağılımları

Yerleşim Yeri	N	%
Köy-Kasaba	103	29,2
İlçe	46	13
Şehir	136	38,5
Büyükşehir	63	17,8
Yurt Dışı	5	1,4
Toplam	353	100

Tablo 4.4 incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerin 103'ü (%29,2) yaşamlarının büyük çoğunluğunu köy-kasabada, 46'sı (%13) ilçede, 136'sı (%38,5) şehirde, 63'ü (%17,8) büyükşehirde ve 5'i (%1,4) yurt dışında geçirdiklerini belirtmişlerdir.

4.1.5. Eğitim Düzeyi

Tablo 4.5. Katılımcıların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları

Eğitim Düzeyi	N	%
Okuryazar değil	66	18,7
Okuryazar	64	18,1
İlköğretim	103	29,2
Lise	59	16,7
Ön lisans	18	5,1
Lisans	34	9,6

Lisansüstü	9	2,5
Toplam	353	100

Tablo 4.5'e göre, eğitim düzeylerine göre araştırmaya katılan bireylerin 66'sı (%18,7) okuryazar olmadığını, 64'ü (%18,1) okuryazar olduğunu, 103'ü (%29,2) ilköğretim mezunu, 59'u (%16,7) lise mezunu, 18'i (%5,1) ön lisans mezunu, 34'ü (%9,6) lisans mezunu ve 9'u (%2,5) lisansüstü mezunu olduklarını belirtmişlerdir.

4.1.6. Mesleki Durumu

Tablo 4.6. Katılımcıların Geçmişte Yaptığı ya da Şu Anda Yapmakta Olduğu Mesleklerine Göre Dağılımları

Meslek	N	%
Kamu Sektörü	39	11
Özel Sektör	23	6,5
Serbest Meslek	61	17,3
İşçi	42	11,9
Emekli	109	30,9
Ev Hanımı	70	19,8
Diğer	9	2,5
Toplam	353	100

Tablo 4.6'ya göre, araştırmaya katılan bireylerin geçmişte veya şu anda yapmakta olduğu meslek gruplarına göre 39'u (%11) kamu sektörü, 23'ü (%6,5) özel sektör, 61'i (%17,3) serbest meslek, 42'si (%11,9) işçi, 109'u (%30,9) emekli, 70'i (%19,8) ev hanımı, 9'u (%2,5) diğer kategorisinde yer almıştır.

4.1.7. Birlikte Yaşadığı Kişi

Tablo 4.7. Katılımcıların Yaşantısını Birlikte Sürdüğü Kişi Bakımından Dağılımı

Birlikte Yaşanılan Kişi	N	%
Yalnız	42	11,9
Eşim ile	153	43,3
Eşim ve çocuklar ile	108	30,6
Diğer	50	14,2
Toplam	353	100

Tablo 4.7'ye göre, katılımcıların 42'si (%11,9) yalnız, 153'ü (%43,3) eşi ile, 108'i (%30,6) eşi ve çocukları ile, 50'sinin (%14,2) ise diğer şekilde yaşadığı saptanmıştır.

4.2. Araştırmaya Katılan Bireylerin Dini Yönelim ile Nostalji Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki Analizi

60 yaş üzeri yetişkinlerin dini yönelim ile nostalji eğilim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Hipotez 1: “60 yaş üzeri yetişkinlerde dini yönelim ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.”

Araştırmaya katılan bireylerin dini yönelim ile nostalji eğilim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek amacıyla Spearman Brown Sıra Farkları korelasyon katsayısı analizi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.8'de gösterilmektedir.

Tablo 4.8. Dini Yönelim ile Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Korelasyon Analiz Sonuçları

		Dini Yönelim	İçsel Dini Yönelim	Dışsal Dini Yönelim	Nostalji Eğilimi
Dini Yönelim	r	1	,263**	,826**	,448**
	p	.	,000	,000	,000
İçsel Dini Yönelim	r	,263**	1	,469**	,221**
	p	,000	.	,000	,000
Dışsal Dini Yönelim	r	,826**	,469**	1	,383**
	p	,000	,000	.	,000
Nostalji Eğilimi	r	,448**	,221**	,383**	1
	p	,000	,000	,000	.

Tablo 4.8'in incelendiğinde, bireylerin dini yönelimi ile nostalji eğilimi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=,448$ $p=,000$ $p<,01$). Buna göre nostalji eğilimi arttıkça dini yönelimin arttığı söylenebilir.

Nostalji eğiliminin dini yönelim alt boyutları olan içsel dini yönelim ve dışsal dini yönelim ile de arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Dini yönelim ve alt boyutları ile dini yönelim boyutlarının kendi arasında da yine pozitif ve anlamlı ilişkiler saptanmıştır.

Sonuç olarak, “60 yaş üzeri yetişkinlerde dini yönelim ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.” şeklindeki hipotez doğrulanmıştır. Yetişkinlerin dine yönelimi ile nostalji eğilimi arasında anlamlı bir ilişki vardır ve dini yönelim arttıkça nostalji eğilimi de artmaktadır. Nostaljiye dair pek fazla çalışmanın olmamasından dolayı literatürde dini yönelim ile nostalji eğilimine ilişkin bir araştırma bulunamamıştır.

4.3. Araştırmaya Katılan Bireylerin Dini Yönelim Düzeyleri Açısından Değerlendirilmesi

4.3.1. Cinsiyete Göre Dini Yönelim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerin dini yönelim düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 2: “60 yaş üzeri yetişkinlerde cinsiyet ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Kadınların dini yönelim düzeyi, erkeklere göre daha yüksektir.”

Araştırmaya katılan bireylerin dini yönelimlerinin cinsiyete göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla non-parametric bir test olan Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.9’da gösterilmektedir.

Tablo 4.9. Cinsiyete Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	U	p
DY	Kadın	102	154,45	10500,500	,008* p<,05 önemli
	Erkek	251	186,17		
İDY	Kadın	102	151,02	10151,000	,002*
	Erkek	251	187,56		
DDY	Kadın	102	151,74	10224,000	,003*
	Erkek	251	187,27		

Tablo 4.9’da verilen bulgular incelendiğinde, erkek katılımcıların puan ortalaması (186,17), kadın katılımcılara (154,45) göre daha yüksektir. Yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre ise dini yönelim ile cinsiyet arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir ($p=,008$ $p<,05$).

Dini yönelimin alt boyutları incelendiğinde erkeklerin içsel dini yönelim puan ortalaması (187,56), kadın katılımcıların puan ortalamasından (151,02) yüksektir. Oluşan bu fark, istatistiksel açıdan anlamlıdır ($p=,002$ $p<,05$). Katılımcıların dışsal

dini yönelim puanları incelendiğinde erkeklerin dışsal dini yönelim puan ortalaması (187,27), kadınların puan ortalamasına (151,74) göre daha yüksektir. Oluşan bu fark, istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur ($p=,003$ $p<,05$).

Elde edilen sonuca göre “60 yaş üzeri yetişkinlerde cinsiyet ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Kadınların dini yönelim düzeyi, erkeklere göre daha yüksektir.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır. Dini yönelim ve alt boyutlarında erkekler kadınlardan anlamlı derecede farklılaşmıştır. Çalışmamızın bulgusu “erkeklerin kadınlardan daha fazla dini yönelime sahip ya da daha çok dindar” olduğunu belirten çalışmaların sonuçlarıyla uyumlu görünmektedir.

Apalı (2021: 122), “Yaşlılık Yolunda Dindarlık” adlı 50-64 yaş aralığındaki 470 kişi üzerinde yaptığı çalışmada, kadınların dindarlık noktasında erkeklere göre daha olumlu bir tutum sergilediği dolayısıyla gruplar arasında anlamlı bir farkın oluştuğunu ancak durumu doğrulamak için yapılan t testi ile farkın kısmen ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Yapıcı ve Zengin’in (2003: 190) çalışmasında da kadınların dini değer puanının erkeklere göre yüksek olmasına rağmen cinsiyetler arasında anlamlılık derecesine ulaşan bir farklılık görülmemiştir. Yapıcı’nın (2013: 247) çalışmasında dindarlığın bazı boyutlarında kadınlar lehine anlamlı, bazılarında ise anlamlı olmayan farklılıklar tespit edilmiştir. Yanı sıra Köktaş (1993: 77-209), Aydemir (2008: 47), Cırhinlioğlu’nun (2006: 93) çalışmasında da cinsiyetler arasında anlamlılık derecesine ulaşan önemli farklılıklar tespit edilememiştir.

Allport’un (2019: 55) ifadesine göre dindarlık noktasında cinsiyetler arasındaki farklılıklar nadiren %20’yi geçmektedir. Bu bağlamda, her iki cinsin dindarlığının iki farklı uç noktalarda yer almadığını ve farklılıkların kısmi olduğu söylenebilmektedir (Yapıcı, 2013: 248).

Batı’da dini inanç ve dini davranışlar üzerine yapılan çalışmalardan (Maltby vd., 1999: 367; Miller ve Hoffman, 1985: 63; Schwab ve Petersen, 1990: 339; Saroglou, 2000: 134) elde edilen verilerde genelde kadınların erkeklere göre daha dindar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dine önem veren sosyal bilimciler arasında da kadınların erkeklere göre daha dindar olduğu genel kabul görmektedir. Sullins (2006: 842), bu tür bir genelleme yapmanın isabetli olmadığına dikkat çekmiştir. Örneğin, Yahudiler ve Müslümanlar arasında gerçekleştirilen birçok araştırmada erkeklerin kadınlardan daha dindar oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Sullins, 2006: 874).

Hökelekli (2020: 94), din psikolojisi araştırmalarının en çok bilinen bulgularından birinin kadınların daha çok dindar olduğu yönünde olduğunu ifade etmiştir. Kadınlar özellikle dinin duygu boyutunu ve geleneksel yönlerini erkeklere göre daha yoğun yaşayabilmektedir (Köse ve Ayten, 2016: 112). Benzer şekilde Şengül (2007: 124), Ceviz (2009: 54) ve Güven'in (2008: 101) çalışmalarında da kadınların erkeklere nazaran daha dindar olduğu görülmüştür.

Ülkemizde yapılan kimi çalışmalarda Batı'nın aksine sonuçlar elde edildiğini belirtilmiş ve erkeklerin dini inançları benimseme ve ibadetleri yerine getirme düzeyinin kadınlara göre daha yüksek bulunduğu saptanmıştır (Hökelekli, 2020: 95). Uysal'ın (1995b: 172) tespitine göre erkekler, dinin "inanç ve ibadet" boyutuna giren konularda kadınlardan daha olumlu tutumlara sahip olmaktadır. Yine Bayyigit (1989: 80) de yaptığı çalışmada benzer sonuç olarak erkeklerin kadınlara göre daha dindar olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Onay (2004: 103), Koç (2008: 126), Acar vd. (1996: 47), Yıldız'ın (1998: 76) yapmış olduğu çalışmaların verilerine göre erkeklerin kadınlara göre daha dindar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.3.2. Yaşı Göre Dini Yönelim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerde dini yönelim düzeyleri yaşa göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 3: “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaş ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaş artıkça dini yönelim düzeyi artmaktadır.”

Dini yönelimin yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermeyeceği non-parametric test olan Kruskal Wallis H-Testi ile test edilmiş ve analizlerin sonuçları Tablo 4.10'da sunulmuştur. Bu tablodaki verilerde, 90 yaş ve üzeri grubunun sayısı (3) düşük olduğu için 80-89 yaş grubu katılımcıları birleştirilerek “80 yaş ve üzeri” adı altında aynı grupta değerlendirilmiştir.

Tablo 4.10. Yaş Gruplarına Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Yaş	N	Sıra Ort.	x ²	p	Fark
DY	60-69 yaş	205	175,52	3,471	,176 p>,05 önemsiz	
	70-79 yaş	119	171,45			
	80 yaş ve üzeri	29	210,21			
İDY	60-69 yaş	205	165,37	7,252	,027*	1-2 1-3
	70-79 yaş	119	189,21			
	80 yaş ve üzeri	29	209,07			
DDY	60-69 yaş	205	166,79	7,747	,021*	1-3
	70-79 yaş	119	184,19			
	80 yaş ve üzeri	29	219,66			

Tablo 4.10’da yaş gruplarına göre dini yönelim puan ortalamalarına bakıldığında, dini yönelimde en yüksek puan ortalaması 80 yaş ve üzeri (210,21) grubuna, en düşük ortalama ise 70-79 yaş (171,45) grubuna aittir. Bu fark, istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p = ,176$ $p > ,05$). Buna göre, “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaş ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaş artıkça dini yönelim düzeyi artmaktadır.” hipotezimiz doğrulanmamaktadır.

İçsel dini yönelim alt boyutunda en yüksek ortalamaya sahip grup 80 yaş ve üzeri grubu iken en düşük ortalamaya sahip yaş grubu ise 60-69 yaş grubu olmuştur. Oluşan fark istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur ($p = ,027$ $p < ,05$). İçsel dini yönelimdeki bu anlamlı farklılığın kaynağını belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırma testi sonucuna göre 60-69 yaş grubunun 70-79 yaş ve 80 yaş ve üzeri grupları ile arasında anlamlı fark bulunmuştur. Dışsal dini yönelimde ise yine 80 yaş ve üzeri grubu en yüksek sıra ortalamasına sahip grup olmuşken en düşük ortalamaya sahip grup 60-69 yaş grubu olmuştur. Oluşan bu fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p = ,021$ $p < ,05$). Dışsal dini yönelimdeki bu anlamlı farklılığın kaynağını belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırma testi sonucuna göre 60-69 yaş grubu ve 80 yaş ve üzeri grubu arasında anlamlı fark bulunmuştur.

Literatür incelendiğinde dini yönelim ve yaş faktörü açısından birbirinden farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Örneğin, Amerika’da yapılan araştırmalar yaşlılarda Tanrı inancının diğer yaş gruplarına göre daha güçlü olduğunu göstermektedir. Ulusal Kamuoyu Araştırma Merkezi, Tanrı’nın var olduğundan "kesinlikle emin" olanların en büyük yüzdesinin (%71) 65 yaş ve üzerinde olduğunu bulmuştur. 65 yaş ve üstü

olanlar, genç yetişkinlere göre daha az şüpheyle en dindar olanlardır (Harris, 2007: 205). Kendler vd. (2003: 498), Argyle ve Beit-Hallahmi (1975: 51) tarafından yapılan araştırmalarda da yaşın ilerlemesiyle dindarlık artmaktadır.

Ülkemizde yapılan alan araştırmaları genel olarak yaşla birlikte dini yönelimde artışın olduğunu ortaya koymaktadır. Dam (2003: 35) yaptığı araştırmasında, yaşın yükselmesiyle ibadetleri (namaz ve oruç) yerine getirme oranında bir artışın olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Acar vd.'nin (1996: 48) çalışmasına göre, yaş yükseldikçe buna paralel olarak dindarlık düzeyinde de bir artış olmaktadır. Taplamacıoğlu (1962: 150), Uysal (1995a: 269; 1995b: 173) ve Apalı'nın (2021: 191) çalışmalarında da benzer bulguların olduğu görülmüştür.

Köktaş (1993: 214), “Türkiye’de Dini Hayat” adlı eserinde yaşla birlikte dini hayatta genel bir artışın olduğunu fakat 61 yaş ve sonrasında bir düşüş söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Ayten (2009: 126), 60 yaşından sonra yetişkinlerin gerek gelişim döneminin özelliklerine bağlı olarak fiziksel sorunlardan gerek ibadetleri yerine getirme noktasında sıkıntı yaşamalarından ötürü dini hayatta düşüş yaşadığını belirtmektedir.

Araştırmamızın sonuçlarına paralel olarak yaş değişkenine göre dini yönelimin ya da dindarlığın anlamlı düzeyde farklılaşmadığını tespit eden araştırmalar da mevcuttur. Örneğin, Uysal tarafından dindarlığın çok boyutlu olarak kavramsallaştırıldığı çalışmada yaş ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Uysal, 2006; akt. Yapıcı, 2013: 262). Arvas (2017: 180) da benzer şekilde dini yönelimin yaşa göre farklılaşmadığını tespit etmiştir. Göcen (2012: 157), Vural (2016: 75), Ceviz (2009: 58), Şengül (2007: 134) tarafından yapılan araştırmalarda da bu çalışmayı destekleyecek şekilde bulgular mevcuttur.

4.3.3. Medeni Duruma Göre Dini Yönelim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerde dini yönelim düzeyleri medeni duruma göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 4: “60 yaş üzeri yetişkinlerde medeni durum ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Evli yetişkinlerin dini yönelim düzeyi, bekar ve diğer grubundaki bireylere göre daha yüksektir.”

Araştırmaya katılan bireylerin dini yönelimlerinin medeni durumlarına göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H-Testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.11’de gösterilmektedir.

Tablo 4.11. Medeni Duruma Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Medeni Durum	N	Sıra Ort.	χ^2	p	Fark
DY	1.Bekar	13	167,77	7,486	,024*	2-3
	2.Evli	276	171,47		p<,05	
	3.Diğer	64	206,98		önemli	
İDY	1.Bekar	13	144,04	1,793	,408	
	2.Evli	276	176,62			
	3.Diğer	64	185,34			
DDY	1.Bekar	13	118,15	10,483	,005*	1-3 2-3
	2.Evli	276	172,75			
	3.Diğer	64	207,27			

Tablo 4.11’de sunulan bulgulara göre, “diğer” grubunda yer alan yetişkinlerin dini yönelim ortalaması (206,98), “bekar” ve “evli” yetişkinlerin ortalamasından (167,77 ve 171,47) yüksektir. Oluşan bu fark, istatistiksel açıdan anlamlıdır ($p=,024$ $p<,05$).

İçsel dini yönelim alt boyutuna göre ise en yüksek sıra ortalamasına sahip grup “diğer” grubu iken en düşük ortalamaya sahip grup “bekar” grubu olmuştur. Burada oluşan fark ise anlamlı bulunmamıştır ($p=,408$ $p>,05$). Dışsal dini yönelim boyutuna baktığımızda “diğer” grubu en yüksek sıra ortalamasına sahip iken “bekar” grubunun en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Oluşan fark ise anlamlı bulunmuştur ($p=,005$ $p<,05$).

Gruplar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan ikili karşılaştırma testi sonucuna göre dini yönelimde farklılığın 2-3 (evli/diğer) grupları arasında, dışsal dini yönelimdeki farklılığın ise 1-3 (bekar/diğer) ve 2-3 (evli/diğer) grupları arasında olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak “60 yaş üzeri yetişkinlerde medeni durum ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Evli yetişkinlerin dini yönelim düzeyi, bekar ve diğer grubundaki bireylere göre daha yüksektir.” hipotezimiz doğrulanmamıştır. Medeni durum ile dini yönelim arasında anlamlı bir fark vardır fakat diğer grubundaki

bireylerin dini yönelim puan ortalaması anlamlı şekilde evli bireylere göre daha yüksektir. Diğer bir deyişle, diğer grubunda yer alan boşanmış/dul bireylerin evli bireylere göre dine daha fazla yöneldikleri söylenebilmektedir. İlgili literatürde çalışmamızın bulgusunu destekleyecek pek bir çalışma olmamakla beraber çoğunlukla evlilerin bekar ve diğer grubuna göre daha fazla dindar olduğu veya dine karşı eğiliminin daha fazla olduğu bulgusuna sahip çalışmalar bulunmaktadır.

Batı’da yapılan araştırmalar, eşini kaybetmiş dul olanların özellikle günlük dua-ibadetlerinde ve ölüm sonrası hayata inanç noktasında bekar ve evli bireylere göre çok daha ileri düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bireyler maneviyata daha fazla önem vermekte olup ölüm sonrası hayatlarında sevdikleriyle buluşacaklarına inanma eğilimi göstermektedirler (Hökelekli, 2017: 99).

Apalı’nın (2021: 192), “Yaşlılık Yolunda Dindarlık” adlı çalışmasında kendilerini bekar ve evli grup içerisinde görmeyen ve diğer olarak tanımlayan katılımcıların dindarlık düzeylerinin grup ortalamasının diğerlerine göre daha yüksekte olduğu fakat bu farklılığın istatistiki açıdan anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Ceviz’in (2009: 66) yaptığı araştırmada, medeni duruma göre bireylerin dindarlık düzeylerinin arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Göcen’in (2012: 159) yaptığı çalışmada da evlilerin bekârlara göre yüksek ortalaması olsa da bu, istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır.

Ayten (2009: 129) yaptığı çalışmada ise evlilerin dindarlık eğilimlerinin bekârlara göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Arvas’ın (2017: 182) araştırmasında evlilerin bekâr ve boşanmış/dul olanlara göre dini yönelimlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Şengül (2007: 127) ve Güven (2008: 104), evlilerin dinin duygu-tecrübe ve ibadet boyutunu bekârlardan daha fazla hissettikleri sonucuna ulaşmıştır. Koç (2008: 132) evli yetişkinlerin, bekâr ve dullara göre daha fazla iç güdümlü dindarlık modeli eğilimine sahip olduklarını ifade etmiştir. Yıldız (1998: 79), Acar vd. (1996: 48-49), Uysal (1995b: 174), Vural (2016: 77) ve Aydemir (2008: 49) evlilerin bekarlara göre daha fazla dindar olduğu veya dine karşı eğiliminin daha fazla olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

4.3.4. Yaşamın Çoğunluğunun Geçirildiği Yere Göre Dini Yönelim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerde dini yönelim düzeyleri yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yere göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 5: “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yer ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaşamın çoğunluğunu küçük yerleşim yerlerinde geçirenlerin dini yönelim düzeyi, yaşamını daha büyük yerleşim yerlerinde geçirenlere göre daha yüksektir.”

Araştırmaya katılan bireylerin dini yönelimlerinin yaşamlarını geçirdikleri yere göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H-Testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.12’de sunulmaktadır.

Tablo 4.12. Yaşamın Çoğunluğunun Geçirildiği Yere Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Yerleşim yeri	N	Sıra Ort.	x ²	p	Fark
DY	1.Köy-Kasaba	103	188,63	13,378	,010* p<,05 önemli	4-1
	2.İlçe	46	182,82			4-2
	3.Şehir	136	182,68			4-3
	4.Büyükşehir	63	136,80			4-5
	5.Yurt dışı	5	236,00			
İDY	1.Köy-Kasaba	103	163,39	17,192	,002*	1-3
	2.İlçe	46	186,03			4-3
	3.Şehir	136	197,34			5-1 5-4
	4.Büyükşehir	63	158,67			5-2
	5.Yurt dışı	5	51,90			5-3
DDY	1.Köy-Kasaba	103	180,52	17,334	,002*	
	2.İlçe	46	181,22			4-1
	3.Şehir	136	194,99			4-2
	4.Büyükşehir	63	131,79			4-3
	5.Yurt dışı	5	146,10			

Tablo 4.12’ye göre bireylerin yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yer ile dini yönelim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p=,010 p<,05). Dini yönelim düzeyi en yüksek grup “yurt dışı” grubu (236,00) olmuştur ve onu takip eden grup ise “köy-kasaba” grubu olmuştur. Puan ortalaması en düşük grup ise “büyükşehir” (136,80) grubudur. Yurt dışı grubunun dini yönelim sıra ortalamasının

yüksek çıkması grubun yalnızca 5 kişi olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Elde edilen bulguya göre, “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yer ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaşamın çoğunluğunu küçük yerleşim yerlerinde geçirenlerin dini yönelim düzeyi, yaşamını daha büyük yerleşim yerlerinde geçirenlere göre daha yüksektir.” hipotezi doğrulanmaktadır. Zira farklılığın hangi gruplar arasında olduğu ikili karşılaştırma testi ile analiz edildiğinde, farklılık dini yönelimde 4-1 (büyükşehir/köy-kasaba), 4-2 (büyükşehir/ilçe), 4-3 (büyükşehir/şehir) ve 4-5 (büyükşehir/yurt dışı) grupları arasında olduğu görülmektedir. Küçük yerleşim yerlerinde yaşamını geçiren bireylerin dini yönelim düzeyleri, yaşamını büyük yerlerde geçiren bireylere göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Dini yönelim alt boyutları incelendiği takdirde içsel dini yönelim boyutunda en yüksek sıra ortalamasına sahip grup “şehir”, en düşük ortalamaya sahip grup ise “yurt dışı” grubu olmuştur. Oluşan bu fark, istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur ($p=,002$ $p<,05$). Bu anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu görmek için yapılan ikili karşılaştırma testine göre farklılıkların 1-3 (köy-kasaba/şehir), 4-3 (büyükşehir/şehir), 5-1 (yurt dışı/köy-kasaba), 5-2 (yurt dışı/ilçe), 5-3 (yurt dışı/şehir) ve 5-4 (yurt dışı/büyükşehir) grupları arasında olduğu belirlenmiştir. Dışsal dini yönelimde ise en yüksek sıra ortalamasına “şehir” grubu sahip olurken en düşük sıra ortalamasına sahip grup da “büyükşehir” grubu olmuştur. Aralarında oluşan fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=,002$ $p<,05$). Bu farklılıkların 4-1 (büyükşehir/köy-kasaba), 4-2 (büyükşehir/ilçe) ve 4-3 (büyükşehir/şehir) grupları arasında olduğu belirlenmiştir.

Kırsal veya kentsel bir çevrede yetişmiş olmak veya hala köyde ya da şehirde yaşantıyı sürdürmek, bireyin her türlü tutum ve davranışını etkilediği gibi dini ilgi ve bağlılığını da etkilemektedir (Hökelekli, 2017: 97). Şehirlerle karşılaştırıldığında köylerde yaşayanların birbirleriyle daha yakın ilişkiler içerisinde oldukları, bunun da dindarlığı etkileyen önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir (Brown, 1988; akt. Onay, 2004: 120).

Kırsal hayatın düzeni, hissi ve zihni tasavvurları daha yavaş ve tekdüzedir. Dolayısıyla davranışlar ve ilişkiler de istikrarlı bir biçimde gelişir. Ancak kentte

yaşayan insan oradaki hayatın karmaşık yapısı, hareketli ve değişken çevrenin yarattığı kaygı ve çelişkilerine karşı kendini korumaya çalışmaktadır (Çelik, 2006: 86). Dolayısıyla birey bu sürecin içerisinde iken dine yönelimi veya dindarlığı noktasında bazı değişimler yaşayabilmektedir.

Apalı'nın (2021: 194) "Yaşlılık Yolunda Dindarlık" adlı çalışmasında kır ve kent yerleşim yerinde yaşayanların dindarlık düzeyleri arasında büyük oranda farklılığın olmadığı, benzer dindarlık düzeylerine sahip oldukları tespit edilmiştir. Yine bir başka araştırmada da kırsal kesimde yaşayanların kentte yaşayanlara göre dini yönelim düzeyinin daha yüksek olacağına dair hipotezin desteklenemediği bulgusuna ulaşılmıştır (Ceviz, 2009: 61). Ayten'in (2009: 135) çalışmasında ise hayatının çoğunu ilçede geçirenlerin ilde ve köy/kasabada geçirenlere göre, dini inanç ve etki bakımından daha zayıf eğilimlere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde araştırmamızın sonuçlarını destekleyen birtakım çalışmalar mevcuttur. Örneğin; Apaydın'ın (2001: 127) kişilik özelliklerinin dini tutum ve davranışlara etkisini ölçtüğü çalışmasında, yaşamının çoğunluğunu köyde geçiren bireylerin dini tutumları diğer yerleşim yerlerinde geçiren bireylere göre daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Göcen (2012: 176) hayatının çoğunu ilçede yaşayanların dini yöneliminin büyükşehirde yaşayanlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Çamur (2014: 34) tarafından yapılan bir araştırmada ise dindarlığın birçok boyutu açısından köyde ve ilçede yaşayanların şehirde ve büyükşehirde yaşayanlardan daha yüksek puana sahip olduğu görülmüştür. Başka bir çalışmada yaşamlarını büyük ölçüde köy ve kasabada geçiren bireylerin dindarlık düzeylerinin şehirde yaşayan bireylere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Aydemir, 2008: 53).

4.3.5. Öğrenim Durumuna Göre Dini Yönelim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerde dini yönelim düzeyleri öğrenim durumuna göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 6: "60 yaş üzeri yetişkinlerde öğrenim durumu ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Öğrenim durumu ilköğretim olanların dini yönelimi lisans ve lisansüstü mezunlarına göre daha yüksektir."

Araştırmaya katılan bireylerin dini yönelimlerinin öğrenim durumlarına göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H-Testi

uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.13'te gösterilmektedir. Bu tablodaki verilerde lisansüstü katılımcılarının sayısı düşük olduğu için lisans ve lisansüstü öğrenim durumuna sahip katılımcılar birleştirilerek aynı grupta değerlendirilmiştir.

Tablo 4.13. Öğrenim Durumuna Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Öğrenim Durumu	N	Sıra Ort.	x ²	p	Fark
DY	1.Okuryazar değil	66	192,30	18,942	,002* p<,05 önemli	2-5
	2.Okuryazar	64	179,02			3-5
	3.İlköğretim	103	177,61			4-5 6-4
	4.Lise	59	173,08			6-1 6-5
	5.Önlisans	18	241,44			6-2
	6.Lisans/Lisansüstü	43	127,47			6-3
İDY	1.Okuryazar değil	66	165,89	4,257	,513	
	2.Okuryazar	64	198,01			
	3.İlköğretim	103	175,99			
	4.Lise	59	175,42			
	5.Önlisans	18	183,83			
	6.Lisans/Lisansüstü	43	164,50			
DDY	1.Okuryazar değil	66	203,07	18,547	,002*	6-1
	2.Okuryazar	64	179,67			6-2
	3.İlköğretim	103	177,55			6-3
	4.Lise	59	178,94			6-4
	5.Önlisans	18	198,06			6-5
	6.Lisans/Lisansüstü	43	120,22			

Tablo 4.13. incelendiğinde bireylerin öğrenim durumu ile dini yönelim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p=,003$ $p<,05$). Dini yönelim düzeyi en yüksek grup “önlisans” (241,44) olmuştur ve onu takip eden grup ise “okuryazar değil” grubu olmuştur. Nostalji eğilimi puan ortalaması en düşük grup ise “lisans/lisansüstü” (127,47) grubudur.

Dini yönelimde oluşan farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu ikili karşılaştırma testi ile analiz edildiğinde, farklılığın 2-5, 3-5, 4-5, 6-1, 6-2, 6-3, 6-4 ve 6-5 grupları arasında olduğu görülmüştür. Bu durumda “60 yaş üzeri öğrenim durumu ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Öğrenim durumu ilköğretim olanların dini yönelimi lisans ve lisansüstü mezunlarına göre daha yüksektir.” şeklinde kurulan hipotezimiz “lisans/lisansüstü-ilköğretim” grubu özelinde doğrulanmıştır.

Dini yönelim alt boyutları incelendiği takdirde içsel dini yönelim boyutunda en yüksek puan ortalamasına sahip grup “okuryazar”, en düşük ortalamaya sahip grup ise “lisans/lisansüstü” grubu olmuştur. Oluşan bu fark, istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p=,513$ $p>,05$). Dışsal dini yönelimde ise en yüksek ortalamaya “okuryazar değil” grubu sahip olurken en düşük ortalamaya sahip grup da “lisans/lisansüstü” grubu olmuştur. Aralarında oluşan fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=,003$ $p<,05$). Dışsal dini yönelimdeki farklılığın 6-1, 6-2, 6-3, 6-4 ve 6-5 grupları arasında olduğu görülmektedir.

Araştırma sonuçlarına paralel olarak öğrenim durumuna göre dini yönelimin anlamlı düzeyde farklılaştığını tespit eden araştırmalar mevcuttur. Örneğin; Apalı’nın (2021: 134) çalışmasında yaşlılık yolundaki katılımcıların dindarlık düzeylerinin eğitim seviyelerine göre anlamlı farklılaştığı görülmüştür. Uysal’ın (2015: 48) yaptığı bir araştırmada, öğrenim durumu bakımından dindarlık ortalamalarının anlamlı şekilde farklılaştığı, lise ve dengi okul mezunlarının yüksekokul/üniversite mezunlarına göre daha yüksek dindarlık eğilimine sahip olduğu görülmüştür.

Köktaş’ın (1993: 215) “Türkiye’de Dini Hayat” adlı çalışmasında eğitim düzeyinin yükseldikçe dini hayatın çeşitli taraflarında belirgin bir düşüş meydana geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Kayıklık tarafından yapılan bir çalışmada da öğrenim düzeyi yükseldikçe dindarlıkta bir azalma olduğu tespit edilmiştir (Kayıklık, 2003; akt. Hökelekli, 2017: 158).

Aydın (1995: 164) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ise üniversite ya da yüksekokul mezunu olanların dini inkâr düzeylerinin, diğerlerine göre daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. Güven’in çalışmasında (2008: 112), dindarlığın duygu ve tecrübe boyutunda ilkokul ve altı ile ortaokul/lise ve yüksekokul/üniversite arasında pozitif yönde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Yapıcı (2007: 269), Aydemir (2008: 52), Arvas (2017: 183), Göcen (2012: 166) ve Acar’ın (1996: 50) çalışmaları da benzer bulgular içermektedir.

Dini inanca kayıtsız ve inançsız grupların üniversite eğitimi yıllarında arttığı görülmektedir. Eğitim seviyesinin artmasıyla dini inançlarda daha çok rasyonelleşme, liberalleşme ve bireyselleşme belirlemektedir. Yanı sıra üniversite gibi seküler kültürün etkisinin yoğun olduğu ortamlarda, geleneksel ve itaate dayalı dindarlıklar gerilemeye başlamaktadır (Hökelekli, 2017: 96). Bunun aksine, öğrenim durumu daha düşük

bireylerde ise geleneksel değerlere bağlı kalarak dine karşı teslimiyetin daha fazla olduğu söylenebilmektedir.

Literatürde, öğrenim düzeyine göre dindarlık düzeylerindeki farklılaşmanın anlamlılık düzeyinde olmadığını gösteren çalışmalar da mevcuttur. Örneğin; Ceviz'in (2009: 63) "Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dindarlık, Mistik Tecrübe ve Benlik Saygısı" adlı çalışmasında dindarlık ile öğrenim durumu arasında anlamlı bir farklılaşma olmamıştır. Yine Vural'ın (2016: 84) araştırmasında da eğitim durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki ve etkileşim tespit edilememiştir.

4.3.6. Mesleki Duruma Göre Dini Yönelim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerde dini yönelim düzeyleri meslek grubuna göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 7: "60 yaş üzeri yetişkinlerde mesleki durum ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur."

Araştırmaya katılan bireylerin dini yönelimlerinin meslek durumuna göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H-Testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.14'te gösterilmektedir.

Tablo 4.14. Meslek Durumuna Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Mesleki Durumu	N	Sıra Ort.	x ²	p	Fark
DY	1.Kamu sektörü	39	206,87	16,387	,012* p<,05 önemli	
	2.Özel sektör	23	180,70			3-1
	3.Serbest meslek	61	163,85			3-4
	4.İşçi	42	213,96			5-4
	5.Emekli	109	171,36			6-1
	6.Ev hanımı	70	151,44			6-4
	7.Diğer	9	221,83			
İDY	1.Kamu sektörü	39	184,72	15,427	,017*	
	2.Özel sektör	23	140,78			2-4
	3.Serbest meslek	61	170,75			2-5
	4.İşçi	42	197,52			6-4
	5.Emekli	109	197,62			6-5
	6.Ev hanımı	70	149,70			
	7.Diğer	9	145,28			
	1.Kamu sektörü	39	175,53			

DDY	2.Özel sektör	23	165,78	12,829	,046*	1-4
	3.Serbest meslek	61	169,89			2-4
	4.İşçi	42	220,36			3-4
	5.Emekli	109	183,96			5-4
	6.Ev hanımı	70	154,45			6-4
	7.Diğer	9	149,06			

Tablo 4.14’e göre bireylerin meslekleri ile dini yönelim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p=,012$ $p<,05$). Dini yönelim düzeyi en yüksek grup “diğer” (221,83) grubu olmuştur ve onu takip eden grup ise “işçi” (213,96) grubu olmuştur. Puan ortalaması en düşük grup ise “ev hanımı” (151,44) grubudur. “Diğer” grubunun dini yönelim puan ortalamasının yüksek çıkması, grubun sayısının diğerlerine göre oldukça az olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Dini yönelimde oluşan bu farkın kaynağını görmek için yapılan ikili karşılaştırma testi sonuçları, 3-1 (serbest meslek/kamu sektörü), 3-4 (serbest meslek/işçi), 5-4 (emekli/işçi), 6-1 (ev hanımı/kamu sektörü) ve 6-4 (ev hanımı/işçi) grupları arasında anlamlı farklılıkların oluştuğunu göstermektedir. Buradan kamu sektöründe çalışan bireylerin dini yönelimlerinin serbest meslek sahibi olan veya ev hanımı olanlardan ve mesleği işçi olanların dini yönelimlerinin serbest meslek sahibi olanlardan, emekli olanlardan ve ev hanımı olanlardan daha yüksek olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Sonuç olarak “60 yaş üzeri yetişkinlerde mesleki durum ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” şeklinde kurulan hipotezimiz doğrulanmamıştır.

İçsel dini yönelim alt boyutuna göre ise en yüksek ortalamaya sahip grup “emekli” grubu iken en düşük ortalamaya sahip grup “özel sektör” grubu olmuştur. Oluşan fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=,017$ $p<,05$). Dışsal dini yönelim boyutuna baktığımızda “işçi” grubu en yüksek sıra ortalamasına sahip iken “diğer” grubunun en düşük ortalamaya sahip olduğu görünmektedir. Oluşan fark ise anlamlı bulunmuştur ($p=,046$ $p<,05$). Oluşan farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu ikili karşılaştırma testi ile analiz edildiğinde, içsel dini yönelimdeki farklılıkların 4-2, 4-6, 5-2 ve 5-6 gruplar arasında; dışsal dini yönelimdeki farklılıkların ise 4-1, 4-2, 4-3 ve 4-6 grupları arasında olduğu gözlemlenmiştir.

Alanyazın incelendiğinde farklı bulgular elde etmiş çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Aydemir’in (2008: 50) dindarlık ve mutluluk üzerine yaptığı çalışmasında

meslek grubuna göre bireylerin dindarlık düzeyleri arasında önemli bir fark bulunmamıştır. Yine Aydın (1995: 166) tarafından yapılan çalışmada, mesleğin dini inkâr düzeyine bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde Şengül (2008: 130) de araştırmasında katılımcı bireylerin mesleki durumlarının dindarlık üzerinde anlamlı bir farklılığa yol açmadığı bulgusuna erişmiştir.

Apalı (2021: 146) tarafından yaşlılık üzerine yapılan çalışmada, katılımcıların meslek gruplarının dindarlık düzeyleri üzerinde farklılığa sebep olduğu sonucu ortaya çıkmış ve işçi grubundaki katılımcıların serbest meslek grubu katılımcıları ile anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Bu sonuç, bizim çalışmamızın bulgusunu desteklemektedir.

Özcan'a (2016: 2772) ait bir çalışmada, dindarlık puanları ile meslek grupları arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Çalışmada bizim elde ettiğimiz sonucun aksine dindarlık düzeyi en yüksek grup ev hanımları olmuştur. Güven (2019: 199) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da ev hanımları ve emekliler lehine meslek grupları ve dindarlık arasında anlamlı farklılaşma ortaya çıkmıştır.

4.3.7. Birlikte Yaşadığı Kişiye Göre Dini Yönelim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerde dini yönelim düzeyleri yaşantısını birlikte sürdürdüğü kişiye göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 8: “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamını sürdürdüğü kişi ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yalnız yaşayan bireylerin dini yönelim düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir.”

Araştırmaya katılan bireylerin dini yönelimlerinin yaşamını sürdürdüğü kişiye göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H-Testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.15'te gösterilmektedir.

Tablo 4.15. Birlikte Yaşadığı Kişiye Göre Dini Yönelim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Birlikte Yaşadığı Kişi	N	Sıra Ort.	x ²	p	Fark
DY	1.Yalnız	42	197,61	8,146	,043* p<,05 önemli	3-1 3-4
	2.Eş ile	153	180,48			
	3.Eş ve çocuklar ile	108	155,74			
	4.Diğer	50	194,98			
İDY	1.Yalnız	42	186,10	2,866	,413	
	2.Eş ile	153	181,57			
	3.Eş ve çocuklar ile	108	176,94			
	4.Diğer	50	155,51			
DDY	1.Yalnız	42	197,95	4,106	,250	
	2.Eş ile	153	179,86			
	3.Eş ve çocuklar ile	108	162,76			
	4.Diğer	50	181,41			

Tablo 4.15'te verilen bulgular incelendiğinde, en yüksek dini yönelim ortalamasına yalnız yaşayan katılımcıların sahip olduğu, en düşük ortalamaya ise eş ve çocukları (155,74) ile yaşayan katılımcıların sahip olduğu görülmüştür. Yapılan Kruskal Wallis H-testi sonucuna göre aradaki farkın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (p=,043 p<,05). Oluşan farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan ikili karşılaştırma testi sonucuna göre dini yönelimdeki farklılığın eşi ve çocukları ile yaşayanlarla yalnız yaşayanlar arasında, eşi ve çocuklarıyla yaşayanlar ile diğer (akrabasıyla veya anne/babasıyla yaşayanlar vb.) grubu arasında olduğu gözlemlenmiştir.

Dini yönelim alt boyutları incelendiğinde en yüksek ortalamaya sahip grup yalnız yaşayanlar iken en düşük ortalamaya sahip grup ise diğer grubu olmuştur. Oluşan bu fark, istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (p=,413 p>,05). Katılımcıların dışsal dini yönelim puanları incelendiğinde yalnız yaşayanlar en yüksek ortalamaya sahip iken eşi ve çocukları ile yaşayanlar en düşük ortalamaya sahip olmuştur. Oluşan bu fark, istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır (p=,250 p>,05).

Sonuç olarak, dini yönelimin bireyin yaşantısını birlikte sürdürdüğü kişiye göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamını sürdürdüğü kişi ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yalnız yaşayan bireylerin dini yönelim düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir.” şeklinde

kurulan hipotezimiz kanıtlanmış bulunmaktadır. Literatür incelendiğinde birlikte yaşanan kişi değişkenine göre dini yönelim veya dindarlık düzeyinin ilişkisinin yer aldığı çalışmalara rastlanmamıştır.

Eşiyle veya çocuklarıyla yaşayan yetişkinlerin aile içi sorumluluk ve görevlerinin olması, onların dini faaliyetlere yönelme veya dini vecibelerini yerine getirme noktasında zayıf kalmalarına sebep olabilmektedir. Fakat yalnız yaşayan bireylerde bu tür meşgaleler olmayacaktır. Tefekkür için ya da ibadetlerini ifa edebilmek için kendine ayırabileceği çokça zamana sahip olacaktır.

Yaşamda değişen şartlar ve durumlar ile her birey yaşlılığını ailesi ve dostlarıyla geçirememektedir. Bundan dolayı da özellikle yalnız yaşayan kimi yaşlı bireyler, bir şekilde sosyalleşme sağlayabilmek adına dini amellerini cemaatle birlikte yerine getirmeye özen gösterirler. Beş vakit namazını camide cemaatle kılan birey, namaz vaktinden önce camide akranlarıyla sohbet ederek yalnızlığından uzaklaşmış olmaktadır (Apalı, 2021: 76). Ayrıca, ileri yaş dönemde eşini kaybetmiş ve yalnız başına kalan yaşlılar, hayatın kaçınılmaz olarak ölümle son bulacağı duygusunu daha derinden hissetmeye başladıklarından bu duyguyla baş edebilmek için teselli olarak dini inanca sığınabilmektedirler.

4.4. Araştırmaya Katılan Bireylerin Nostalji Eğilim Düzeyleri Açısından Değerlendirilmesi

4.4.1. Cinsiyete Göre Nostalji Eğilim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerin nostalji eğilim düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 9: “60 yaş üzeri yetişkinlerde cinsiyet ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.”

Araştırmaya katılan bireylerin nostalji eğilimlerinin cinsiyete göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.16’da gösterilmektedir.

Tablo 4.16. Cinsiyete Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	U	p
NE	Kadın	102	162,62	11337,000	,092
	Erkek	251	182,83		p>,05 önemsiz

Tablo 4.16’da verilen bulgular incelendiğinde, erkek katılımcıların puan ortalaması (182,63), kadın katılımcılara (162,62) göre daha yüksektir. Yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre ise nostalji eğilimi ile cinsiyet arasındaki bu farkın anlamlı olmadığı görülmektedir ($p=,092$ $p>,05$).

Elde edilen sonuca göre “60 yaş üzeri yetişkinlerde cinsiyet ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. Nostaljiye eğilimli olma düzeyinin cinsiyetler arasında farklılık gösterip göstermediğine dair literatürde farklı bulgular içeren çalışmalar mevcuttur.

Özhan ve Altuğ (2017a: 346) tarafından yapılan çalışmada cinsiyetin nostalji eğilimi üzerinden anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diren ve Kandemir’in (2021: 74) yapmış olduğu “Y Kuşağının Nostalji Eğilimi” adlı araştırmada cinsiyet bağlamında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Benzer şekilde Karadeniz (2019: 70), Loş (2021: 67) ve Türkmen (2022: 78) tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda da cinsiyet ile nostalji eğilimi arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu çalışmaların sonuçları, elde edilen araştırma bulgusunu desteklemektedir.

Yurt dışında da Türkiye’deki çalışmalara paralel olarak cinsiyetin nostalji eğilimi ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığı sonucuna varan çalışmalar mevcuttur (Abakoumkin vd., 2020:4; Batcho, 1995: 131; Holbrook, 1993: 249; Wildschut, 2010: 576; Zhou, 2008: 1024).

Cinsiyet ile nostalji eğiliminin farklılık göstermediğini savunan çalışmaların yanı sıra aksini savunan çalışmalar da vardır. Örneğin Çerçi’nin (2021: 489) çalışmasındaki veriler, erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek nostalji eğilimine sahip olduğunu göstermektedir. Bir başka çalışmada ise cinsiyet ile nostalji eğilimi arasında anlamlı farklılığın olduğunu ve kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre nostalji eğiliminin daha belirgin olduğu tespit edilmiştir (Özdemir, 2018: 44). Davis

(1979: 56) de çalışmasında erkeklerin kadınlara göre daha nostaljik olduğunu belirtmiştir.

4.4.2. Yaşa Göre Nostalji Eğilim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerin nostalji eğilim düzeyleri yaşa göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 10: “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaş ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaş ilerledikçe nostalji eğilim düzeyi artmaktadır.”

Araştırmaya katılan bireylerin nostalji eğilimlerinin yaşa göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H-Testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.17’de gösterilmektedir. Bu tablodaki verilerde, 90 yaş ve üzeri grubunun sayısı (3) düşük olduğu için 80-89 yaş grubu katılımcıları birleştirilerek “80 yaş ve üzeri” adı altında aynı grupta değerlendirilmiştir.

Tablo 4.17. Yaş Gruplarına Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Yaş	N	Sıra Ort.	χ^2	p
NE	60-69 yaş	205	173,61	3,392	,183
	70-79 yaş	119	174,71		p>,05
	80 yaş ve üzeri	26	210,34		önemsiz

Tablo 4.17’de yaş gruplarına göre nostalji eğilim puan ortalamalarına bakıldığında, en yüksek puan ortalaması 80 yaş ve üzeri (210,34) grubuna, en düşük ortalama ise 60-69 yaş (173,61) grubuna aittir. Bu fark, istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=,148$ $p>,05$). Buna göre, “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaş ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaş ilerledikçe nostalji eğilim düzeyi artmaktadır.” hipotezimiz doğrulanmamaktadır.

Sarıççek ve diğerleri (2017: 351) tarafından gerçekleştirilen araştırmada yaş aralığı ile nostaljiye ilişkin algılar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı yönündeki sonuç çalışma bulgularımızı desteklemektedir.

Abakoumkin vd. (2020: 4) yaptıkları araştırmada, yaş ile nostalji eğilimi arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Routledge vd. (2011: 641) ve Holbrook (1993: 249) tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda da bir farklılık oluşmamıştır. Yurt dışında konuya dair yapılan bu çalışmalar, elde edilen çalışma bulgularımızla paralellik oluşturmaktadır.

Reisenwitz'in (2001: 72) araştırma bulgularında, yaş değişkeninin nostalji yoğunluğu üzerinde bir etkiye sahip olduğunu ve yaşlı katılımcıların genç gruptan daha yoğun nostalji duygularına sahip olduğu görülmüştür. Bir başka çalışmada ise nostalji ile yaş arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu ve yaşlı katılımcıların daha az nostalji sergileme eğiliminde olduğu görülmüştür (Batcho, 1995: 141).

Özhan ve Altuğ'un (2017a: 345) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada katılımcıların yaşlarına göre nostalji eğilimleri arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu, yaş arttıkça nostalji eğilim düzeyinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Loş'un (2021: 64) araştırma bulgularına göre nostalji, katılımcıların yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermiş ve 40 yaş ve üzerindeki katılımcıların bellekteki nostaljilerinin daha fazla olduğu görülmüştür. Karadeniz'in (2019: 70) araştırmasında, yaştan arttıkça nostalji eğiliminin de arttığı görülmüştür. Yüce ve diğerlerinin (2019: 208) çalışmasına göre de nostalji eğilimi yaşa göre değişmektedir. Yine bir başka çalışmada yaş ile nostalji eğilimi arasında anlamlı bir farklılığın olduğu ve 60 yaş ve üzeri yaştaki katılımcıların diğer katılımcılara göre daha fazla nostalji eğiliminde olduğu tespit edilmiştir (Özhan, 2015: 191). Benzer şekilde Özdemir (2018: 44) ve Türkmen'in (2022: 110) araştırmalarına göre de yaş demografik değişkeni ile nostalji eğilimi arasındaki farkın anlamlı sonuçlandığı görülmektedir.

4.4.3. Medeni Duruma Göre Nostalji Eğilim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerin nostalji eğilim düzeyleri medeni duruma göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 11: “60 yaş üzeri yetişkinlerde medeni durum ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.”

Araştırmaya katılan bireylerin nostalji eğilimlerinin medeni duruma göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H-Testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.18'de gösterilmektedir.

Tablo 4.18. Medeni Duruma Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Medeni Durum	N	Sıra Ort.	χ^2	p
NE	Bekar	13	155,73	3,639	,162
	Evli	276	173,16		p>,05
	Diğer	64	197,86		önemsiz

Tablo 4.18. incelendiğinde medeni duruma göre nostalji eğilim ortalamalarına bakıldığında, en yüksek puan ortalaması diğer (197,86) grubuna, en düşük ortalama ise bekar (155,73) grubuna aittir. Bu fark, istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=,162$ $p>,05$). Buna göre, “60 yaş üzeri yetişkinlerde medeni durum ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” hipotezimiz doğrulanmıştır.

Elde edilen bulguyu destekler bir çalışma olan Türkmen’in (2022: 78) “Yaşam Tarzı, Nostalji Eğilimi ve Turistik Tüketim İlişkisi” adlı araştırmasında nostalji eğilimi ile medeni durum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır.

Özhan ve Altuğ’un (2017a: 346) çalışmasının analiz sonuçlarına göre medeni durumun nostalji eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu ve evli katılımcıların bekar katılımcılara göre daha fazla nostalji eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Diren ve Kandemir (2021: 73) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise benzer şekilde evli olanların bekarlara göre daha fazla nostaljik eğilim içinde oldukları görülmüştür. Özhan’ın (2015: 194) yaptığı çalışmanın analiz sonuçlarına göre, araştırmaya katılan evli katılımcıların bekar katılımcılara göre daha fazla nostalji eğiliminde olduğu saptanmıştır.

4.4.4. Yaşamın Çoğunluğunun Geçirildiği Yere Göre Nostalji Eğilim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerin nostalji eğilim düzeyleri yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yere göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 12: “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yer ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.”

Araştırmaya katılan bireylerin nostalji eğilimlerinin yaşamlarını geçirdikleri yere göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H-Testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.19’da gösterilmektedir.

Tablo 4.19. Yaşamın Çoğunluğunun Geçirildiği Yere Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Yerleşim yeri	N	Sıra Ort.	χ^2	p
NE	Köy-Kasaba	103	166,08	5,892	,207 p>,05 önemsiz
	İlçe	46	200,45		
	Şehir	136	180,84		
	Büyükşehir	63	165,38		
	Yurt dışı	5	228,20		

Tablo 4.19’a bakıldığında yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yere göre nostalji eğilim puan ortalamalarında en yüksek puan ortalaması yurt dışı (228,20) grubuna, en düşük ortalama ise büyükşehir (165,38) grubuna aittir. Bu fark, istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p=,207$ $p>,05$). Buna göre, “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yer ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” şeklinde kurulan hipotezimiz doğrulanmıştır. Literatür incelendiğinde yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yer ve nostalji eğilim ile ilişkili pek bir araştırmanın olmadığı görülmüştür.

Diren ve Kandemir (2021: 74) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, nostalji eğiliminin kırsaldan büyükhşehire doğru azalma eğiliminde olduğu gözlemlenmiş fakat yapılan Anova testiyle aralarında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç anlamlı bir farklılığın olmaması sebebiyle çalışma bulgumuzu desteklemektedir.

4.4.5. Öğrenim Durumuna Göre Nostalji Eğilim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerde nostalji eğilim düzeyleri öğrenim durumuna göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 13: “60 yaş üzeri yetişkinlerde öğrenim durumu ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.”

Araştırmaya katılan bireylerin nostalji eğilimlerinin öğrenim durumlarına göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H-Testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.20’de sunulmaktadır. Bu tablodaki verilerde lisansüstü katılımcılarının sayısı düşük olduğu için lisans ve lisansüstü öğrenim durumuna sahip katılımcılar birleştirilerek aynı grupta değerlendirilmiştir.

Tablo 4.20. Öğrenim Durumuna Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Öğrenim Durumu	N	Sıra Ort.	x ²	p
NE	Okuryazar değil	66	174,17	6,196	,288 p>,05 önemsiz
	Okuryazar	64	189,01		
	İlköğretim	103	181,27		
	Lise	59	186,30		
	Önlisans	18	134,50		
	Lisans/Lisansüstü	43	158,27		

Tablo 4.20. incelendiğinde nostalji eğilim düzeyi en yüksek grup “okuryazar” (189,01) olmuştur. Puan ortalaması en düşük grup ise “önlisans” (134,50) grubudur. Yapılan Kruskal Wallis H-testine göre, bireylerin öğrenim durumu ile nostalji eğilim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p=,288$ $p>,05$). Sonuç olarak, “60 yaş üzeri yetişkinlerde öğrenim durumu ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” şeklinde kurulan hipotezimiz doğrulanmıştır.

Loş (2021: 74) çalışmasında bireylerin eğitim durumları ile kişisel nostalji, deneyimsel nostalji, geçmişe özlem, bellekteki nostalji eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde Özdemir (2018: 48) tarafından gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların eğitim durumları ile nostalji eğilimi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Juhl ve diğerleri (2019: 490) de öğrenim durumu ile nostalji eğiliminin farklılaşmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuçlar, çalışmamızın bulgusuyla örtüşmektedir.

Özhan ve Altuğ’un (2017a: 346-347) çalışmasında, eğitim seviyesinin nostalji eğilimi üzerindeki etkisi istatistiki açıdan anlamlı bulunmuş ve ilkokul/ortaokul mezunu olan bireylerin diğer eğitim düzeyindeki bireylere göre daha fazla nostalji eğiliminde olduğu saptanmıştır. Diren ve Kandemir’in gerçekleştirdikleri araştırmada ise en yüksek nostalji eğilimi ilkokul/ortaokul ve lise düzeyinde olmuştur. Araştırmaya göre eğitim seviyesi düştükçe nostalji eğiliminin arttığı görülmüştür (Diren ve Kandemir, 2021: 73). Bir başka çalışmada da eğitim seviyesi düştükçe nostalji eğiliminin yükseldiği bulgusuna ulaşılmıştır (Çerçi, 2021: 489).

4.4.6. Mesleki Duruma Göre Nostalji Eğilim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerde nostalji eğilim düzeyleri meslek grubuna göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 14: “60 yaş üzeri yetişkinlerde mesleki durum ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.”

Araştırmaya katılan bireylerin nostalji eğilimlerinin mesleki durumlarına göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H-Testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.21’de gösterilmektedir.

Tablo 4.21. Meslek Durumuna Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Mesleki Durumu	N	Sıra Ort.	χ^2	p
NE	Kamu sektörü	39	172,97	11,114	,083 p>,05 önemsiz
	Özel sektör	23	203,76		
	Serbest meslek	61	181,79		
	İşçi	42	205,06		
	Emekli	109	166,06		
	Ev hanımı	70	159,15		
	Diğer	9	234,06		

Nostalji eğilim düzeyi en yüksek grup “diğer” (234,06) grubu olmuş ve onu takip eden grup ise “işçi” (205,06) grubu olmuştur. Puan ortalaması en düşük grup ise “ev hanımı” (159,15) grubudur. Tablo 3.21’ye göre bireylerin meslekleri ile nostalji eğilim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p=,083$ $p>,05$). “Diğer” grubunun nostalji eğilim ortalamasının yüksek çıkması, grupta yer alan birey sayısının diğerlerine göre oldukça az olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak “60 yaş üzeri yetişkinlerde mesleki durum ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” şeklinde kurulan hipotezimiz doğrulanmıştır. Alanyazında nostalji eğilimi ve meslek durumunu inceleyen araştırmalara pek rastlanılmamıştır.

Meriç ve diğerlerinin (2019: 208) yaptığı araştırmada, nostalji eğiliminin meslek gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonucun çalışmamızın bulgusunu desteklediği görülmektedir.

4.4.7. Birlikte Yaşadığı Kişiyeye Göre Nostalji Eğilim Düzeyi

60 yaş üzeri yetişkinlerde nostalji eğilim düzeyleri yaşantısını birlikte sürdürdüğü kişiyeye göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Hipotez 15: “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamını sürdürdüğü kişi ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yalnız yaşayan bireylerin nostalji eğilim düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir.”

Araştırmaya katılan bireylerin nostalji eğilimlerinin yaşamını sürdürdüğü kişiyeye göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Kruskal Wallis H-Testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4.22’de gösterilmektedir.

Tablo 4.22. Birlikte Yaşadığı Kişiyeye Göre Nostalji Eğilim Puanlarının İstatistiksel Analiz Sonuçları

	Birlikte Yaşadığı Kişi	N	Sıra Ort.	χ^2	p
NE	Yalnız	42	195,56	2,547	,467 p>,05 önemsiz
	Eş ile	153	176,14		
	Eş ve çocuklar ile	108	167,70		
	Diğer	50	184,12		

Tablo 4.22’de verilen bulgular incelendiğinde, en yüksek nostalji eğilim ortalamasına yalnız (195,56) yaşayan katılımcıların sahip olduğu, en düşük ortalamaya ise eş ve çocukları (167,70) ile yaşayan katılımcıların sahip olduğu görülmüştür. Yapılan Kruskal Wallis H-testi sonucuna göre aradaki farkın anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. ($p=,467$ $p>,05$). Sonuç olarak, nostalji eğiliminin bireyin yaşantısını birlikte sürdürdüğü kişiyeye göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamını sürdürdüğü kişi ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yalnız yaşayan bireylerin nostalji eğilim düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir.” şeklinde kurulan hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Yalnız yaşayan bireylerin geçmişteki aile ilişkilerini, belki kaybettiği eşini veya çocuklarını özleme haline daha fazla bürüneceği düşünülmüştür. Çünkü yalnızlık beraberinde geçmişin muhakemesini de getirir. Tablo incelendiğinde en yüksek nostalji eğilimine sahip grubun yalnız yaşayanlar olduğu da görülmektedir. Fakat bu sonucun anlamlılık derecesine ulaşmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, nostalji eğiliminin bireyin yaşantısını birlikte sürdürdüğü kişiyeye göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamını sürdürdüğü

kişi ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yalnız yaşayan bireylerin nostalji eğilim düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir.” şeklinde kurulan hipotezimiz kanıtlanmamıştır. Literatür incelendiğinde birlikte yaşanan kişi değişkenine göre nostalji eğilim düzeyinin ilişkisinin yer aldığı çalışmalara rastlanmamıştır.

5. SONUÇ

Bu araştırmada; cinsiyet, yaş, medeni durum, yaşamın büyük çoğunluğunun geçtiği yer, eğitim düzeyi, birlikte yaşadığı kimse ve meslek olarak yedi bağımsız değişken açısından 60 yaş üzeri yetişkinlerin dini yönelim ve nostalji eğilim düzeyleri tespit edilerek aralarındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda öne sürülen hipotezlerden 9'u doğrulanmış, 6'sı ise doğrulanmamıştır. Hipotezler ve değişkenlerle ilgili elde edilen sonuçlar şöyledir:

1. Araştırma sonucuna göre, dini yönelim ile nostalji eğilimi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bağlamda, “60 yaş üzeri yetişkinlerde dini yönelim ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.” şeklindeki hipotez doğrulanmıştır. Yetişkinlerin dine yönelimi ile nostalji eğilimi arasında anlamlı bir ilişki vardır ve dini yönelim arttıkça nostalji eğilimi de artmaktadır.

2. Araştırma bulgusuna göre dini yönelim ile cinsiyet arasındaki farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Dini yönelimde erkek katılımcıların puan ortalamasının kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Buradan erkeklerin kadınlara göre daha fazla dine yönelimli oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre “60 yaş üzeri yetişkinlerde cinsiyet ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Kadınların dini yönelim düzeyi, erkeklere göre daha yüksektir.” hipotezimiz doğrulanmamıştır.

3. Araştırma sonucunda yaşa göre dini yönelimde anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmektedir. Böylelikle, “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaş ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaş arttıkça dini yönelim düzeyi artmaktadır.” şeklinde kurulan hipotezimiz doğrulanmamıştır. Çalışmanın başlangıcında, yaşın ilerlemesiyle bireyin kendi içine döneceği ve manevi bir arayış içerisinde olacağı düşünüldüğü için yaşla beraber dini yönelim düzeyinin de artacağı varsayılmıştır. Fakat elde edilen sonuca göre anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır. Bunun sebebi olarak; ilerleyen yaşla beraber ortaya çıkan birtakım fiziksel veya mental rahatsızlıkların ibadetleri yerine getirme hususunda engel oluşturmasının dine olan yönelimi de zayıflatmış olabileceği düşünülmektedir.

4. Medeni durum değişkenine dair “60 yaş üzeri yetişkinlerde medeni durum ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Evli yetişkinlerin dini yönelim düzeyi, bekar ve diğer grubundaki bireylere göre daha yüksektir.” şeklinde kurulan

hipotezimiz doğrulanmamıştır. Medeni durum ile dini yönelim arasında anlamlı bir farklılaşma söz konusudur. Fakat hipotezin aksine diğer (boşanmış/dul) grubundaki bireylerin dini yönelimlerinin anlamlı şekilde evli bireylere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer grubunda yer alan bireylerin evli bireylere göre dine daha fazla yöneldikleri söylenebilmektedir. Eş kaybıyla bireyde vuku bulan ölüm düşüncesi, dine yönelim sebeplerinden biri olabilmektedir.

5. Yaşamın yoğunluğunun geçirildiği yere göre dini yönelim düzeyinde anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür. Araştırma sonucuna göre, “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamın yoğunluğunun geçirildiği yer ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaşamın yoğunluğunu küçük yerleşim yerlerinde geçirenlerin dini yönelim düzeyi, yaşamını daha büyük yerleşim yerlerinde geçirenlere göre daha yüksektir.” hipotezi doğrulanmıştır. Küçük yerleşim yerlerinde yaşamını geçiren bireylerin dini yönelim düzeylerinin yaşamını büyük yerlerde geçiren bireylere göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

6. Araştırma sonucunda, öğrenim durumuna göre dini yönelimde anlamlı bir farklılaşmanın olduğu gözlemlenmiştir. Bulgulara göre, “60 yaş üzeri öğrenim durumu ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Öğrenim durumu ilköğretim olanların dini yönelimi lisans ve lisansüstü mezunlarına göre daha yüksektir.” hipotezi “ilköğretim-lisans/lisansüstü” grubu özelinde doğrulanmıştır.

7. Mesleki duruma göre dini yönetime ilişkin sonuçlar incelendiğinde anlamlı farklılaşmaların olduğu görülmüştür. Araştırma sonucuna göre, kamu sektöründe çalışanların dini yönelimlerinin serbest meslek sahibi olan veya ev hanımı olanlardan ve mesleği işçi olanların dini yönelimlerinin serbest meslek sahibi olanlardan, emekli olanlardan ve ev hanımı olanlardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç itibarıyla, “60 yaş üzeri yetişkinlerde mesleki durum ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” şeklinde kurulan hipotez doğrulanmamıştır.

8. Yaşantıyı kiminle sürdürdüğüne yönelik olarak dini yönelimde anlamlı düzeyde bir farklılaşma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yalnız yaşayan bireylerin dini yönelim düzeylerinin eşi ve çocukları ile yaşayanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamını sürdürdüğü kişi ile dini yönelim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yalnız yaşayan bireylerin dini

yönelim düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir.” şeklinde kurulan hipotezimiz kanıtlanmış bulunmaktadır.

9. Araştırma bulgusuna göre nostalji eğilimi ile cinsiyet arasındaki farkın anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre “60 yaş üzeri yetişkinlerde cinsiyet ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” hipotezimiz doğrulanmış gözükmemektedir.

10. Araştırma sonucunda yaşa göre nostalji eğiliminde anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmektedir. Böylelikle, “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaş ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaş ilerledikçe nostalji eğilim düzeyi artmaktadır.” şeklinde kurulan hipotezimiz doğrulanmamıştır. Çalışmanın başlangıcında, yaşın ilerlemesiyle bireyin geçmişine, gençliğine, yaşadığı kayıplara karşı derin bir özlem içinde olabileceği düşünüldüğü için yaşla beraber nostalji eğilim düzeyinin de artacağı varsayılmıştır. Fakat elde edilen sonuca göre anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır.

11. Medeni durum değişkenine dair “60 yaş üzeri yetişkinlerde medeni durum ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” şeklinde kurulan hipotezimiz doğrulanmıştır. Medeni durum ile nostalji eğilimi arasında anlamlı bir farklılaşma söz konusu değildir.

12. Yaşamın yoğunluğunun geçirildiği yere göre nostalji eğilim düzeyinde anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Araştırma sonucuna göre, “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamın yoğunluğunun geçirildiği yer ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” şeklinde kurulan hipotezimiz doğrulanmıştır.

13. Araştırma sonucunda, öğrenim durumuna göre nostalji eğiliminde anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı ortaya çıkmıştır. Bulgulara göre, “60 yaş üzeri yetişkinlerde öğrenim durumu ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” şeklinde kurulan hipotezimiz doğrulanmıştır.

14. Mesleki duruma göre nostalji eğilimine ilişkin sonuçlar incelendiğinde anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür. Sonuç itibarıyla, “60 yaş üzeri yetişkinlerde mesleki durum ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark yoktur.” şeklinde kurulan hipotezimiz doğrulanmıştır.

15. Yaşantıyı kiminle sürdürdüğüne yönelik olarak nostalji eğiliminde anlamlı düzeyde bir farklılaşma olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın başlangıcında,

yalnız yaşıyan bireylerin gençliğini veya belki kaybettiğı bir aile üyesini özleme haline daha fazla bürüneceğı düşünöldüğü için yalnız yaşıyanların daha fazla nostalji eğiliminde olacağı düşünölmüştür. Bulgulara göre en fazla nostalji eğilimine sahip grubun yalnız yaşıyanlar olduğı görölmektedir. Fakat bu sonucun anlamlılık derecesine ulaşmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, “60 yaş üzeri yetişkinlerde yaşamını sürdürdüğü kişi ile nostalji eğilim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yalnız yaşıyan bireylerin nostalji eğilim düzeyleri diğerlerine göre daha yüksektir.” şeklinde kurulan hipotezimiz kanıtlanmamıştır.

Nostalji ve dine dair çalışmaları genelde Batı toplumlarında yürütöldüğü görölmüştür. Bu sebeple, bu konu üzerine yeni çalışmaları yapılması şüphesiz literatüre zenginlik katacak ve konunun karşılaştırma yapılarak da irdelenmesine olanak sağlayacaktır. Elde edilen sonuçlar bu çalışma ile sınırlıdır. Genelleme yapabilmek için konuya dair farklı bir yöntem kullanılarak daha fazla katılımcılı ve farklı bir örneklem grubu ile dini yönelim ve nostalji ilişkisinin ne yönde olduğı incelenmelidir.

KAYNAKÇA

- Abakoumkin, G., Wildschut, T. and Sedikides, C. (2020) "Nostalgia proneness and the collective self". *Frontiers in Psychology*. 11 (570621). 1-7.
- Acar, N. V., Yıldırım, İ. ve Ergene, T. (1996). "Bireylerin dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. (12). 45-56.
- Adıgüzel, A. (2014). *Üniversite gençliğinde dini yönelimin sosyolojik açıdan incelenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF ve Dicle Üniversitesi İİBF karşılaştırmalı örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta.
- Akgül, M. (2004). "Yaşlılık ve dindarlık, hayattan zevk alma ve mutluluk ilişkisi-Konya huzurevi örneği". *Dini Araştırmalar*. 7 (19). 19-56.
- Allport, G. W. (2016). *Önyargının doğası*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Allport, G. W. (2019). *Birey ve dini*. Bilal Sambur (çev.), Ankara: Elis Yayınları.
- Altemeyer, B. and B. Hunsberger. (1992). "Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice". *International Journal for the Psychology of Religion*. 2 (2). 113-133.
- Andersson, J. (2011). *Defining nostalgia and its functions: a review*. Bachelor Degree Project. University of Skövde, Skövde.
- Apalı, Y. (2021). *Yaşlılık yolunda dindarlık*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Apaydın, H. (2001). *Kişilik özelliklerinin dini tutum ve davranışlara etkisi*. Basılmamış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Samsun.
- Argyle, M. and B. Beit-Hallahmi. (1975). *The social psychology of religion*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Armaner, N. (1973). *Psikopatolojide dini belirtiler*. Ankara: Demirbaş Yayınları.
- Arpacı, F. (2005). *Farklı boyutlarıyla yaşlılık*. Ankara: Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Arvas, F. B. (2017). "Öznel iyi-olma hali ile dini inançlar arasındaki ilişki üzerine bir inceleme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26 (2). 165-201.
- Aydemir, R. Ü. (2008). *Dindarlık ve mutluluk ilişkisi: ilk yetişkinlik dönemi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Samsun.
- Aydın, A. R. (1995). *Dini inkarın psiko-sosyal nedenleri*. Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Samsun.
- Aytekin, M. (2019). "Bir nostalji durağı olarak yeşilçam". *Lacivert Dergisi*. (60). 48-52.
- Ayten, A. (2009). *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü*. Basılmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Ayten, A. ve A. Köse. (2016). *Din psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ayten, A. (2017). *Psikoloji ve din: psikologlarının din ve tanrı görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayten, A. and A. M. Hussain. (2020). *Psychology and islam*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

- Baker, S. M. and P. F. Kennedy. (1994). "Death by nostalgia: a diagnosis of context-specific cases". *Advances in Consumer Research*. 21. 169-174.
- Batcho, K. I. (1995). "Nostalgia: a psychological perspective". *Perceptual and motor Skills*. 80 (1). 131-143.
- Batcho, K. I. (2007). "Nostalgia and the emotional tone and content of song lyrics". *The American Journal of Psychology*. 120 (3). 361-381.
- Batcho, K. I. (2013). "Nostalgia: the bittersweet history of a psychological concept". *History of Psychology*. 16(3). 165-176.
- Batson, C. D. and P. A. Schoenrade. (1991). "Measuring religion as quest: validity concerns". *Journal for the Scientific Study of Religion*. 30 (4). 416-429.
- Batson, C. D., Schoenrade, P. and Ventis, W. L. (1993). *Religion and the individual: a social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.
- Baumgartner, H. (1992). "Remembrance of things past: music, autobiographical memory, and emotion". *ACR North American Advances*. (19). 613-620.
- Bayyigit, M. (1989). *Üniversite gençliğinin dini inanç tutum ve davranışları üzerine bir araştırma*. Basılmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Beğer, T. ve H. Yavuzer. (2012). "Yaşlılık ve yaşlılık epidemiyolojisi". *Klinik Gelişim Dergisi*. 25 (3). 1-3.
- Beriş, H. E. (2010). "Nostalji, muhafazakarlık ve Türkiye". *Muhafazakâr Düşünce*. 7 (25-26). 47-74.
- Belfi, A. M. and K. Jakubowski. (2021). "Music and autobiographical memory". *Music&Science*. (4). 1-5.
- Bengston, V. L., Silverstein, M., Putney, N. M. and Harris, S. C. (2015). "Does religiousness increase with age? age changes and generational differences over 35 years". *Journal for the Scientific Study of Religion*. 54 (2). 363-379.
- Biçer, B. (2019). "Nostaljilerin perdelediği acı gerçekler". *Lacivert Dergisi*. (60). 24-28.
- Boym, S. (2009). *Nostaljinin geleceği*. Ferit Burak Aydar (çev.), İstanbul: Metis
- Bölükbaş, N. ve H. Arslan. (2003). "Huzur evinde kalan yaşlıların psikososyal yönlerinin incelenmesi". *Düşünen Adam*. 16 (4). 235-239.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cassin, B. (2020). *Nostalji: insan ne zaman evindedir? odyseus, aeneas, arendt*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Ceviz, F. H. (2009). *Orta yaş ve yaşlılıkta dindarlık, mistik tecrübe ve benlik saygısı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Cibran, H. (2021). *Kırık kanatlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2006). *Üniversite öğrencilerinde utanç eğilimi, dini yönelimler, benlik kurguları ve psikolojik iyilik hali arasındaki ilişkiler*. Basılmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2010). "Dini yönelimler ve önyargı". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 7 (1). 1366-1384.

- Clarke, F. (2007). "So lonesome i could die: nostalgia and debates over emotional control in the civil war north". *Journal of Social History*. 41 (2). 253-282.
- Coştu, Y. (2009). "Dine normatif ve popüler yaklaşım: bir dini yönelim ölçeği denemesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (15). 119-139.
- Cross, G. (2018). *Tüketilen nostalji*. Eren Turan (çev.), İstanbul: The Kitap.
- Çamur, Z. (2014). *Yaşamda anlam ve dindarlık ilişkisi: genç ergenlik dönemi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Samsun.
- Çeker, E. (2019). *Yaşlı bireylerin dini yönelimleri ile depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, Erzurum.
- Çelik, Z. (2006). *Türkiye’de kırsal planlama politikalarının geliştirilmesi*. Basılmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Çerçi, M. (2021). "Nostalji eğilimi ve benliğin ayrımlaşması". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 13 (24). 479-491.
- Çınar, A. (2010). "Türkiye modernleşmesine irtica ve nostalji açısından bakış". *Muhafazakâr Düşünce*. 7 (25-26). 75-92.
- Çifçili, S. S. (2012). "Aktif yaşlanma: fiziksel boyut". *Turkish Family Physician*. 3 (1). 6-12.
- Dağlı, Y. (2018). *Orta yaş ve yaşlı bireylerin yaşlılık dönemine ilişkin algılarının ve yaşam boyu öğrenme ihtiyaçlarının değerlendirilmesi*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Dam, H. (2002). *Yetişkinlerin din eğitimi*. Basılmamış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Samsun.
- Dam, H. (2003). "Yetişkinlere göre yetişkin din eğitimi". *Değerler Eğitimi Dergisi*. 1 (4). 31-59.
- Davis, F. (1979). *Yearning for yesterday: a sociology of nostalgia*. New York: The Free Press.
- Diren, F. ve C. Kandemir. (2021). "Y kuşağının nostalji eğilimi". *Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi*. 2 (2). 66-76.
- Erdoğan, E. (2014). "Üniversite öğrencilerinde tanrı algısının dini yönelim biçimleri ile ilişkisi". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11 (25). 167-185.
- Erdoğan, E. (2015). "Tanrı algısı, dini yönelim biçimleri ve öznel dindarlığın psikolojik dayanıklılıkla ilişkisi: üniversite örnekleme". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12 (29). 223-246.
- Ergür, G. (2019). "Nostalji neden mutlu eder". *Lacivert Dergisi*. (60). 34-37.
- Eryücel, S. (2017). "Din hizmetleri çalışanlarında dini yönelim ve psikolojik iyi olma". *Turkish Studies*. 12 (10). 101-122.
- Eser, Z. (2007). "Nostaljinin pazar bölümlene değişkeni olarak kullanılması üzerine kavramsal bir çalışma". *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*. (1). 115-130.
- Fromm, E. (2022). *Psikanaliz ve din*. Elif Erten (çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Gezenler, A. (2019). *Orta yetişkinlik dönemi dindarlık ve mutluluk ilişkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Samsun.

- Gorsuch, R. L. (1994). "Toward motivational theories of intrinsic religious commitment". *Journal for the Scientific Study of Religion*. 33 (4). 315-325.
- Göcen, G. (2012). *Şükür ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişki üzerine bir alan araştırması*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Göcen, G. (2013). "Pozitif psikoloji düzleminde psikolojik iyi olma ve dini yönelim ilişkisi: yetişkinler üzerine bir araştırma". *Toplum Bilimleri Dergisi*. 7 (13). 97-130.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve çevre köylerinde dini hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Güven, H. (2008). *Yetişkinlerde alçakgönüllülük, dindarlık ve psikolojik iyi oluş ilişkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Güven, M. (2011). *Motivasyon-dindarlık ilişkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum.
- Harlak, H. ve M. Eskin. (2018). "Dini yönelim ve dindarlık ölçeklerinin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi". *Yeni Symposium*. 56 (2). 24-32.
- Harris, D. K. (2007). *The sociology of aging*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Hepper, E. G., Ritchie, T. D., Sedikides, C. and Wildschut, T. (2012). "Odyssey's end: lay conceptions of nostalgia reflect its original homeric meaning". *Emotion*. 12 (1). 102-119.
- Hilgard, E. R., Leary, D. E. and McGuire, G. R. (1991). "The history of psychology: a survey and critical assessment". *Annual Reviews Psychology*. (42). 79-107.
- Holak, S. L. and W. J. Havlena. (1991). "The good old days: observations on nostalgia and its role in consumer behavior". *Advances in Consumer Research*. 18 (1). 323-329.
- Holak, S. L. and W. J. Havlena. (1998). "Feelings, fantasies, and memories: an examination of the emotional components of nostalgia". *Journal of Business Research*. 42 (3). 217-226.
- Holak, S. L., Havlena, W. J. and Matveev A. (2006). "Exploring nostalgia in Russia: testing the index of nostalgia. proneness". *European Advances in Consumer Research*. (7). 33-40.
- Holak, S. L., Matveev, A. and Havlena, W. J. (2007). "Nostalgia in post-socialist Russia: exploring applications to advertising strategy". *Journal of Business Research*. 61 (2). 172-178.
- Holbrook, M. B. (1993). "Nostalgia and consumption preferences: some emerging patterns of consumer tastes". *Journal of Consumer Research*. 20 (2). 245-256.
- Hökelekli, H. (2017). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Hussain, A. M. (2015). *The study of religions: an introduction*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Hooyman, N. R. and A. Kıyak. (2014). *Social gerontology: a multidisciplinary perspective*. Edinburgh: Pearson Education Limited.
- Huyut, B. Ç. (2013). *Dini yönelim, intihar ve intihara yönelik tutumlar*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü Psikiyatri Anabilim Dalı, Aydın.
- Hunsberger, B. (1995). "Religion and prejudice: the role of religious fundamentalism, quest, and right-wing authoritarianism". *Journal of Social Issues*. 51 (2). 113-129.

- Hunt, R. A. and M. King. (1971). "The intrinsic-extrinsic concept: a review and evaluation". *Journal for the Scientific Study of Religion*. 10 (4). 339-356.
- Gable, S. L. (2006). "Approach and avoidance social motives and goals". *Journal of Personality*. 74 (1). 175-222.
- James, W. (1907). *The varieties of religious experience: a study in human nature*. Toronto: Toronto University Library.
- Jones, J. W. (2004). "Religion, health, and the psychology of religion: how the research on religion and health helps us understand religion". *Journal of Religion and Health*. (43). 317-328.
- Juhl, J., Wildschut, T., Sedikides, C., Diebel, T., Cheung, W. Y., and Vingerhoets, A. J. J. M. (2020). "Nostalgia proneness and empathy: generality, underlying mechanism, and implications for prosocial behavior". *Journal of Personality*. 88 (3). 485-500.
- Kaplan, H. A. (1987). "The psychopathology of nostalgia". *Psychoanalytic Review*. 74 (4). 465-486.
- Karaca, F. (2001). "Din psikolojisinde metod sorunu ve bir dindarlık ölçeğinin Türk toplumuna standardizasyonu". *Ekev Akademi Dergisi*. 3 (1). 187-201.
- Karadeniz, T. (2019). *Farklı yaş kuşaklarındaki tüketicilerin nostalji eğilimleri ve nostalji temalı televizyon reklamlarına yönelik tutumlarının incelenmesi*. Basılmamış Doktora Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Mersin.
- Kayıklık, H. (2006). "Bireysel dindarlığın boyutları ve inanç-davranış etkileşimi". *İslami Araştırmalar Dergisi*. 19 (3). 491-499.
- Kendler, K. S., Liu, X. Q., Gardner, C. O., McCullough, M. E., Larson, D., and Prescott, C. A. (2003). "Dimensions of religiosity and their relationship to lifetime psychiatric and substance use disorders". *The American Journal of Psychiatry*. 160 (3). 496-503.
- Keskin, H. D. ve S. Memiş. (2014). "Retro pazarlama ve pazarlamada uygulanmasına yönelik bazı örnekler". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 16 (3). 191-202.
- Kılavuz, M. A. (2006). "Yaşlanma sürecinin dini gelişime etkileri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15 (1). 97-112.
- Kobayashi, K. M., Cloutier-Fisher, D., and Roth, M. (2009). "Making meaningful connections: a profile of social isolation and health among older adults in small town and small city, British Columbia". *Journal of Aging and Health*. 21 (2). 374-397.
- Koca, H. (1994). *Ülkemiz koşullarında yaşlılık ve yaşlının sosyal uyumu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Koç, M. (2008). *Yetişkinlik döneminde dindarlık ile benlik kavramı değişkenleri arasındaki ilişki*. Basılmamış Doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Bursa.
- Koç, M. (2000). "Din psikolojisi açısından yaşlılık döneminde dini yaşam". *Ekev Akademi Dergisi*. 2 (2). 97-103.
- Koenig, H. G., George, L. K., and Peterson, B. L. (1998). "Religiosity and remission of depression in medically ill older patients". *The American Journal of Psychiatry*. 155 (4). 536-542.
- Koenig, H. G., King, D. and. Carson, V. B. (2012). *Handbook of religion and health*. Oxford: University Press.

- Korkmaz, L. (2020). *Postmodern dönemde nostalji: nostaljik tüketim üzerine kuramsal bir analiz*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Kayseri.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye’de dini hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Köse, A. ve T. Küçükcan. (2000). *Doğal afetler ve din: Marmara depremi üzerine psiko-sosyolojik bir araştırma*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Köylü, M. (2010). “Ruh ve beden sağlığı üzerine yapılan araştırmaların bir değerlendirilmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 28 (28). 5-36.
- Köylü, M. (2020). *Yetişkin dönemi din eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Kurnaz, M. (2015). İlk yetişkinlerde dini yönelim-mutluluk ilişkisi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta.
- Kurt, İ. (2014). *Yetişkin psikolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Loş, B. (2021). *Nostalji eğiliminin retro marka güveni üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Ludden, D. (2020). The psychology of nostalgia. *psychology today*. Erişim: 20 Mayıs 2022, <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/talking-apes/202003/the-psychology-nostalgia>
- Maltby, J., Lewis, C. A., and Day, L. (1999). “Religious orientation and psychological well-being: the role of the frequency of personal prayer”. *British Journal of Health Psychology*. (4). 363–378.
- Matt, S. J. (2007). “You can’t go home again: homesickness and nostalgia in U.S. history”. *The Journal of American History*. 94 (2). 469-497.
- McCann, W. H. (1941). “Nostalgia: a review of the literature”. *Psychological Bulletin*. 38 (3). 165–182.
- McKechnie, G. E. (1977). “The environmental response inventory in application”. *Environment and Behavior*. 9 (2). 255–276.
- Mikulincer, M., Florian, V. and Hirschberger, G. (2003). “The existential function of close relationships: introducing death into the science of love”. *Personality and Social Psychology Review*. 7 (1). 20-40.
- Miller, A. S. and J. P. Hoffmann. (1995). “Risk and religion: an explanation of gender differences in religiosity”. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 34 (1). 63–75.
- Neyrinck, B., Lens, W., Vansteenkiste, M. and Soenens, B. (2010). “Updating Allport’s and Batson’s framework of religious orientations: a reevaluation from the perspective of self-determination theory and Wulff’s social cognitive model”. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 49 (3). 425–438.
- Newman, D. B., Sachs, M. E., Stone, A. A. and Schwarz, N. (2020). “Nostalgia and well-being in daily life: an ecological validity perspective”. *Journal of Personality and Social Psychology*. 118 (2). 325-347.
- Newman, D. B. and M. E. Sachs. (2020). “The negative interactive effects of nostalgia and loneliness on affect in daily life”. *Brief Research Report*. 11 (2185). 1-8.
- OED. (2022). Oxford english dictionary. Erişim: 7 Haziran 2023, <https://www.oed.com/>
- Onay, A. (2004). *Dindarlık, etkileşim ve değişim*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Onur, B. (2021). *Gelişim psikolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Özben, M. (2010). "Risk toplumunda nostaljinin kaçınılmazlığı: güvenli bir yaşam arayışı ve nostalji". *Muhafazakâr Düşünce*. 7 (25-26). 15-26.
- Özcan, Z. (2016). "Empati ve dindarlık arasındaki ilişki". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 5 (8). 2758-2781.
- Özdemir, Y. (2018). "Retro pazarlamada nostalji eğilimi: Denizli'de bir araştırma". Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Denizli.
- Özhan, Ş. ve N. Altuğ. (2017a). "Demografik değişkenler açısından nostalji eğilimini belirlemeye yönelik bir araştırma". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 19 (1). 337-350.
- Özhan, Ş. ve N. Altuğ. (2017b). "Nostalji eğilimi ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması". *Social Sciences Research Journal*. 6 (3). 53-66.
- Paloutzian, R. F. (2017). *Invitation to the psychology of religion*. New York: Guilford Press.
- Mehmedoğlu, A. U. (2005). "Acı ve tatlı: dindarlığın bedelleri ve faydaları üzerine bir değerlendirme". *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5 (1). 279-313.
- Pascal, V. J., Sprott, D. E. and Muehling, D. D. (2002). "The influence of evoked nostalgia on consumers' responses to advertising: an exploratory study". *Journal of Current Issues and Research in Advertising*. 24 (1). 39-47.
- Peker, H. (2020). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Peters, R. M. (1985). "Reflections on the origin and aim of nostalgia". *The Journal of Analytical Psychology*. 30 (2). 135-148.
- Reisenwitz, T. H. (2001). *Nostalgia advertising: an exploratory study of its effectiveness and the effect of nostalgia proneness*. Unpublished Phd Dissertation. Cleveland State University, Cleveland.
- Rham, H. C. D. (1841). The petition of Henry C. D. Rham to the general assembly of Rhode Island, to except Paul Daniel Gonsalve Grand d'hauteville from the operation of the law. *Harvard Library*. Erişim: 3 Kasım 2022, https://curiosity.lib.harvard.edu/women-working-1800-1930/catalog/45-990040313220203941_FHCL:607320
- Rose, G. M. and A. Merchant. (2013). "Effects of advertising-evoked vicarious nostalgia on brand heritage". *Journal of Business Research*. 66 (12). 2619-2625.
- Rosen, G. (1975). "Nostalgia: a forgotten psychological disorder". *Psychological Medicine*. 5 (4). 340-354.
- Rote, S., Hill, T. D. and Ellison, C. G. (2013). "Religious attendance and loneliness in later life". *The Gerontologist*. 53 (1). 39-50.
- Routledge, C., Arndt, J., Sedikides, C. and Wildschut, T. (2008). "A blast from the past: the terror management function of nostalgia". *Journal of Experimental Social Psychology*. 44 (1). 132-140.
- Routledge, C., Arndt, J., Wildschut, T., Sedikides, C., Hart, C. M., Juhl, J., Vingerhoets, A. J. and Schlotz, W. (2011). "The past makes the present meaningful: nostalgia as an existential resource". *Journal of Personality and Social Psychology*. 101 (3). 638-652.
- Routledge, C. (2016). *Nostalgia: a psychological resource*. New York: Tylor & Francis Group.
- Salı, J. B. (2015). "Verilerin toplanması". A. Şimşek (ed.). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. (s. 134-161). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sambur, B. (2006). "Din ve psikoloji ilişkisini yeniden düşünmek". *İslami Araştırmalar Dergisi*. 19 (3). 423-440.

- Sancar, C. (2019). "Nostalji tramvayı, çürüttün bizi". *Lacivert Dergisi*. (60). 20-22.
- Sarıçiçek, R., Çopuroğlu, F. Ç. ve Korkmaz, İ. H. (2017). "Retro pazarlama bağlamında tüketicilerin marka kimliği ve marka imajına bakış açıları: GAÜN akademisyenleri üzerine bir araştırma". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16 (2). 345-358.
- Saroglou, V. (2000). "Gençlerin dinleri ve kişilikleri: Belçika'da yapılan yeni incelemeler". V. Uysal (çev.). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (19). 123-144.
- Sayar, K. (2018). *Kayıp arkadaş*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sayar, K. (2019). "Hakikat yaralar". *Lacivert Dergisi*. (60). 16-19.
- Schwab, R. and K. U. Petersen. (1990). "Religiousness: its relation to loneliness, neuroticism and subjective well-being". *Journal for the Scientific Study of Religion*. 29 (3). 335-345.
- Sedikides, C., Wildschut, T. and Baden, D. (2004). "Nostalgia: conceptual issues and existential functions". S. L. Koole, & T. Pyszczynski (ed.). *Handbook of Experimental Existential Psychology*. (s. 200-214). New York: Guilford Press.
- Sedikides, C., Wildschut, T., Arndt, J. and Routledge, C. (2008). "Nostalgia: past, present, and future". *Current Directions in Psychological Science*. 17 (5). 304-307.
- Sezen, A. (2010). "Dinsel fundamentalizm ölçeğinin Türkçe çevirisinin geçerlik ve güvenirlik çalışması". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 30 (30). 135-148.
- Sheehy, G. (1977). *Passages: predictable crises of adult life*. New York: Bantam Books.
- Stafford, T. (2014). Nostalgia: why it is good for you. *BBC Future*. Erişim: 20 Mayıs 2022, <https://www.bbc.com/future/article/20140603-why-nostalgia-is-good-for-you>
- Stephan, E., Wildschut, T., Sedikides, C., Zhou, X., He, W., Routledge, C., Cheung, W.Y. and Vingerhoets, A. J. J. M. (2014). "The mnemonic mover: nostalgia regulates avoidance and approach motivation". *Emotion*. 14 (3). 545-561.
- Stern, B. B. (1992). "Historical and personal nostalgia in advertising text: the fin de siècle effect". *Journal of Advertising*. 21 (4). 11-22.
- Sözer, Ö. T. (2017). *Üniversite öğrencilerinde kimlik duygusu, dini yönelim ve psikolojik iyi oluş*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Sullins, D. P. (2006). "Gender and religion: deconstructing universality, constructing complexity". *American Journal of Sociology*. 112 (3). 838-880.
- Şengül, F. (2007). *Dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Şentürk, H. (1997). *Din psikolojisi*. İstanbul: Esra Yayınları.
- Tanrıkulu, M. Ç. (2021). *Nostalji eğilimi, marka nostaljisi ve marka mirasının marka sadakati üzerindeki etkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Çankırı.
- Taplamacıoğlu, M. (1962). "Yaşlara göre dini yaşayışın şiddet ve kesafeti üzerine bir anket". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10 (1962). 141-152.
- Taş, K. (2004). "Dindarlığa etki eden faktörler". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (13). 63-83.
- Taş, K. (2006). "Dindarlığın kriterleri üzerine tipolojik bir araştırma". Ü. Günay (ed.). *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. (s. 175-206). Adana: Karahan Kitabevi.
- TDK. (2022). Türk dil kurumu sözlükleri. *Güncel Türkçe Sözlük* Erişim: 24 Şubat 2022, <https://sozluk.gov.tr/>

- Tiliouine, H., Cummins, R. A. and Davern, M. (2009). "Islamic religiosity, subjective well-being, and health". *Mental Health Religion & Culture*. 12 (1). 55-74.
- Tiliopoulos, N., Bikker, A. P., Coxon, A. P. M. and Hawkin, P. K. (2007). "The means and ends of religiosity: a fresh look at Gordon Allport's religious orientation dimensions". *Personality and Individual Differences*. 42 (8). 1609-620.
- Tuke, D. H. (1982). *A dictionary of psychological medicine: giving the definition, etymology and synonyms of the terms used in medical psychology, with the symptoms, treatment, and pathology of insanity and the law of lunacy in Great Britain and Ireland*. Philadelphia: P. Blakiston.
- Tümer, G. (1994). Din. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 04 Haziran 2023, <https://islamansiklopedisi.org.tr/din#1-genel-olarak-din>
- Türkmen, M. T. (2022). *Yaşam tarzı, nostalji eğilimi ve turistik tüketim ilişkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Balıkesir.
- Uysal, V. (1995a). "İslami dindarlık ölçeği üzerine bir pilot çalışma". *İslami Araştırmalar Dergisi*. 8 (3-4). 263-271.
- Uysal, V. (1995b). "Dini hayat ve şahsi özellikleri: bir alan araştırması". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi II*. 165-180.
- Uysal, V. (2006). "Yetişkinlikte dindarlık ve kültürel arka planı". M. F. Bayraktar (ed.). *Yetişkinlik Dönemi Eğitimleri ve Problemleri*. (s.207-243). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Uysal, V. (2015). "Genç yetişkinlerde affetme eğilimleri ve dinî yönelim/dindarlık". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (48). 35-56.
- Van Tilburg, W. A., Igou, E. R. and Sedikides, C. (2013). "In search of meaningfulness: nostalgia as an antidote to boredom". *Emotion*. 13 (3). 450-461.
- Vess, M., Arndt, J., Routledge, C., Sedikides, C. and Wildschut, T. (2012). "Nostalgia as a resource for the self". *Self and Identity*. 11 (3). 273-284.
- Vural, M. E. (2016). *Yetişkinlerde alçakgönüllülük, dindarlık ve psikolojik iyi oluş ilişkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Wildschut, T., Sedikides, C., Arndt, J. and Routledge, C. (2006). "Nostalgia: content, triggers, functions". *Journal of Personality and Social Psychology*. 91(5). 975-93.
- Wildschut, T., Sedikides, C., Routledge, C., Arndt, J. and Cordaro, F. (2010). "Nostalgia as a repository of social connectedness: the role of attachment-related avoidance". *Journal of Personality and Social Psychology*. 98 (4). 573-586.
- WHO. (2022). Ageing and health. World Health Organisation. Erişim: 5 Haziran 2022, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>
- Yapıcı, A. ve Z. S. Zengin. (2003). "İlahiyat fakültesi öğrencilerinin değer tercih sıralamaları üzerine psikolojik bir araştırma: Çukurova Üniversitesi ilâhiyat fakültesi örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi*. 1 (4). 173-206.
- Yapıcı, A. ve H. Kayıklık. (2005). "Dinsel eğilimle ön yargı ve hoşgörüsüzlük arasındaki ilişkiler üzerine psikolojik bir araştırma". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14 (1). 413-426.
- Yapıcı, A. (2013). *Ruh sağlığı ve din: psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yavuz, K. (1982). "Din psikolojisinin araştırma alanları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (5). 87-109.

- Yetiştiren, N. (2014). *Cahit Sıtkı Tarancı'nın ölüm konulu şiirlerine psikolojik bir bakış*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kütahya.
- Yıldız, M. (1998). *Dini hayat ile ölüm kaygısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Yılmaz, M. (2013). “Yaşlılıkta manevi destek ve din eğitiminin önemi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi*. (39). 241-264.
- Yüce, A., Samsa, Ç. ve Meriç, K. (2019). “Nostalji eğiliminin tüketici temelli marka değeri üzerine etkisi: doęu ekspresi üzerine bir çalışma”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*. 6 (1). 199-212.
- Zhou, X., Sedikides, C., Wildschut, T. and Gao, D. G. (2008). “Counteracting loneliness: on the restorative function of nostalgia”. *Psychological Science*. 19 (10). 1023-1029.
- Zorn, C. R. and M. T. Johnson. (1997). “Religious well-being in noninstitutionalized elderly women”. *Health Care For Women International*. 18 (3). 209–219.

EKLER

Ek-1: Kişisel Bilgi Anketi

Sayın Katılımcı,

Bu anket, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim dalında, Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN danışmanlığında yürütülen "Nostalji Eğilimi ve Dini Yönelim İlişkisi: 60 Yaş Üstü Bireyler Üzerine Bir İnceleme" başlıklı çalışma için hazırlanmıştır. 60 yaş üstü bireylerin katılım sağlayacağı bu araştırmada gönüllülük esastır. Cevaplarınız tamamen gizli tutulacak ve elde edilen veriler yalnızca araştırmacı tarafından genel olarak değerlendirilecek olup çalışma boyunca sizden kimliğinizi belirleyici herhangi bir kişisel bilgi istenmeyecektir. Araştırmada doğru ve güvenilir sonuçlar elde edilebilmesi için size en uygun gelen seçeneği işaretlemeniz beklenmektedir. Çalışma hakkında soru, öneri veya görüşleriniz için araştırmacıya ulaşabilirsiniz.

Değerli vaktinizi ayırarak bu araştırmaya sağladığınız katkı için şimdiden teşekkür ederiz.

Esra HISİM

Bu çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul ediyorum.

() Evet

Cinsiyetiniz

() Kadın

() Erkek

Yaşınız(yazınız)

Medeni hal

() Bekar

() Evli

() Diğer

Yaşamınızın büyük çoğunluğunun geçtiği yer

() Köy-Kasaba

() İlçe

() Şehir

() Büyükşehir

() Yurt dışı

Eğitim Düzeyi

- ☐ Okuryazar değil
- ☐ Okuryazar
- ☐ İlköğretim
- ☐ Lise
- ☐ Ön lisans (2 yıllık üniversite)
- ☐ Lisans (üniversite)
- ☐ Lisansüstü

Meslek (geçmişte yaptığınız ya da şu anda yapmakta olduğunuz)

- ☐ Kamu sektörü
- ☐ Özel sektör
- ☐ Serbest meslek
- ☐ İşçi
- ☐ Emekli
- ☐ Ev hanımı
- ☐ Diğer

Kiminle yaşamaktasınız?

- ☐ Yalnız
- ☐ Eşim ile
- ☐ Eşim ve çocuklar ile
- ☐ Diğer

Ek-2: Dini Yönelim Ölçeği

Dini Yönelim	Hiç Katılmıyorum	Pek Katılmıyorum	Kararsızım	Biraz Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
Bu bölüm 22 maddeden oluşmaktadır. Aşağıda yer alan her bir ifade için size en uygun olan seçeneği işaretleyiniz.					
1: Hiç katılmıyorum. 2: Pek katılmıyorum. 3: Kararsızım. 4: Biraz katılıyorum. 5: Tamamen katılıyorum					
	1	2	3	4	5
1. Dini inançlarımı, hayatımın diğer tüm alanlarına uygulamak için elimden geleni yapmaya çalışırım.					
2. Dini inancın bana sağladığı en büyük yarar hüznün ve talihsizliklerle karşılaştığımda beni rahatlatmasıdır.					
3. Hayata bakışımın temelinde dini inançlarım yatar.					
4. Dua etmemin başlıca nedeni dua etmem gerektiğinin öğretilmesidir.					
5. İbadetin en önemli amacı kişiye huzur vermesi ve güven sağlamasıdır.					
6. Dürüst ve ahlaklı bir yaşam sürdürdüğüm sürece, neye inandığım çok fazla önemli değildir.					
7. Şartlar engellemediği sürece; her gün beş vakit namaz kılarım.					
8. Senede bir kere malımın zekâtını veririm.					
9. Şartlar engellemediği sürece; insanın ömründe bir kez hacca gitmesi gerektiği düşünürüm.					
10. Kendi sosyal ve ekonomik refahımı korumak için zaman zaman dini inançlarımdan ödün vermem gerektiğini düşünürüm.					
11. Dini amaçlı bir gruba katılacak olsam sadece kuran kurslarında ya da toplumsal yardımı amaçlayan dini gruplara katılırdım.					
12. Dindar olmakla birlikte hayatta daha birçok önemli şey olduğuna inanıyorum.					
13. İnancım ile ilgili kitap okurum.					
14. Dini tefekküre dalmak için zaman ayırmak benim açımdan önemlidir.					
15. Dini bir cemaate üye olmamın bir nedeni toplum içinde bana mevkii kazandırmasıdır.					
16. Çok sık olarak Allah'ın veya kutsal bir varlığın mevcudiyetini güçlü bir şekilde hissedirim.					
17. İbadet etmek bana, mutlu ve huzurlu bir hayat sağlamalıdır.					
18. İnançlı biri olsam bile dinsel düşüncelerimin günlük yaşamımı ve ilişkilerimi etkilemesine izin vermem.					
19. Şartlar engellemediği sürece; ramazan ayında oruç tutarım.					
20. İbadet yerleri iyi sosyal ilişkiler kurmam açısından önemlidir.					
21. Dine ilgi duymamın başlıca nedeni ibadet yerlerinin bana sıcak bir sosyal ortam sağlamasıdır.					
22. Hayatın anlamıyla ilgili pek çok soruyu cevaplandığı için din benim açımdan özellikle önemlidir.					

Ek-3: Nostalji Eğilim Ölçeği

Nostalji Eğilimi					
Bu bölüm 16 maddeden oluşmaktadır. Aşağıda yer alan her bir ifade için size en uygun olan seçeneği işaretleyiniz.					
1: Kesinlikle katılmıyorum 2: Katılmıyorum 3: Kararsızım. 4: Katılıyorum. 5: Kesinlikle katılıyorum.					
Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
1	2	3	4	5	
1. Sık sık çocukluğumdaki olayları hatırlarım					
2. “Eski güzel günleri” özlerim.					
3. Geçmişten gelen insanlar ve yerler benim için önemlidir.					
4. Ailem ya da arkadaşlarımla eski günlerden söz etmekten hoşlanırım.					
5. Eskiden dinlediğimden farklı müzikleri dinlemeyi tercih ederim.					
6. Geçmişte yapmış olduğum şeyler hakkında hayal kurmaktan hoşlanırım.					
7. Ailem ve büyüklerimin geçmişte yaşadıklarını ve tecrübelerini dinlemekten hoşlanmam.					
8. Geçmişe ait müzik duyduğumda veya TV programı izlediğimde kendimi kendi jenerasyonuma ait hissedirim					
9. Geçmiş deneyimleri hakkında ailemin bana anlattığı hikayeleri sık sık hatırlarım.					
10. Geçmişte sahip olduğum duyguları yeniden hissetmeyi arzularım.					
11. Kendi yaş grubumdaki kişilerle benzer özelliklere sahibim.					
12. Anılarımı anlatmaktan hoşlanırım.					
13. Ziyaret ettiğim ya da yaşadığım yerleri hatırlamaktan zevk alırım.					
14. Önemli tarihi olaylara imza atan kişilerden olmak isterim.					
15. Bazen geçmişe dönebilmeyi istediğim olur.					
16. Bazen ulusumun tarihindeki önemli olaylar sırasında yaşamış olmayı isterdim.					

Ek-4: Etik Kurul Kararı

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ETİK KURUL KARARLARI

KARAR TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
25.03.2022	3	2022-201

KARAR NO: 2022-201
Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Esra HISİM' in Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN danışmanlığında "Nostalji Eğilimi ve Dini Yönelim İlişkisi: 60 Yaş Üstü Bireyler Üzerine Bir İnceleme" isimli yüksek lisans tezine ilişkin anket, ölçek ve veri kaynak taraması çalışmalarını içeren 54869 sayılı dilekçesi okunarak görüşüldü.

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Esra HISİM' in Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN danışmanlığında "Nostalji Eğilimi ve Dini Yönelim İlişkisi: 60 Yaş Üstü Bireyler Üzerine Bir İnceleme" isimli yüksek lisans tezine ilişkin anket, ölçek ve veri kaynak taraması çalışmalarının kabulüne oy birliği ile karar verildi.

ÖZ GEÇMİŞ

Esra HISİM, Tekirdağ Anadolu İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra 2014 yılında kazandığı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat (İngilizce) bölümünden 2019 yılında mezun oldu. 2020 yılında OMÜ LEE Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi. 2020 yılından itibaren Samsun'un Vezirköprü ilçesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapan Esra HISİM, iyi derecede İngilizce bilmektedir. Temel ilgi alanları; eğitim, psikoloji, din psikolojisidir.

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0001-6182-8803

Yayınlar:

1. Hısım, Esra. "Yaşlılık Yolunda Dindarlık". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / 54 (Haziran 2023): 481-486. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1259167>